Slutrapport

Återrapportering av ekonomiskt stöd till lokalt brottsförebyggande projekt

Det sker mycket brottsförebyggande arbete runtom i landet, både som projekt och i den löpande verksamheten. Några av dessa insatser har kunnat genomföras med hjälp av ekonomiskt stöd från Brottsförebyggande rådet (Brå). Arbetet dokumenteras och efter insatsen lämnas en slutrapport till Brå.

Erfarenheterna från de olika projekten är många gånger intressanta för andra som arbetar med brottsförebyggande arbete och därför publicerar Brå ett urval av rapporterna på myndighetens webbplats.

För sakuppgifter och slutsatser står respektive författare eller organisation.

Fler rapporter finns att ladda ner på
www.bra.se/lokaltarbete

Umeå universitet
Institutionen för socialt arbete
BRÅ brottsförebyggande rådet
21 mars 2007

Vändpunkter och förändrings-processer

En treårig uppföljning av ungdomar från YAR-projektet i Borlänge

PhD Stig-Arne Berglund

Innehållsförteckning

Sammanfattning **5**
Bakgrund 5
Resultat 7

1. Vändpunkter och vändpunktsprocesser **11**
Vad får betydelse? 13

2. Borlänge, kriminalitet och YAR **17**
Borlänge och kriminalitet 18
YAR-programmet 21
Bakgrund till rapporten 23
Projektets syfte och tillvägagångssätt 24
Etiska överväganden 30
Övergripande tankar 30

3. Kunskapsläget och teoretiska utgångspunkter **33**
Alternativ till YAR – resultat och effekter 33
Tiden efter program 34
Framgångsrika program och modeller 36
Det svåra med att begripa och värdera mänskliga förändringar 38
Mätningar av metod och bemötande 40
Den långsiktiga dynamiken i förändringsprocesser 42

4. Pojkars och flickors normbrott i tonåren **45**
Risk- och skyddsfaktorer 46
Risk, kriminalitet och kön 51

5. Ungdomar i problematiska livssituationer **54**
Sammanfattning 54
Ungdomar i problematiska livssituationer - pojkar 59
Ungdomar i problematiska livssituationer – flickor 65

6. Programtiden **72**
Programtiden - pojkar 72
Programtiden – flickor 83

7. Har YAR lyckats? **96**
Slutsatser, jämförande och ett år efter programmet 96
Jämförbara bakgrundsfaktorer – YAR-enkäter 98
Hur gick det? – om man jämför 100

8. Två år efter programmet **103**
Slutsatser två år efter YAR 103
Aktuella livssituationer två år efter programmet 105

9. Vändpunktsprocesser **113**
Teoretiska slutsatser 113
Vändpunkter och vändpunktsprocesser 116

Referenser 127

Bilaga 1 131

Sammanfattning

Bakgrund

Borlänge är en kommun som har stora problem med olika typer av ungdomsproblematik, bl a kriminalitet och missbruk. Till viss del beror dessa problem på den strukturomvandling som skett sen högkonjunkturen under 60-talet. Den påtagligt höga kriminaliteten utifrån befolkningsunderlag, har starka samband med segregerade bostadsområden och etablerade kriminella nätverk. Den kunskap vi har i dag förordar breda lösningar som inte bara ger sig på symptomen utan ser till att utveckla och förändra förutsättningarna på ett längre perspektiv. Borlänge har fortfarande hög kriminalitet men har under 2000-talet gjort framgångsrika insatser i närsamhället som påtagligt minskat ungdomsbrottsligheten som helhet. Det har handlat om kraftfulla åtgärder som involverat många samhällsaktörer och varit präglade av att man förstärkt positiva krafter runt ungdomsgrupper i riskzonen.

Socialförvaltningen i Borlänge var 2001-2002, som första kommun i landet om att starta ett YAR-projekt (Youth-at-risk). Programmet är en sk ”hemmaplanslösning” som skräddarsys för lokala behov, bygger på teamarbete och mobiliserar många aktörer i lokalsamhället. Förutom kommunen bl a frivilliga, näringslivet, föreningar och församlingar. Syftet är att skapa förutsättningar för ungdomar i riskzonen att på frivillig väg förändra sina liv innan de blivit alltför involverade i problematiska livsstilar. Resultaten var goda då två tredjedelar av ungdomarna efter programmet förändrade sina livssituationer till det bättre.[1] Två år senare, hösten 2003, startade det andra YAR-programmet.

Föreliggande rapport har för avsikt att under en treårsperiod longitudinellt dokumentera och undersöka vändpunktsprocesser hos arton ungdomar som påbörjade det ettåriga YAR-programmet hösten 2003. De hade före programmet olika typer av problematiska livssituationer och bedömdes vara i riskzonen för att etablera och fördjupa problematiska livsstilar. Avsikten är inte att utvärdera YAR-projektet, även om programmets betydelse är det största frågeområdet och den centrala linjen i rapporten. Avsikten är att följa ungdomarna under programtiden och efterföljande två år, för att nyansera förändringsprocesser i ett längre perspektiv. Bred kunskap om vad som har betydelse och fungerar är viktig för att sätta enskilda program, som YAR-programmet, i ett dynamiskt helhetssammanhang. Den breda kunskapen om långsiktiga förändringar är också viktig, både för samhället och för den enskilde för att på bästa sätt anpassa och utveckla insatserna. Målsättningen blev därför att mångsidigt belysa vändpunktsfenomen och de bidrag verksamheten har i positiva förändringsprocesser. Rapporten drar slutsatser om hur det gått, vad som varit betydelsefullt samt ger initierade beskrivningar av vägar ur problematiska livssituationer.

[1] Turunen 2003.

Översikt över projektets metod upplägg:

Nov 03	**Nov 04**	**Nov 05**	**Nov 06**
Intag YAR	**Avslut YAR**		**2 år efter YAR**
Intervju 1 **YAR-enkät**	**Intervju 2** **Veteranintervju**	**Registerstudie** **Intervju handläggare**	**Intervju 3**
Bakgrund	**Programtiden**	**Jämförelse**	**Vändpunkts-processer**

De metoder som användes var kontinuerliga strukturerade kvalitativa process-intervjuer med ungdomarna under de tre åren, självvärderingsmaterial/YAR-enkät samt registerstudier. Som jämförelsegrupp har använts de tjugofyra ungdomar som 2003 var aktuella för YAR men som inte påbörjade programmet.

När det gäller kunskapsläget om effekter av sociala insatser är det spretigt med stora luckor. Det är svårt att jämföra olika verksamheter då de i allmänhet har olika förutsättningar, målgrupper och innehåll. Generellt sett är resultaten nedslående, speciellt för ungdomar med beteendeproblem. Ju mer genomgripande insatserna är, ju sämre resultat. Institutionsvård har sämst resultat medan öppenvård har något mindre dåligt. I någorlunda jämförbara longitudinella studier av insatser som liknar YAR, finner man att endast en av fyra saknar känd problematik fem år efter insatsen. I detta sken visar både den förra studien av YAR och denna rapport på betydligt bättre resultat, även om jämförelserna haltar något. Det är vanskligt att säkert veta när det gått bra och vilken betydelse insatserna haft för denna process. De mest framgångsrika modellerna för öppenvårdsprogram bygger på att man minskar riskfaktorer och främjar skyddsfaktorer och att programmen skräddarsys för uppgiften. Centrala ledord är timing, implementering och engagemang. Antingen ska de ske i evidensbaserade modelltrogna former eller vara flexibla, profilerade och förankrade, i närsamhället.

Det är stora skillnader mellan pojkars och flickors problematik. Vår kultur och våra rollförväntningar gör att pojkar blir mer utåtagerande, med mer inslag av kriminalitet och våld, medan flickors problematik oftare visar relationsorienterade, självdestruktiva och depressiva sidor. Det är rimligt att flickor och pojkar utifrån genusskillnader i behov, bakgrund och livserfarenhet svarar olika på insatser och bemötande. Däremot får man vara försiktig och tro att allt beror av bara på stereotypt könsliga aspekter.

Sociala verksamheter försöker ständigt utveckla och förbättra metoder för att vara effektiva. Det är emellertid trångsynt att stirra blint bara på metodernas utformning. Tunga belägg finns för att mer svårmätbara faktorer som förväntningar, relationer och personalens engagemang är betydelsefullt samt att faktorer utanför verksamheten, i längden spelar den största rollen för förändringsprocesser. Kortsiktiga behandlingsinsatser är svåröverskådliga och temporära. I ett längre förändringsperspektiv är ungdomarna aktörer som med hjälp av sin

omgivning utnyttjar sina egna och andras resurser på bästa möjliga sätt. Hur de hanterar livet efter insatserna avgör om insatserna verkligen har varit lyckade.

Rapportens innehåll och tillvägagångssättet bygger på ett dynamiskt och långsiktigt tänkande om förändringsprocesser. Tankegångar, begrepp, frågeområden och kunskapsområden kring vändpunktsprocesser har successivt vuxit fram som en referensram. Mitt enkla övervägande om kunskapsväg härrör från viljan att verkligen förstå utsatta ungdomars verklighet, vilket gör att man måste lyssna ordentligt till vad de säger och menar. Rapportens huvudbegrepp vändpunktsprocesser gav ungdomarna (och mig själv) möjlighet att pedagogiskt beskriva och strukturera positiva förändringsprocesser. Frågar man någon om vändpunkter och vändpunktsprocesser får man automatiskt personligt förankrade beskrivningar om vad som varit viktigt och betydelsefullt för vägar ut ur problem och problematiska livssituationer.

Resultat

Ungdomarnas bakgrundserfarenheter, risk- och skyddsfaktorer - 2003

De nio pojkarna som var mellan femton och sjutton år, kom från mycket problematiska och splittrade familjebakgrunder. Bara två av dem bodde med sina biologiska föräldrar. Flera hade pappor, släktingar, syskon som hade stora missbruksproblem och kriminalitet. Tre av papporna var döda. Det fanns stora hälsoproblem och överdödlighet, även bland mammorna. Väldigt få hade ramar för tider, läxläsning och regler hemifrån. Många hade långa och varaktiga sociala band med andra pojkar i likartade livssituationer som hade stor betydelse för dem. Det fanns rivalitet och bråk mellan olika bostadsområden Skolan var problematisk men många såg sig ändå som populära och omtyckta av jämnåriga. Det fanns olika grader av kriminalitet, våld, vapenanvändning, alkohol och viss narkotikaanvändning bland dem.

De nio flickorna var i samma ålder men kom i högre grad från varierade hemmiljöer. Några av flickorna hade redan flyttat hemifrån. Många har känt sig osynliga, orättvist behandlade eller kränkta hemma. Praktiskt taget alla har haft ätstörningsproblematik, varit depressiva och självdestruktiva. Många berättade om mobbing, sexuella trakasserier, våldtäkter och aborter. De kände starkt utanförskap gentemot jämnåriga och andra flickor i synnerhet. Skolan beskrivs som en problemfylld och laddad miljö att vistas i. Några flickor var rebelliska, utåtagerande, bråkade, använde droger, rymde, skolkade medan andra var tysta, inbundna, grubblande, ensamma och använde inte droger. Alla flickor upplevde sig otillräckliga, var mycket missnöjda med sitt utseende och hade stora problem med sina självförtroenden.

Alla ungdomar kommer från olika typer av problematiska livssituationer.

Upplevelser av programtiden – 2004

Alla pojkar upplevde sig ha mognat och förbättrat sitt självförtroende under programtiden. Det sociala livet fungerade betydligt bättre och alla pojkar sa sig ha gjort stora framsteg, även de som var kritisk till programmet. De var mest nöjda med kursveckan och stödpersonerna. Kursveckan var en genomgripande omvälvande upplevelse. Man blev ”hjärntvättad”, ifrågasatt, hade roligt och skaffade sig nya vänner. Många tog stora beslut om att avstå droger, kriminalitet och förändra sina liv. En del pojkar ansåg inte att programmets fortsättning, vardagslunken med veckoträffar, månadsträffar höll samma klass och återgick till att ”nästan” leva som de gjorde innan programmet. Det fanns en hel del rivalitet och maskhållning, tuppfäktning och ryktesspridning mellan pojkarna. Två var ofta frånvarande från träffarna. Fem pojkar var inte inblandade i kriminalitet eller använde narkotika under programtiden medan tre levde i princip som tidigare. Tre pojkar var i princip drogfria under hela programmet. Synpunkterna på olika inslag var blandade men alla ansåg ändå att programmet, de andra ungdomarna och träffarna varit värdefulla för deras utveckling. Stödpersonerna blev för många speciellt viktiga för att de var frivilliga och inte tillhörde socialtjänsten. Ungdomarna kände sig därför utvalda och uppmärksammade. Små vardagliga praktiska inslag som läxläsning, samtal, promenader, övningskörning blev betydelsefulla för självbilden. Under hösten, i slutet av programmet syntes påtagliga framsteg då alla pojkar[2] fanns inom olika gymnasieprogram med hygglig närvaro och mindre konflikter.

Flickorna var mer nöjda än pojkarna över YAR-året som helhet. Mest nöjda var flickorna som var yngre, hade familjeproblematik och upplevde sig som ensamma och nedstämda. Dessa flickor pratade sig varma om nyvunna kamrater och den öppenhet som präglade träffarna. Det var framförallt på det personliga planet som flickorna tycker sig ha utvecklats. YAR blev en frizon med möjligheter att reflektera, jämföra och utveckla självförtroende och mer positiva självbilder. Kursveckan hade på ett genomgripande sätt startat och påverkat denna utveckling. Precis som pojkarna var stödpersonerna av central betydelse. I slutet hade nästan alla flickor på ett radikalt sätt förändrat sin inställning till droger och skolgång. Det fanns två stora undantag. En av flickorna, med låg närvaro i programmet, hade ett pågående missbruk och en annan var på behandlingshem, under större delen av programmet. Med undantag för dessa två flickor var de andra under hösten, i slutet av programmet, mycket motiverade och energiska i att ta itu med skolan och livet. Alla flickor utom en upplevde sig ha blivit mer mogna samt fått starkare självförtroende under YAR-året.

Har YAR lyckats?

En jämförelse gjordes mellan de 18 ungdomar som gick YAR och de 24 ungdomar som inte kom med i programmet utifrån aktmaterial och intervjuer med

[2] Utom en som flyttat utomlands och inte kunde intervjuas.

handläggare. Grupperna hade likartade sociala bakgrunder och visade två år senare se både likheter och intressanta skillnader i hur problematik utvecklats och avvecklas.

Eftersom mycket få flickor hade dokumenterade missbruk och kriminalitet är de svåra att följa via aktmaterial. Få flickor hade omfattande insatser i bägge grupperna. Med hänsyn till de svåra problem bägge flickgrupperna visade i YAR-enkät/självvärderingsmaterial kan man dra slutsatser om det vanskliga i att utvärdera insatser i den typen av material. Flickors problem och svårigheter blir inte synliggjorda. Det faktum att YAR-flickorna generellt sett hade större kontakt med socialtjänsten för olika typer bistånd än jämförelsegruppen är därför svårt att värdera. Biståndskontakter med socialtjänsten behöver inte vara ett ”misslyckande” eller tecken på fortsatta problem. Om man inte har anteckningar i de sociala akterna är det inte givet att man blivit kvitt sin problematik.

När det gäller pojkarna finns tydligare skillnader. Sex av nio YAR-pojkar hade ett år efter programmet ingen dokumenterad kriminalitet eller missbruk vilket var bättre än jämförelsegruppens fyra/elva. Gruppen med mindre sociala problem var större i YAR-gruppen och de pojkar som fortfarande hade stora problem med missbruk och kriminalitet var färre och hade lättare insatser än jämförelsegruppen hade. I fråga om kriminalitet och missbruk fanns en tydlig positiv förskjutning i problematik och insatser bland de pojkar som gått YAR. I jämförelse med liknande uppföljningar av mellanvård visar YAR-programmet bättre resultat i fråga om social anpassning, kriminalitet och missbruk.

Två år efter programmet - 2005

Med hänvisning till de svårigheter och bakgrunder ungdomarna hade i början har nästan alla gjort stora framsteg när de blivit runt tjugo år. Elva av de arton lever relativt vanliga liv utan inslag av kriminalitet, missbruk eller ohälsa. Fyra har fortfarande vissa svårigheter men har gjort stora framsteg medan tre ungdomar lever i en påtagligt problematisk livssituation och finns inom olika behandlingsinstitutioner.

Tolv av arton har inte missbruksproblem eller har använt narkotika efter YAR. Fyra har regelbundet använt narkotika. Två av dessa fyra (varav en har varit drogfri ett år), säger sig inte ha problem med narkotikamissbruk.

Femton av arton har ordnade vardagssysselsättningar, antingen arbete eller studier. Intresse och motivation för studier och yrkesutbildning är stort i denna grupp. Många av dessa har också fått bättre relationer med föräldrar men framförallt sökt sig till positiva parrelationer eller andra kamratkretsar. Många flickor har flyttat från orten medan pojkarna bor kvar och har skaffat undvikande strategier för att inte utsättas för negativt grupptryck. Speciellt pojkarna har allt tunnare familjenätverk.

De få som hade psykiska problem har fortfarande svårigheter medan den stora grupp som beskrev begynnande missbruk, depressioner, utanförskap, ätstörningar och självdestruktivitet har tydligt och markant förändrat sina situationer.

YAR:s styrka är de förändrar inställning, förstärker friska sidor och kompenserar brister i ungdomarnas kamrat- och hemmiljöer. Det stora inslaget av volontärer och ”vanliga tonårsproblem” gav en betydelsefull, ickestämplande, uppbygglig öppenhet. Ungdomarna fick hjälp att bygga upp självinsikter, självförtroende och motivation. Kursveckan var av vändpunktskaraktär och blev en ”kick off” till förändring medan de sociala relationerna med stödpersoner, personal och jämnåriga upprätthöll förändringsprocesserna. Kontakterna efter YAR blev betydelsefulla för en del av ungdomarna.

Vändpunktsprocesser

De teoretiska slutsatserna handlar om vändpunktsprocesser och vändpunkter hos ungdomar som med framgång förändrar sina liv. Processen ut ur den problematiska livssituationen kan beskrivas enligt följande:

1. *Brott i tankemönster och känslofällor*. Kursveckan utmanade deras egna självbilder och gav insikter i hur andra kände och tänkte. Den trimmade ihop gruppen.

2. *Sökande och prövande av alternativa vägar*. Uppföljningsfasen (YAR-året) förstärkte känslan och identiteten av att vara en ung människa med problem som man kan förändra. Det sociala stödet och det praktiska innehållet gav möjligheter för dem att reflektera, öva och pröva.

3. *Vändpunkter*. Genom intryck av betydelsefulla situationer, händelser och människor struktureras personliga vändpunkter som stöd till de förändringar man själv vill upprätthålla.

4. *Identitetsmarkörer*. Rollförändringarna manifesteras genom att man utåt och inåt markerar sin förändring. Förändrade värderingar, grupptillhörigheter och livsmål uttrycks. Poängen med detta är att ge struktur och stadga åt förändrad profil och livsstil.

Flickorna lyckades något bättre än pojkarna. Flickor uttrycker i allmänhet problem av relationell prägel och har lättare att tillgodogöra sig stöd och hjälp. Pojkarna har svårare att hantera det grupptryck och det prestationstänkande de har med sig från gamla problematiska nätverk. Det ligger en fara i att sammanföra pojkar med likartade livserfarenheter i grupp, då de triggar igång varandra. Även om det i denna undersökning fanns könstypiska problembilder och könstypiska sätt att svara mot insatserna, är det viktigt att inte falla i fällan och tro att det gäller alla. Det finns stora variationer inom både pojk- och flickgruppen.

Avslutningsvis är resultaten från YAR:s verksamhet även på längre sikt mycket goda. Överraskande många ungdomar verkar tre år efter kursveckan ha skapat en starkt förbättrad livssituation.

1. Vändpunkter och vändpunkts-processer

Avsikten med denna inledning är att genom ett konkret exempel utveckla rapportens mest centrala tankefigur och begrepp – vändpunktsprocessen.

När man som jag, följer människor framåt i tiden, framstår förändringar som personligt färgade upplevelser och beskrivningar. Jag har i flera projekt intervjuat och lyssnat till ungdomar som ”mognat” och ”förändrat sig”. Det är svårt att inte fascineras av den energi och kraft man möter och smittas av den stolthet ungdomarna visar upp när det börjar gå åt rätt håll. Att få arbeta med och på nära håll få följa dessa förändringar är en ynnest just av detta skäl. Vi människor är av naturen sociala, vi delar upplevelser med andra och blir själva stärkta av andras framgångar. Jag har mött unga människor som löst till synes mycket svåra livssituationer och betingelser på sätt som jag aldrig kunnat förutse. Det finns mänskliga faktorer som personlighet, inställning, sociala ingredienser som familjeband, vänskap och kärlek som ger bränsle åt både vanliga och ovanliga lösningsvägar. Sen finns tiden. Tiden som rullar på. Ungdomar mognar, blir äldre, klokare och plötsligt upptäcker att de har en ”strulig ungdomstid” – bakom sig. Ibland kallas sådant ”spontanläkning” och man säger att problemen kanske inte var så svåra. Förr i tiden kunde man även prata om skyddsänglar, som på ett osynligt sätt vakat över någon. Ibland ställer man sig frågan i vad mån tillfälligheter och rent av tur kan spela centrala roller i processerna. Man hör beskrivningar där någon med bestämdhet poängterar att de träffat ”rätt person vid rätt tillfälle” eller att de plötsligt blivit särdeles kloka, medvetna, envisa och bestämda. Ibland snubblar människor över en idé eller ett uppslag och fångar, kanske i flykten, ett tillfälle till utbildning eller ett erbjudande om arbete. Starka upplevelser av olika slag kan också ge förändringar i tron och inställningen till livet. Välgörande uppmärksamhet och kärleken från andra människor, ibland partners, har förmågan att ändra spelet. I efterhand kan man också konstatera att vissa människor har speciella styrkor och talanger som på ett avgörande sätt kan förändra allt, till och med mycket svåra livssituationer.

Vägar ut ur problematiska livsstilar hos unga är många. De flesta ”problemungdomar” försvinner, av olika anledningar, helt sonika bort från socialtjänstens agenda utan att vi riktigt vet hur och varför. Antagligen har de blivit ”friska” av anledningar som inte mätts eller går att mäta. Tyvärr vet vi mycket om problem och problemkarriärer men lite om lösningsvägar och friskprocesser. Att mäta vad som fungerar och har betydelse i mänskliga förändringsprocesser i samband med insatsen ”ett år YAR-program”[3] är en utmaning. YAR-

[3] YAR står för Youth At Risk och är ett internationellt program för ungdomar i riskzonen.

programmet är en professionell insats, en avgränsad metod som bygger på att man ska förstärka spontanläkning hos ungdomarna, vilket öppnar för att leta både det vanliga - hur det går - och det ovanliga - varför det går bra.

Intryck, avtryck och inflytande

Ett spännande frågeområde har handlat om de situationer och händelser som i positivt hänseende, varit särkilt betydelsefulla och avgörande. Många beskriver det speciella som händer i relationer mellan människor. Människor gör *intryck* och *avtryck* i känslor och upplevelser hos andra, som i sin tur påverkar händelser och förutsättningar och olika val. Många ungdomar kan berätta om hur människor haft mer eller mindre avgörande *inflytande* på förändringsprocesserna och som, åtminstone i efterhand, beskrivs som betydelsefulla. Ibland handlar det om partners, vänner, släktingar men kan även handla om ”professionella” vars inflytande påverkat motivation, ambition och värderingar och därmed även ”friskprocesserna”.

Det beskrivs också speciellt avgörande situationer eller omständigheter som av olika anledningar påverkat eller tvingat ungdomarna att tänka om, ändra sig. Livssituationer kan bli sådana att allt kommer till ”sin spets” eller att man upplever ”måttet vara rågat”. Man kan, på ett mer eller mindre medvetet plan, känna sig tvingad att omvärdera och ta ställning till det liv man lever. Vissa kursändringar, vid vissa tillfällen i livet, kan åtminstone i efterhand sägas ha haft ett avgörande inflytande på resten av livet.

Praktiska sanningar och verklighet

Det är svårt att objektivt värdera vad ungdomarna menar med ”betydelse” eller ”avgörande”. Man vet aldrig vad som är tillrättalagt för att knyta ihop berättelsen för berättaren själv eller för den situation presentationen sker i. Ungdomarnas berättelser är erfarenhetskunskap sammanhållen av "praktiska sanningar" som får versionerna (och deras känsla av identitet) att hänga ihop. Berättelser är i många stycken en begränsad kunskapsdepå[4] som förvisso, i forskningssammanhang, kan kritiseras för att vara snedvriden, personligt färgad och osann. Men praktiska sanningar är de facto *verkligheten* sedd ur individens perspektiv, dvs. den verklighet, han eller hon, för dagen har att orientera sig efter. En verklighet de lever med, även om den i andras ögon kan beskrivas som livslögn. Mitt enkla övervägande om kunskapsväg härrör från dessa argument. Vill man verkligen förstå utsatta ungdomars verklighet krävs att man tar de inblandades beskrivningar och upplevelser som deras verklighet. För att citera

[4] En av ungdomarna ilsknade till när jag vred och vände på det hon sa. *-Jag vet inte! Jag tänker inte som du och förresten…du vet ju inte hur det är!* Så rätt hon hade! Det är inte lätt att veta hur någon annan tänker. Man kan inte se objektivt på sig själv eller se sig själv på ett neutralt sätt utifrån.

en av de flitigast använda passagerna[5] inom den kvalitativa sociologiska forskningen, Thomas-teoremet:

> ...individens omedelbara beteende är nära relaterat till dennes definition av situationen och den ligger i linje med den objektiva verkligheten eller den subjektiva uppfattningen - "som om" det var så... Om individen definierar situationen som verklig så är den verklig till sina konsekvenser.

I intervjuerna finns många exempel på banala vardagliga situationer som, i backspegeln, getts stor betydelse för den förändring och utveckling de genomgått. Beskrivna ”vändpunkter” har den egenheten att de oftast handlar om den mest exakta av kunskaper -efterklokhet . I skenet av sitt förändrade liv letar man i sin egen historia upp situationer och händelser som man själv upplevt varit avgörande och förändrande. Kanske symbolladdar man dem och gör dem större och betydelsefullare än de i själva verket var. Man vill gärna ge sig själv och omgivningen identitetsmarkörer för att förhålla sig till det gamla och förstärka det nya. Uppbrott och förändring framtvingar olika förhållningssätt. Vändpunktsberättelser ger möjligheter att strama upp denna förändring. Man lägger, genom att betona det som förändrats, regi åt sig själv och den roll man vill spela i sitt eget liv. I den bemärkelsen blir vändpunkter personliga berättelser med stor betydelse för nuet och med stark bäring mot hur man i framtiden vill gestalta sitt framtida liv. I kombination med empiriska beskrivningar av hur ungdomarna upplevt tiden före, under och efter YAR och andra mer konkreta faktorer som skola, arbete, relationer, förhållande till droger, kriminalitet etc. ger vändpunktsberättelserna djup och innehåll åt dessa beskrivningar. Rätt tillämpat ger de en pedagogisk utgångspunkt för att strukturera och beskriva vad som varit betydelsefullt och viktigt.

Vad får betydelse?

Sex sk ”veteraner” ur det gamla programmet intervjuades. De hade alla medverkat i projektet 2001. Fyra unga män och två unga kvinnor intervjuades, vid ett tillfälle. Alla hade vid intervjutillfället passerat 20 år och var väl integrerade i det vanliga samhället. Livet hade på olika sätt öppnat vägar för dem och de hade lagt YAR-tiden drygt tre år bakom sig. Min avsikt med dessa intervjuer var att få en inblick i YAR-programmet och chans att prova ut intresse- och frågeområden om livet efter YAR. Intervjuerna blev avgörande för de begrepp och infallsvinklar jag sen kom att använda. De blev en slags början till en vändpunktsprocess för mitt intresse av vändpunktsprocesser!

Tre av de fyra unga männen tog spontant och helt oberoende av varandra, upp en liten händelse från den första kursveckan. En händelse som hade fått stor betydelse för dem. De hade de senaste åren inga relationskopplingar till varandra, pratat ihop sig eller tagit del av varandras berättelser. Trots detta, fick

[5] Thomas och Swayne-Thomas 1932, s 572 ref bl a i Hughes och Månsson 1988.

jag tre likartade ”vändpunktsberättelser”. Alla beskrev en händelse från kursveckan med i stort sett samma innehållsliga poäng. Jag väljer att presentera Rachids version, men kunde också valt någon av de andras:

- …som jag sa till dig, jag hade kunnat hamna i bråk bara för att nån glodde på en. Av alla möjligheterna så var det alltid det värsta som jag såg.. såg att han vill mucka gräl. Jag har alltid haft svårt att inse att nån har mer rätt än mig. Förstår du alltså? Jag kunde aldrig förlora alltså! I mina tankar, så förlorar jag aldrig ett samtal. Jag har aldrig fel och alla andra har fel. Det kan vara hela skolan som vänder sig mot mig… men då …Jag kunde ge svar till alla, jag är så snabb i munnen, alltså. Men jag vet inte, varenda gång jag gick upp mot **han** så fick jag sätta mig ju. Alltså han….jag hade ingenting å säga mot han. Det jag kände det var starkt.

S: Han blev en riktig auktoritet?

- Ja, att han…det var inte att han bevisa att jag ha fel utan han visa mig andra alternativ som kanske va bättre än mina, ibland fick man faktiskt inse att andra alternativ kunde vara bättre än mina egna. Sånt hade jag svårt å inse och han fick mig att inse sånt.

Så fort jag såg honom och han börja komma in på sitt snack, vet du, så tänkte jag, dra åt helvete gubbjävel. Vad är det för idiot som ska komma hit och ska ändra liksom, ska komma hit och bestämma…jag är en sån här som inte kan ta emot order och sånt, jag har svårt för det, svårt för att nån ska säga åt mig… det har jag svårt för. Första dagen, tänkte jag det, vad är det för sjuk gubbe. Men sen börja han komma in på det här….det går inte att förklara….såna ord som han förklara för oss, du vet, alltså det går inte att förklara man måste vara med på det.

S: Jo men försök….

- Mm. Man lär sig…dom lär dig å hantera saker. Han visa dig en enkel ritpapper så fråga han vilken färg det var, å så sa man vit. Då sa dom att den är svart, så då blir man skitirriterad, nej den är vit, sa man. Okej, sa han, den kan vara vit, men den är svart också, säger han. Och då insåg man inte det, och då vände han bara på det och då var den svart på andra sidan. (skrattar) (papperet var preparerat)

Sånt där ….Det är ju lätt ju, det är ju självklart, men när man inser att hans sida, det han ser…vi båda kan ju titta på den här men vi ser inte samma sak. Ja, han visste hur det var, han har ju varit med om det förr så han vet ju hur det är och så. Han hade svar på allting, man kunde inte svara emot honom, han var…han var en fantastisk gubbe. Jag vill träffa honom igen, alltså. Han gjorde stort intryck, det gjorde han, han gjorde så att jag blev en man.

S: Va!!!!

- Ja… jag respekterade ingen där borta först, men där började jag ändra en stor grej på mig - att lyssna. Precis! Och lyssna till att folk pratade till punkt. Det va att jag hade för lite respekt för andra…… och det lärde han mig då. Jag fick respekt för andra!

Hur kan det komma sig att tre tidigare kriminella unga män - alla av utländsk härkomst - ovetandes om varandra, framhåller samma pappersvändning som vändpunkt, när de flera år senare försöker beskriva sin mognadsprocess och sin förändring för mig?

Kan man göra någon till ”man” genom att utmanande vända papper?

Nej, inte i objektiv bemärkelse. Människor är av subjektivt slag vilket gör att manlighet och manlig identitet konstrueras i alla möjliga situationer och på högst personliga sätt. Människan är intentionell, experimenterande och sökande. Hon vrider och vänder på förutsättningar och det vi kallar ”normalt” i utveckling och förändring.

Denna rapport har för avsikt att närma sig det subjektiva inslagen i ungdomars livs- och förändringsprocesser. De sanningar man då har att tillgå om vad som i individuella fall påverkar och har betydelse, är till viss del uppfattningar, upplevelser, handlingar och beskrivningar av personlig art. Det man kan göra för att närma sig subjektiva upplevelsevärldar är att ge i bästa möjliga ljus åt ett brett spektrum av aspekter och beskrivningar.

Rachid beskriver, i efterklokhetens ljus, en ”praktisk och individuell sanning” utifrån ett tema som jag har gett och som antagligen präglar berättelsen. Detta hindrar inte att det han beskriver har haft stor betydelse för honom. Just valet av berättelse, dess innehållsliga karaktär antyder med bestämdhet att han gett denna händelse stor betydelse och därmed har den fått betydelse. Han bygger i sin berättelse upp, en identitetsbärande beskrivning av sin förändring. Det finns en intention att både vara uppriktig samtidigt som han i mina ögon vill upprätthålla status och stolthet. Precis som andra människor vill han inte framstå som svag och osjälvständig. Ingen vill reducera sig själv till ett problem eller identifieras med opersonligt problematik redo för sociala åtgärder och insatser.

Valet av berättelse ger honom ett spännande förändringsalibi, en bra story, utåt och inåt, att hålla sig till. Han konstruerar en självuppfyllande rollförväntning och en stärkande regi åt sig själv. Regin är färgad av ramar och förutsättningar, vilja, ambition och bekräftelsebehov. Hans uppbrott från det gamla och hans förändring skall ha en uppenbar känsla av stil som matchar hans identitet och personliga approach.

Det manliga behovet av karaktär och stil

Den manliga rädslan för svaghet och oviljan att offentligt underordna sig, kräver en riktig utmaning. Den kräver en auktoritet, en duell med stil och karaktär för att (en) man på ett respektfullt sätt ska rädda sitt ansikte för att inte framstå som en förlorare eller i detta fall - problembärare! Antagligen konstrueras den typen av berättelser för att symboliskt ge ord, bild och offentlighet åt en ständigt sökande/prövande av identitet. Rachid vill ge sig själv en ”ontologisk

trygghet"[6] och markera var han står, hur han vill uppfattas och vart han är på väg.

Spännande i sammanhanget är också att tre av fyra pojkar väljer att återge just denna händelse. Situationen måste ha varit laddad, inte bara på ett personligt plan utan också för gruppen, pojkar med utländska rötter. Gemensamma drag i berättelser kan ge viktiga kunskaper om vad som har betydelse för vissa grupper t ex i detta fall, unga män (av utländsk härkomst).

Vändpunkter, eller snarare berättelser om vändpunkter ges betydelse av den som berättar! Valet av berättelseinnehåll struktureras av mer eller mindre medvetet planerad regi. De komplicerade långsiktiga förändringsprocesserna ges en meningsfull ordning som betyder nåt för identitetskänslan. Man vill säga något till mig, och till sin omgivning med det man berättar om sig själv. Vändpunktsberättelser är sätt för individer att framhäva sitt eget inflytande över viktiga skeenden och logiskt ge ett meningsinnehåll i livsberättelser.[7]

Personliga erfarenheter och behov blandas med rollförväntningar och strukturella förutsättningar i en komplicerad mix som till syvende og sidst utgör underlaget för individuella och gruppers handlingar och berättelser. Vi konstruerar i viss mån som en självuppfyllande profetia, egen regi åt det vi kallar personlighet, inställning, värderingar, ambition, livsstil och…identitet.

> Personal front and social setting provide precisely the field an individual needs to cut a figure that romps, sulks, glides or is different.[8]

[6] Praktiska sanningar, inre ordning, ramar, rutiner och vanor skapar det Giddens kallar "ontologisk trygghet" för att göra vardagen hanterbar, begriplig och ge individen en övergripande känsla av sammanhang, förutsägbarhet och trygghet.

[7] Liknande synsätt om vändpunkter i Andersson och Hilte 1993,Månsson och Hedin 1998, Fuchs Ebaugh 1988, Prohaska, Di Clemente, Meadow, .

[8] Goffman 1969,s 68, "a figure" med distans till personliga regimöjligheter och strukturella rollförväntningar.

2. Borlänge, kriminalitet och YAR

Kapitlet inleds med en generaliserad beskrivning utifrån allmänkunskaper om samhället Borlänge och dess utveckling. I ytliga drag beskrivs sambandet samhällsproblem/kriminalitet och utvecklingen under 2000-talet på orten samt YAR-programmets tillkomst och grunddrag.

Borlänge kommun har idag nästan 50 000 innevånare. Under 1960-talet upplevde man en stark högkonjuktur när Domnarvet, som dominerande arbetsplats, expanderade stort. Bostadsområdet Bullermyren byggdes för att klara den stora inflyttningen, som till viss del bestod av invandrare, främst från Finland men också från andra europeiska länder. Under 70-talet var anställningsbehovet så stort att många ungdomar, utan annat än grundskoleutbildning, kunde gå rakt in i tryggt industriarbete. Bostadsområdena Tjärna ängar och Jakobsgårdarna byggdes som sen blev de huvudsakliga upptagningsområdena för YAR-ungdomarna som föddes i mitten av 80-talet. Den starka kopplingen till Stora AB och Domnarvet gjorde samhället sårbart och när lågkonjukturen slog till under 80-talet, uppstod svår arbetslöshet och viss avflyttning. De som flyttade var i viss utsträckning friska, ambitiösa och arbetsföra i produktiv ålder. Det är också rimligt att anta att det i viss omvänd utsträckning blev familjer som upplevde sig ”bli kvar”. Människor som av olika anledningar kände sig förhindrade att flytta eller oförmögna att påverka sin aktuella arbetssituation. Antagligen finns det en överrepresentation av komplicerade familjesituationer, splittrade familjer, arbetsskador, sjukdomar, missbruk etc. bland dem som blev kvar. Många av YAR-ungdomarna kommer just från de nämnda bostadsområdena och från splittrade familjer med hög sjuklighet och påtagliga socioekonomiska svårigheter. Det som ofta händer vid liknade samhällsförändringar är att den sociala kontrollen avtar i takt med att de negativa spiralerna i det speciella bostadsområdet växer. Tomma lägenheter, statussänkning, segregation och anhopning av ungdomar med problematiska familjeförhållanden ger en negativ lokal ungdomskultur som går sina egna vägar. Bristande social kontroll gör att vandaliseringar, klotter, småbråk, skolproblem och motsättningar blir vardagliga företeelser som med stigande ålder förändras till ungdomskriminalitet, bråk, droganvändning och gängbildning.

Vi får också en integrationsproblematik där ungdomar med utländsk bakgrund inte upplever sig ha tillit till samhället eller känner hopp inför framtiden. De har föräldrar som inte bara har svårt med språket, utan även har tappat den personliga status som yrkesarbete och yrkeskompetens ger. Polariseringen mellan välbärgade och mindre välbärgade bostadsområden ökar och motsättningar syns i ungdomsgruppernas markeringar gentemot varandra.

Under 90-talet skedde en viss strukturomvandling där Borlänge allt mer kom att påbörja en utveckling mot att bli en köpstad. Staten flyttade ut en del

statliga verk, som i viss mån kompenserade arbetslösheten. Problemet var att de nya arbetstillfällena i hög grad krävde utbildat folk. De kom inte i nämnvärd omfattning att kompensera eller avhjälpa de sociala problem som i vissa familjer fördjupats och de problem som är knutna till de nämnda bostadsområdenas struktur.

Borlänge och kriminalitet

> Ungdomsåldern leder till mer antisocialt beteende än någon annan åldersperiod. Då prövar så många som 80 procent av alla ungdomar på olika former av antisocialt beteende.[9]

Det ingick inte i projektet att på ett grundligt sätt följa Borlänges utveckling eller bilda sig en uppfattning om man lyckats med målsättningen att förebygga och minska kriminalitet och ungdomsproblematik. Av sekretesskäl gick det inte heller att följa upp 2001-gruppen från YAR, vilket kunde ha tillfört intressanta kunskaper om utfallet. Ur denna grupp har jag bara haft tillgång till sex frivilliga, lyckade fall.

Under arbetets gång har jag ändå tagit del av rapporter och statistik som kan vara av intresse för att mer faktamässigt belysa aspekter av dessa frågor. Tillsammans kan de ge en schematisk bild över Borlänge som stad/kommun och hur Borlänge utvecklats när det gäller ungdomsfrågor om kriminalitet och droger under den aktuella tiden. Miljön har stor betydelse för vilken omfattning och vilken typ av problematik grupper av ungdomar kommer att utveckla.

Borlänge brukar beskrivas som en ”medelstor kommun” med ”påtagligt hög kriminalitet” när det gäller stöld, våld, narkotikabrott etc. i kriminologisk statistik. År 2000 toppade man den negativa listan för ”flest antal polisanmälda brott/ 100 000 inv” [10]. Det var fler anmälda brott i Borlänge än storstäderna Stockholm, Malmö och Göteborg som normalt sett brukar dominera i dessa sammanhang. En del av denna kriminalitet var relaterad till gängbildningar av ungdomar och unga vuxna kriminella. Sarnecki har visat i flera undersökningar att ungdomskriminaliteten i Borlänge domineras av relativt tydligt kriminellt nätverk i staden som står för majoriteten av de brott som görs. Nästan alla kriminella individer var länkade till detta nätverk.[11]

I en annan studie om kriminella ungdomsnätverk[12] fann man att boendesegregation, marginalisering och utanförskap var mest utslagsgivande för ungdomskriminaliteten. Den omtalade etniciteten verkar spela mindre roll än bostadsområdet. Kriminella ungdomsgrupper är i allmänhet etniskt blandade. Eftersatta bostadsområden med markanta sociala problem, stämplas med låg status och fortsätter att producera unga män som söker alternativa vägar för

[9] Helmen Borge, 2005.
[10] Statistik Brottsförebyggande rådet (BRÅ).
[11] Sarnecki 2001, 2003.
[12] Mobilisering mot narkotika (MOB), 2005.

karriärer och framgång. Hög arbetslöshet och anhopning av familjer med problem koncentreras till redan belastade bostadsområden. Låg status skapar negativa spiraler med hög omflyttning där den sociala kontrollen försämras vilket i sin tur påverkar utemiljön och den inre miljön i skolan. Kriminalitet och ytterligare rekrytering till kriminalitet när sig av bristen på andra alternativa hoppfulla vägar att etablera sig i och fungera i det vanliga samhället. Om man inte upplever utbildning och arbetsmarknad som möjliga alternativ för karriär, socialiseras man omedvetet in i andra tankebanor och andra värderingar. Likartade livssituationer, gemensamma upplevelser och kriminella handlingar blir ett kitt som binder dem samman. Så småningom känner man inte hemma någon annanstans utom i gänget och i den veklighetsbild man där, tillsammans med de andra skapar.

Man ska vara försiktig med att i Sverige prata om gäng i bemärkelsen ”criminal gangs” som ibland glorifieras i hiphopkultur och amerikanska filmer. Vi har långt ifrån den gängkriminalitet som finns i Los Angeles, New York etc och ska heller inte skapa det problem av det som inte finns. Däremot finns det anledning att uppmärksamma gruppfenomenen i olika problematiska bostadsområden för att öka kunskapen inför olika strategiska politiska, sociala och polisiära insatser. Enligt kriminologen och forskaren Jerzy Sarnecki[13] bör man undvika gänguppmärksamhet i media och repressiva åtgärder från myndigheter speciellt riktade mot det gäng man därmed riskerar att definiera. Man bör heller inte tillhandahålla lokaler eller olika stöd till gänganknutna verksamheter och verka för att gruppidentiteter förstärks eller märkvärdiggörs. Att isolera och avgränsa grupper kan ibland leda till att medlemmarna i ännu högre grad blir beroende av varandra.

De flesta forskare avråder också att samla ihop ”problemungdomar” i gemensamma ”program” inom öppenvård. Däremot brukar man rekommendera individbaserade insatser i första hand som endast använder gängtillhörighet som markör för olika typer av insatser.[14]

> I vissa fall kan program vara kontraproduktiva och leda till att ungdomarnas kriminalitet ökar (”keep problem kids apart”)[15]

En beskrivning av en ”typisk” person som riskerar att dras in i ett kriminellt nätverk är:

> Pojke, ca 17 år som bor i ett segregerat bostadsområde. Han har tidigt begått brott som accelererat i svårighetsgrad. Det finns vardaglig kontakt med narkotika och vapen. Umgänget består av kamrater från samma bostadsområde. Pojkarna har ofta själva blivit utsatta för brott, oftast våldsbrott. De har likartade erfarenheter av familj och skola och ingår

[13] MOB 2005.
[14] MOB 2005.
[15] MOB 2005, s36

> ibland i etniskt blandade större grupper med kontakter i mer etablerade kriminella. Hela den kriminella hierarkin och möjligheterna att kvalificera sig finns påtaglig och konkret där man bor.

Den kunskap vi har idag säger oss att ett väl fungerande samhälle skapar trygghet och framtidsutsikter åt de flesta. Då ökar förutsättningarna för att man skapar en låg andel sociala problem. Riskfaktorer samverkar ofta och problem smittar av sig inom ungdomsgrupper. Man kan tydligt se att de som lever i utsatta bostadsområden också är de som i hög utsträckning uppvisar riskfaktorer i familjen, umgänget och i samhället.[16]

I mina intervjuer med de kriminella pojkarna i YAR , beskrevs ibland olika förebilder och tillhörigheter till gäng. Pojkarna hade släktingar eller bekanta i kriminella statuspositioner och inte sällan kunde de med värme beskriva gängen som alternativ till misslyckade skolinsatser, bråkiga familjeförhållanden eller rent av inga familjeförhållanden.

> …gäng är produkter av det samhälle där de finns. Det är inte möjligt att utrota dem enbart genom interventioner mot symptomen; hela omgivningen, närsamhället måste påverkas.[17]

Fem år senare har situationen förändrats i Borlänge. Borlänge är på plats 10 i den nationella brå-statistiken och kan visa på att antalet brott har minskat från 20 600 (år 2000) till 17 500 (år 2005)[18]. I den dokumentation som sammanställs av polismyndigheten i Dalarna ser man likartade mönster när det gäller ungdomsbrotten:

Borlänge, Säter, Gagnefs kommun ungdomsbrott/brottsdeltagande jmf årsvis jan-sept 2004-2006.[19]

	u-brott	**brottsdeltagade**
2004	**261**	**447**
2005	**226**	**398**
2006	**189**	**345**

I nationella undersökningar (MOB) har man uppmärksammat Borlänges positiva utveckling när det gäller ungdomskriminalitet. Vändningen kom efter 2000, då kommunen satte in kraftfulla åtgärder, bl a YAR. De viktigaste förklaringarna fann att finna i:[20]

---

[16] Svensson i Denvall och Vinnerljung (red) 2006.
[17] Esbensen, 2000 i MOB 2005, s 36.
[18] per 100 000 innevånare.
[19] Polismyndigheten i Dalarna/ insp Jörgen Persson. Borlänge dominerar i denna grupp då Gagnef och Säter är mindre orter med betydligt mindre brottslighet.
[20] MOB 2005,s29.

a) Karaktären av breda satsningar som gjordes och som involverade många olika samhällsaktörer som skola, polis och socialtjänst etc.
b) Innehållet i satsningarna som präglades av positiv förstärkning av goda krafter i och runt ungdomarna.

YAR-programmet

YAR är ett amerikanskt-engelskt program som syftar till att mobilisera professionella aktörer och volontärer i ett lokalsamhälle. Borlänge är den första kommunen i Sverige som provat programmet. Programmets grundidé är att kommunen, närsamhället med företagare och föreningar tillsammans ska samverka kring att hjälpa ungdomar i riskzonen. Borlänge köpte programmet av den engelska organisationen som fungerade som konsulter under YAR:s första start 2001 och handledare under den första sk. kursveckan. YAR-programmet indelas i tre huvudfaser och tar två år att genomföra, varav det första året består av förberedelsetid. För ungdomarna handlar det om ett år. Det för rapporten aktuella programmet såg ut enligt följande:

År1	**År2 (nov 2003 – nov 2004)**
Förberedelsefas	**Utförandefas kursveckan (1 vecka)**
samarbetspartners	**Uppföljningsfas**
rekrytering volontärer	**uppföljningsprogram (resterande tid)**
rekrytring ungdomar	**veckoträffar, tematräffar, stödpersoner m.m.**
	avslutningsfest

Förberedelsefas där syftet är att förbereda, organisera samt utbilda olika typer av medarbetare för olika arbetsuppgifter, däribland kontaktmannafunktioner och sponsorgrupper. Under denna tid identifierades med hjälp av socialtjänsten, skolan etc 52 ungdomar som levde i riskzonen och där YAR kunde vara ett tänkbart alternativ. Dessa ungdomar fyllde själva eller tillsammans med olika stödpersoner, i ett självvärderingsmaterial om sin aktuella livssituation. Ungdomarna beskrev problem i familjen, skolan, droganvändning, kriminalitet, relationer, fysisk och psykisk hälsa, självbild, självförtroende, erfarenhetsmässiga svårigheter och negativa erfarenheter på olika områden. De gjorde också en personlig beskrivning av de målsättningar de hade med YAR-programmet och framtiden. Så småningom blev det 18 ungdomar som påbörjade programmet medan 24 avstod programmet av olika skäl.

Utförandefas som inleds med en kursvecka vars syfte är att utmana sätta igång förändringsprocesser hos ungdomarna. Veckan leds av ett professionellt team

från England/USA med stor vana av konfrontativ pedagogik[21]. Den pedagogik som används bygger även på olika gruppaktiviteter, fysiska övningar t ex löpning och tillitsövningar, äventyrs- och upplevelsebaserad teambuilding. Kursveckan genomförs i internatform och på en avskild kursgård medan resten av programmet sker i ungdomarnas egen vardagsmiljö. Som avslutning på kursveckan samlas alla med inbjudna föräldrar, släktingar jämnåriga och vänner till en kvällsträff där ungdomarna offentligt får uttrycka sina tankar och målsättningar med kommande YAR-år. Många av ungdomarna förknippar denna avslutningsträff/kickoff med mycket dramatiska upplevelser. Det finns en scen och en mikrofon där ungdomarna ”vittnar” om erfarenheter, beslut och personliga mål hur de vill ha sin framtid. I ungdomsgruppen har det vuxit fram starka känslor av gemenskap. Man upplever att man under veckan ”klivit ut ur garderoben” med sina familjeproblem, sin ensamhet, ledsenhet, utanförskap, droganvändning och kriminalitet. Många har upptäckt hur lika de är i erfarenheter och känslor och förstått att de inte är ensamma i sin utsatthet. Flera gav offentlighet åt hur man upplevde sin situation i familjen. De talade direkt till sina föräldrar så att de skulle förstå allvaret i situationen eller formulerade det man aldrig tidigare förmått sig säga

> *…då stod jag där och tackade mamma och pappa och alla som kom. Pratade inför 150 pers. Tackade föräldrarna och amerikanarna… kände mig stor… det var avstampet… det var en grej jag har med mig hela livet.*[22]

Under **uppföljningsfasen** genomför man en tolv månader lång, strukturerad uppföljning (av de individuella målen från kursveckan) där ungdomarna bor hemma/egen lägenhet/familjehem och vistas i sina vardagliga miljöer, i de flesta fall skolan. Visst bostadsstöd finns. Under denna tid arbetar ungdomarna med att förverkliga sina mål med hjälp av programmet och de stödpersoner som medverkar. Vissa stödpersoner arbetar med praktiska arrangemang kring veckoträffar och månatliga tematräffar. De bokar lokaler, lagar mat och håller i det organisatoriska. Andra stödpersoner fungerar som individuella kontaktmän till ungdomarna med skiftande uppgifter som samtalspartner, handledare, läxhjälp, coach etc.

YAR är speciellt intressant av flera skäl:

- YAR har en genomtänkt struktur/pedagogik som är relativt oprövad på svenska förhållanden.
- Programmet har brett fäste i samhället och skräddarsys för Borlänge genom samverkan mellan professionella och volontärer/stödpersoner samt andra lokala aktörer, organisationer, företag och föreningar.

[21] Som beskrivs som ”kognitivt och pragmatiskt orienterat behandlingsarbete”. Turunen 2003, s11.
[22] Josse,19 år.

- YAR beskrivs som kostnadseffektiv om man ser till långsiktighet och alternativa modeller.
- Syftet är preventivt. Man vill fånga upp problematiska ungdomar innan problematiska och kriminella livsstilar fördjupas.
- Programmet har en pedagogisk, icke-stämplande approach och försöker genomgående undvika problemtänkande och ta fasta på och stärka ungdomars resurser.
- YAR–programmet som modell är överförbar till flera olika tillämpningsområden, t. ex. öppenvårds- och eftervårdsprogram.

Bakgrund till rapporten

Borlänge är en kommun som har haft och fortfarande antagligen har, stora ungdomsproblem med narkotika, våld, missbruk, kriminalitet. Till detta ska också tilläggas problemen som inte alltid är lika påtagliga; psykisk ohälsa och olika självdestruktiva beteenden. Borlänge har beskrivits som Sveriges mest kriminella stad i proportion till sitt befolkningsunderlag. I media har periodvis staden blivit förknippad med hög brottslighet och kriminella nätverk, ”Familjen” etc. Flera av de ungdomar som ingår i YAR-programmet har på olika sätt genom släktingar, kamrater eller själva medverkat i organiserad kriminalitet. Det finns skäl att ta ungdomlig kriminalitet och destruktiva ungdomskulturer på starkaste allvar då miljön i sig själv, erbjuder sådana alternativa karriärvägar. Det är lättare att skolas in i problematiska livsstilar om miljön erbjuder synliga och betydelsefulla mentorer. Många av ungdomarna vittnar om stor tillgång till narkotika, stark gängkriminalitet och ett utbrett våld. Vägar ur dessa kriminella nätverk visade sig inte alltid vara lätta. Flera av pojkarna ser sig fortfarande vara tvungna att ständigt byta mobiltelefoner, göra sig osynliga i adress- och telefonregister, trots att det är flera år sedan de var aktivt kriminella. Socialtjänsten i Borlänge har sedan 1997 aktivt arbetat för att utveckla öppenvårdsalternativ på hemmaplan.[23] Avsikten var att genom samverkan mellan flera lokala aktörer öka samhällsengagemanget och få till stånd ett nytänkande, som skulle förebygga problem och minska behovet av ungdomsplaceringar. Utifrån dessa mål försökte man utveckla flexibla och Borlängeanpassade lösningar för ungdomar i riskzonen, där YAR-projektet blev ett av dem.

Första intaget till YAR-programmet[24] skedde i oktober 2001 då 22 ungdomar påbörjade kursveckan. Resultatet utvärderades 2003, ett år efter programmet av Päivi Turunen. Med hänsyn till den svåra problematik ungdomarna hade före YAR var resultaten mycket goda.[25] 12 –16 av de 22 ungdomarna lyckades förändra sina liv till det bättre i många avseenden. Många hade slutat med kriminalitet och missbruk, förbättrat relationer, psykisk hälsa, självförtro-

[23] Turunen 2003.

[24] Se bilaga 1 där projektansvariga beskriver programmet. Programmets olika faser finns även senare i detta kapitel.

[25] Turunen 2003.

ende, självkänsla och framtidstro. Relationerna till familjen hade klart förbättrats. Framförallt hade alla ungdomar som gick i programmet förvärvat en livskompetens som gett insikter, mognad och färdighet att göra egna medvetna positiva val. Turunen varnar för att dra förhastade slutsatser utifrån YAR-programmets goda resultat. Därtill var den ettåriga uppföljningstiden för kort.

> *Med tanke på den forskning som finns om behandlingsinstitutionernas effekter är resultatet bra om de 12-16 ungdomar lyckades förändra sina liv till det bättre under YAR kommer att klara sig i livet om åtta år. Forskningen visar nämligen en mycket mörk bild av behandlingsinsatsernas resultat på lång sikt. I longitudinella studier har forskarna visat att 70-75 procent av ungdomarna återfallit i brott eller är döda åtta år efter avslutad behandling.*[26]

Vinsten av YAR låg på två plan, menar utredaren. Dels i det samhällsengagemang och den organisation för samverkan som skapades runt ungdomarna. Goda krafter förenades och drog åt samma håll. Sen tillkommer vinsterna på det mer mänskliga planet, där många ungdomar, speciellt ungdomar med utländsk bakgrund, lyckades uppnå sina mål under programmet. YAR stod för mångfald och förenade skilda kompetenser och livserfarenheter som fick söka sig personlig utformning utifrån den enskildes behov. De amerikanska och brittiska YAR-konsulterna blev utifrån sina kulturkompetenser och sina erfarenheter av problematiska ungdomsgrupper speciellt viktiga för de Borlängeungdomar som hade en utländsk bakgrund. Som utländsk, färgad och statushög fick de extra stor betydelse som förebilder.

Projektets syfte och tillvägagångssätt

Kunskap om vad som är effektivt och verksamt i olika sociala behandlingsformer kan sökas på flera sätt. Andreassen [27] i samarbete med CUS (Centrum för utvärdering av socialt arbete) och SiS (Statens institutionsstyrelse) presenterar en forskningsöversikt över effekter av institutionsbehandling. De ger en bred bild av mätbara faktorer när det gäller sambanden mellan olika insatstyper, behandling, institutionskulturer, problemtyper etc.

Jag ställer mig bakom tanken att optimera förutsättningarna för kunskaps- och forskningsbaserade insatser för att ungdomarna ska få rätt stöd vid rätt tillfälle. Det är därför speciellt viktigt att på olika sätt mäta effekter av insatser och förändringsprocesser för att ge ”mätbara faktorer” en rättvis och fördjupad nyansering. I mitt forskningsarbete om tvångsomhändertagna ungdomars livsstilar har jag tagit del av problemkarriärer och vändpunktsprocesser av olika slag [28]. Med åren har såväl kunskapsintresset allmänt i samhället som hos mig själv, genom olika forskningserfarenheter, alltmer kommit att närma sig "fenomenen" med ökat intresse för friskfaktorer och friskprocesser. I kontrast till

[26] Turunen 2003, s53.

[27] 2003 som belyser forskningsläget när det gäller institutionsbehandling av ungdomar.

[28] Berglund 1998, 2000.

kunskapsutvecklingen om *varför det inte har gått* bra finns det angränsande forskning och teoribildning som tar fasta på den motsatsen[29] - *varför det gått bra.* Alla ungdomar med svåra uppväxtförhållanden och problematisk tonårstid blir inte avvikare[30]. Intresset blir då mer fokuserat på *sättet* att handskas med svårigheterna vilket möjliggör en koppling till förmågan att *leva med* svåra uppväxtförhållanden. Vad gör att vissa ungdomar, trots allt, ändå fått rätsida på sina liv? Hur gör ”lyckade fall” för att positivt hantera problematiska verkligheter? Vad kännetecknar personliga förutsättningar och handlingsmönster som tenderar att kompensera svårigheter? Vad tillför insatser och behandling? Vilka andra faktorer/händelser har betydelse? Hur ser förändring ut över tid? Vad blir bestående i inställning, beteende och livsstil när de blir äldre?

Alla ungdomar som påbörjade YAR-programmet hade det i 15-16-årsåldern problematiskt på något sätt. Det fanns starka inslag av problem i skolan, familjekonflikter, utsatthet och påbörjade avvikarkarriärer. De stod vid ett vägskäl i livet. Deras ålder, erfarenhet och aktuella situation gjorde den närmaste framtiden till den kanske viktigaste tidsperioden i deras liv. Olika karriärer inleds och etableras just i denna livsfas och risken att hamna i missbruk, kriminalitet eller andra asociala livsstilar finns uppenbart närvarande. De ungdomar projektet handlar om är i absolut riskzon för att orientera sig mot sådana livsstilar.

Syftet med projektet är att under en treårsperiod longitudinellt undersöka vändpunktsprocesser hos 18 ungdomar som påbörjade det ettåriga YAR-programmet i Borlänge, hösten 2003. De hade före programmet olika typer av problematiska livssituationer och bedömdes vara i riskzonen för att etablera och fördjupa problematiska livsstilar. Avsikten är att ge en nyanserad och dynamisk bild av deras långsiktiga förändringsprocesser och att dra slutsatser om vad som påverkar dessa.

Därför handlar följande rapport inte om att utvärdera YAR-projektet, även om programmets betydelse är det största frågeområdet och den centrala linjen i rapporten. Avsikten är ändå att övergripande se sakerna, förändringskomponenterna, däribland YAR-programmet, i sitt hela sammanhang. Under tre år, varav två år efter programmets slut, fokuseras de långsiktiga förändringsprocesser som jag valt att kalla vändpunktsprocesser med stark betoning på processer.

Rapporten bygger på ett stort intervjumaterial och utveckla teman som försöker ge "röst åt" livet under och efter YAR. Kunskaper om dessa processer är väsentliga både för förståelsen av ungdomarna, deras agerande och för att förstå innehåll och mönster i förändringsprocesser. För min del är ungdomarnas egna värderingar och upplevelser av central betydelse för kunskapsinhämtande.

---

[29] Forskning om s k maskrosbarn, copingteorier som använts i olika sammanhang t ex sjuklighet, livskriser, se Thernlund 1995. När det gäller ungdomar i socialt utsatta situationer se Claezon 1996, som visar på hur barn till narkotikamissbrukare hanterar svåra uppväxtförhållanden.

[30] Rutter 1985 menar att de flesta klarar även de mest allvarliga påfrestningar och eländiga förhållanden. ”Det ovanligt att mer än hälften blir går under” s 32 i Claezon 1996. Det här är förstås svårt att mäta. Vad innebär det att inte gå under? Och när har man klarat sig?

Vill man förstå konsistensen[31] av det vi vardagligt beskeiver som ”en ung människa som ordnat upp sitt liv”, eller som man från andra håll beskriver som resultat av ”framgångsrika behandlingsinsatser”, är det rimligt att ställa konsistensfrågan till den som vet mest om frågan. Däremot får man inte låta ungdomarnas beskrivningar stå oproblematiserade. De ska vridas, vändas och kompletteras med andra källor för ge frågan så allsidig belysning som möjligt. Av detta följer att undersökningen har flera källor och försöker kombinera frågeområden som rör YAR-programmets betydelse med frågeområden som rör livsprocesser, identitetsutveckling och de sociala sammanhangens betydelse[32] både från berättat och skrivet material.

Mitt kunskapsintresse har gett hög prioritet åt ungdomarnas egna versioner av skeendet då den är avgörande för "det liv" de ger sina liv. Av detta följer att jag inte ser ungdomarna som offer för olyckliga omständigheter eller som symtom på sjukdom eller patologi. Jag ser dem som potenta aktörer som i de flesta hänseenden formar sina egna liv. Detta sker däremot inte i ett tomrum utan handlar om ett givande och tagande i den konkreta miljö de befinner sig i. Frågorna berör därför breda områden som familjen, vännerna, skolan, drogerna, ledsenheten, kärleken, framstegen, viljan, målen, vuxenlivet, arbetet, liksom YAR- programmets innehåll och betydelse. Josse, 19 år:

> *Vet inte precis när jag bestämde mig...det kom bara. Började fatta att det inte kunde fortsätta.. mognade väl och blev äldre, men minns väldigt starkt hur min kontaktperson kritiserade mig och fick mig att se mig själv, ta hänsyn till andra och inte ta så mycket plats. Tidigare tänkte jag på mig själv hela tiden… sen när det stod i min journal att jag hade en aggressiv identitet… långsamt begrep jag och bestämde mig för att själv bestämma över mitt liv.*

Kan man ha en aggressiv identitet? Ordet identitet är opersonligt. Josse är en levande människa med en ”identitet” av personliga önskningar, drömmar, erfarenheter, minnen, längtan och tankar men även vänlighet, omtanke, temperament och ilska. Rimligen sätter dessa inslag personlig färg på allt hon gör oavsett sammanhang. Ungdomarna i målgruppen gör hela tiden något av det som görs med dem, de är inga enkla mätbara faktorer i en given behandlingsmiljö! De skapar tillsammans med familjen, vännerna, YAR, skolan etc ständiga omskrivningar och utvecklingar av den personliga berättelse man slarvigt kallar identitet.

Crafoords[33] metafor ”människan som berättelse” följer denna tankelinje och menar att identitet är en ständigt pågående berättelse om oss själva, där berättande har ett egenvärde. Berättandet etablerar och gör oss synliga som person-

---

[31] Andersson 1991 s 28 menar att samband behöver inte tolkas kausalt utan kan istället ses som konsistensförhållanden. Olika samband kan som pusselbitar tillsammans, genom sin mångsidighet, berika helhetsbilden.

[32] Eller som man med mer forskningsspecifika termer kunde beskriva som en kombination av behandlingsstudie och naturalistisk studie. Jmf Blomqvist FoU-rapport 2002:2 om olika vägar att sluta med narkotika.

[33] Craaford 1996 s 45.

ligheter både för oss själva och för vår omgivning. Det är ett personligt rollspel där rollkaraktären ständigt utvecklas. Människor blir till - som personlighet och samhällsindivid - genom sin berättelse om sig själv. Att uttrycka sig är därför ett grundläggande personligt och socialt behov! Utan kommunikation med andra är vi ingenting, utan röst syns vi inte – utan röst finns vi inte[34]. Min avsikt är att inte fastna för förenklade schablonbeskrivningar av olika problem utan på ett respektfullt sätt ge röst åt både gruppens berättelse och individuella röstskillnader.

Tiden är en annan viktig faktor för betydelsen ”av betydelse”. Det är alltid vanskligt att slå fast när något ”verkligen” förändrats eller om något ”verkligen” fått betydelse. Den treåriga uppföljningstiden spelar en viktig roll för att bättre säkerställa långsiktiga förändringar. Genom att använda samma strålkastarljus vid olika tidpunkter framträder mönster i berättelserna som ger distans och ökad säkerhet för analyser och slutsatser. Man sorterar då automatiskt bort tillfälliga situationseffekter vid intervjutillfället samt de förändringar som i efterhand visade sig vara av tillfällig art t ex kristillfällen och kortvariga behandlingseffekter.

Utvärderingar och behandlingsforskning använder ofta grova mätverktyg som mäter förutsägbara faktorer. De fyller ett syfte med att systematisera kunskap om olika insatser, målgrupper och effekter. Men den individuella förmågan att ta till sig behandling, återhämtning eller byte av livsspår är komplicerade processer, speciellt om man ser den i ett längre tidsperspektiv. Ungdomar är olika, reagerar olika på insatser och tar intryck av olika saker, trots tillsynes likartade problembeteenden.

> *Undersökningarna visar att ungdomar med allvarliga beteendeproblem inte är någon homogen grupp, trots observerbart problembeteende och kontakter med avvikande (normbrytande) kamrater.*[35]

Bred kunskap om ”what works” är viktig för att sätta enskilda program, som YAR-programmet, i ett sammanhang. Den breda kunskapen är också viktig, både för samhället och för den enskilde för att kunna effektivisera insatserna på bästa sätt[36]. Målsättningen är därför att mångsidigt belysa vändpunktsfenomen och dokumentera centrala förändringsprocesser för att veta när/var/hur och för vem olika insatser som YAR är mest effektiva. Med andra ord, dra slutsatser om hur det gått så här långt och samt ge en initierad beskrivning av vägen dit.

---

[34] Fritt efter Asplunds beskrivningar av det sociala livets elementära former.

[35] Andreassen 2003, s43.

[36] Sture Korpi, generaldirektör SiS i Söderholm, Runquist , red 2002 s30.

Översikt upplägg:

Nov 03	**Nov 04**	**Nov 05**	**Nov 06**
Intag YAR	**Avslut YAR**	**2 år efter YAR**	
Intervju 1 **YAR-enkät**	**Intervju 2** **Veteranintervju**	**Registerstudie** **Intervju handläggare**	**Intervju 3**
Bakgrund	**Programtiden**	**Jämförelse**	**Vändpunkts-processer**

Syftet är som tidigare nämnts inte att utvärdera YAR-programmet i Borlänge. Här hänvisas till Turunen[37] som på ett förtjänstfullt sätt beskrivit programmets upplägg och innehåll. Rapportens design bygger i första hand på kvalitativa halvstrukturerade intervjuer och är explorativ och longitudinell. Det betyder att den kommer att göras ”nära klienten” och ta stor hänsyn till det ungdomarna själva tycker ha haft betydelse i förändringen. Den longitudinella ansatsen ger också möjlighet att ”mäta” förändring över tid. I en forskningsgenomgång om ”ungdomar med tung problematik” (SiS) efterlystes ökad förståelse för de drivkrafter som ligger bakom utvecklingen av antisocialitet. Där förordades prospektiva undersökningar om vad som har skyddande effekt på ungdomar i högriskgrupper.[38] Ansatsen i detta projekt ligger i linje med dessa övergripande tankegångar.

Ungdomarna intervjuades ca 90 minuter i början av programmet (nov 2003). Intervjuerna bandades och skrevs ut. De är att anse som ”livshistoriska och tematiska intervjuer”[39] som är relativt öppna och berättande. Det är också här relation och tillit mellan ungdomarna och intervjuaren grundläggs som blir en förutsättning för att få till stånd de övriga intervjuerna. Projektet bygger på frivillighet och öppenhet från ungdomarnas sida och att de ser det som intressant och meningsfullt att hjälpa till. De andra två intervjuomgångarna, vid slutet av programtiden (nov 2004) och två år efter programmet (nov 2006) har mer prägel av ”processintervjuer” för att fånga mönster och förändring[40]. Denna intervjutyp är mer strukturerad och fokuserar viktiga inslag i förändrings- och vändpunktsprocesser, med särskilt fokus på YAR-programmets betydelse i sammanhanget.

Målsättningen med att välja kvalitativa metoder är att lyfta upp kunskap som verkligen är kvalitativ. Det innebär att den tekniska hanteringen av intervjuerna, kodning och användandet av olika analysmetoder, inte får fragmentera den sammanhängande helheten i berättelserna. Poängen med den longitudinella ansatsen är att få distans till kortvariga och temporära förändringar och lyfta

[37] 2003.
[38] Söderholm, Runquist , red 2002 s25.
[39] Berglund 1998, 2000.
[40] Berglund 2000.

fram mer bestående drag. En abduktiv tolkningansats[41] ger också möjlighet att fortlöpande ”diskutera” med det framväxande materialet. Tolkningsarbetet präglas därför av fortlöpande spårsökning i texterna, tematiseringar och för förståelsen utveckla det man hittar i form av perspektiv- och teoriaspekter.

Övriga metoder

Tematiserade veteranintervjuer: 6 ungdomar, sk lyckade fall[42], ur den första YAR-gruppen (2001) intervjuades om förändringsprocesser och erfarenheter drygt tre år efter avslutat YAR-program. De hade då hunnit bli 21 - 24 år.

YAR–enkät Självvärderingsmaterial/större enkät som ifylldes tillsammans med kontaktmän vid programmets start. Det innehöll ungdomarnas egna målformuleringar, skolerfarenheter, hälsa, psykiska problem, självdestruktiva handlingar, familjerelationer, erfarenheter av droger, brott och svåra upplevelser. Enkäten har stora likheter med BRÅ-enkäten.[43]

Kompletterande registerstudie. För att säkerställa materialets tillförlitlighet sammanställdes faktablad om varje ungdom angående sociala insatser och utveckling fram t o m 2005 i den mån de var beskrivna i deras sociala akter.

Kompletterande intervjuer med socialtjänstens handläggare. Av samma skäl som ovan gjordes korta intervjuer med socialsekreterare och fältassistenter om ungdomarnas situation och utveckling fram tom 2005.

Jämförelsegrupp. Under arbetets gång upptäcktes en naturlig jämförelsegrupp i de 24 ungdomar som 2003 var aktuella för YAR, gjorde YAR-enkäten men som av olika skäl inte kom att genomgå programmet. Enkäten gav en bild av jämförbara bakgrundserfarenheter medan de kompletterande registerstudierna och intervjuerna med socialtjänstens handläggare/fältassistenter gav en grov jämförbar bild av deras situation och utveckling, dvs de ungdomar med likartad situation men som **inte** kom att gå programmet.

---

[41] Begreppet *abduktiv ansats* har en lång tradition och termen kommer ursprungligen från grekiskans "slutledning". Företrädare inom forskningstraditionen är Pierce & Hansson 1958, Eco 1979, 1985. För metododologiska resonemang se Alvesson & Sköldberg 1994 s 43 ff. En hermeneutiker skulle säga att abduktion är att jämställa med en hermeneutisk spiral där tolkningen av fakta grundar sig på en för-förståelse. Klientperspektiv ges mest rättvisa om man inte bestämmer vad man ska hitta innan de pratat färdigt. Praktiskt handlar det om att pendla mellan empiri och teori som tillsammans ger näring åt fortlöpande kunskapsutveckling under forskningsprocessens gång. Se t ex Scheff 1993 ”The rapid shuttling back and forth between observation and imagination...” s 31.

[42] Ett urval som gjords av YAR-ledningen, Åsa Daniesson och Lena Bergens.

[43] Ring1997.

Etiska överväganden

De ungdomar som intervjuats har alla gett sitt skriftliga samtycke till att jag fått tillgång till akter och intervjumaterial. Vi klargjorde tidigt syftet med rapporten, samtalsuppläggen samt deras rätt att vara anonyma och oidentifierbara. Det sista är en sanning med modifikation. Behandlingsarbetare, socialsekreterare eller föräldrar eller andra som står eller stått dem nära skulle antagligen kunna känna igen dem trots att namn, ålder, syskon, etc förändrats. Denna realitet gjordes tydlig för dem och accepterades vid intervjuerna. Detta visade sig mycket svårt, speciellt när det gäller beskrivningarna av den aktuella situationen. I en grupp av 18 är det nästan omöjligt att täppa till alla luckor och göra dem oigenkännbara för varandra. Det var också saker som rörde föräldrarna och deras agerande som jag fick lyfta ut då detta kunde drabba ”tredje man”. När det gäller "socialfolk, YAR-medarbetare" ansåg ungdomarna att det var mindre känsligt då de redan visste det mesta om dem. Jag utgick också från att de censurerade sina berättelser utifrån det kontrakt vi gjorde upp och antagligen utelämnade en del när de berättade. Själv har jag förutom namn etc även förändrat brott som skulle kunna kännas igen, intima och personliga saker, läggning, eller speciella privata funderingar och på deras begäran varit diskret i vissa sammanhang bl a när det gäller vem, var, när och hur de gjort brottsliga handlingar eller tagit narkotika.

Vissa av ungdomarna har velat se sina intervjuer varför dokumenten skickats hem till dem. Detta ser jag inte som etiska problem. Att låta ungdomarna komma till tals på det sätt som gjordes, dvs tillerkänna dem positionen att veta mycket i frågan, är inte bara etiskt försvarbart, det är etiskt rekommenderbart och dessutom ett obetydligt, positivt, ingrepp, antagligen parenteshändelser i deras liv. I den mån helhet och reflexivitet gett ny kunskap så verkar den rimligen i positiv riktning genom att de blivit mer självmedvetna[44] .

Övergripande tankar

Bakgrund och motiv till undersökningen

Samhället har i alla tider försökt hantera sina ”problemungdomar” utifrån den kunskapsbild och de värderingar som varit dominerande. Vi bär också med oss traditioner från tid till tid av hur vi bäst ska förstå, bemöta och behandla dem.

Forskning och kunskapsutveckling om ”problemungdomar” domineras av studier som är retrospektiva. De riktar strålkastaren bakåt, vilket lätt leder tankarna till redan kända orsakskedjor och problemtänkande. I allmänhet har man

[44] Se Månsson och Hilte 1990 som menar att forskaren måste ta ansvar för den relation som upprättas, de förväntningar och förhoppningar som väcks i kvalitativa intervjuer med utsatta människor. I mitt fall handlar det om en parentesrelation som enbart speglat det de själva sagt och inte "lovat" något i övrigt, vilket jag ser som ett ansvarstagande för relationen.

då också utgått från destruktivitetsfokuserade definitioner[45]. Missbruket, kriminaliteten, destruktiviteten eller våldsamheten utgör då utgångspunkten för retrospektiv härledning bakåt i ”problemmänniskornas” liv, i jakt på samband och orsakskedjor. I sådana fall är det lätt att fastna på det som omedelbart, de facto, är gemensamt för människor med problem, dvs deras problematiska bakgrunder, etniska ursprung, frånvarande fäder, splittrade familjer och socioekonomiska problem.

Centralt för mig är att försöka tränga bakom förenklade schablonbeskrivningar av ungdomars problem. Kriminalitet, missbruk och andra problematiska sidor är komplicerade personliga processer, starkt förknippade och sammanflätade med existentiella livsvillkor, vilket ger dem många bottnar. Hem- och bostadsmiljö, kamrater, drogtillgång, ungdomskultur men framförallt ungdomarnas egen tolkning av situationerna, deras verklighetsupplevelse, är avgörande för både uppkomst och upprätthållande av missbruk och kriminalitet. Det är inte heller lätt att bryta invanda mönster och hitta alternativa sociala tillhörigheter att umgås i. I många fall är ensamhet och anonymitet alternativet. De erfarenheter man gjort, även om man bara hunnit bli femton år, färgar starkt det man upplever som naturligt, möjligt, viktigt. Vanans makt är stor, även om det rimligtvis är lättare med spårbyte ju yngre man är. I de fall problematiska livsstilar förändras i positiv riktning, finns en mängd viktiga skyddande och stärkande faktorer av intresse. Det finns både yttre och inre faktorer som vi idag har alltför lite kunskap om. Hur påverkar t ex personlighet, vilja, motivation, social kompetens processerna? Kunskaper om det sociala spelets välgörande effekter när olika ungdomar och resursstarka socialarbetare under längre eller kortare tider gnuggas mot varandra är svårtydda och brukar reduceras till ”effekter av behandlingsmodell”. Vi vet också relativt lite om sk ”utomterapeutiska faktorer” dvs det som sker parallellt utanför eller efter olika stödinsatser. Rapporten kommer inte att ge uttömmande svar i dessa frågor. Däremot är inställningen att ge en nyanserad bild av, i bred bemärkelse, både de yttre och inre faktorer som ungdomarna ansett varit av stor betydelse.

Forskningsansats och tillvägagångssätt

I den undersökning jag skisserat ramarna för, förordas ett kunskapssökande som har en longitudinell och explorativ ansats och som söker kunskap med fokus på ”the actors point of view”[46]. De ungdomar jag vänder mig till var under en period inskrivna i YAR-programmet. Det handlar om ungdomar som befinner sig i ett viktigt livsskede, en brytpunkt mellan det ”vanliga livet” och

[45] Ohlsson och Swärd 1994.

[46] *The actor´s point of view* är ett begrepp och ett synsätt som fått stor betydelse inom samhällvetenskaperna. Fenomenologiska utgångspunkter utvecklades av Silverman 1970 som förenades med interaktionistisk teori av Schutz 1967, Berger & Luckmann, 1966/1979, Winch 1994, Cicourel 1964, Garfinkel 1967. Den sociala konstruktivismens traditioner har sen förts vidare genom Giddens struktureringsteori 1976 men framförallt 1984 i *The Constitution of the Society*.

det ”avvikande livet”. Avsikten är att genom kontinuerliga, ”täta” och innehållsrika beskrivningar och intervjuer komma nära den verklighet ungdomarna själva upplever. Som grundläggande kunskapskälla blir därför ungdomarna ovärderliga. Även om de själva inte alltid kan sätta ord på allt, ger detta arbetssätt viktigt material för att genomlysa och fördjupa frågorna om vad som påverkar förändring ur olika aspekter.

Kan man vända sökarlyktan från riskforskning mot friskforskning? Under senare år har många reagerat mot ensidig risk- och eländesforskning i barn och ungdomsforskning[47]och allt mer sökt sig mot att undersöka skyddsfaktorer och förändringsstrategier. Även om min målgrupp har en ”problembild” som gemensam nämnare och beskrivs med ”problematiska livsstilar”, är avsikten ändå att lägga stor kraft på positiva och konstruktiva förändringsprocesser. Vi har mycket att lära av dem som klarar sig vidare i livet och lär sig hantera problem och svårigheter. Ungdomarna i YAR-programmet kan visa på exempel hur man *undviker* att bli fast i problematiska livsstilar. Denna kunskap är särskilt värdefull om man vill förebygga eller tidigt förhindra ungdomar att hamna i avvikarkarriärer.

[47] Claezon 2004, Berglund 2000.

3. Kunskapsläget och teoretiska utgångspunkter

Kapitlet har för avsikt att ge en kunskapsöversikt om, med YAR-programmet jämförbara eller alternativa program och modeller. Fokus ligger på longitudinella utvärderingar/resultat och slutsatser om vad som är verksamt i framgångsrika program. Kapitlet innehåller också teoretiska utgångspunkter för förändrings- och vändpunktsprocesser samt vanliga målgruppsspecifika resonemang om skydds- och riskfaktorer.

Alternativ till YAR – resultat och effekter

Om man ser till effektforskning som berör alternativa insatser till YAR, som familjehemsplacering och annan dygnsvård[48] så har man skäl att vara pessimistisk över utfallen. Det är dåliga odds för socialtjänstens tonåringar, speciellt dåliga för dem med beteendeproblem. I den sk sammanbrottstudien[49] kunde man se bestående svårigheter över tid. Undersökningen berörde målgruppen problematiska pojkar och flickor (13-16 år) som placerades i familjehem eller institution. Vid 25 års ålder hade de en betydande hög översjuklighet. Var tredje man eller kvinna hade varit inlagd på sjukhus för missbruk, självmordsförsök eller psykiska problem. Bland pojkarna har 40 % suttit i fängelse eller rättspsykiatrisk vård vid 25 års ålder. Knappt var tredje pojke (31 %) har vid 25 års ålder fått vård på ett särskilt ungdomshem (SiS). Om man använder termen ”klara sig” och menar att man fortfarande lever, inte suttit i fängelse/fått rättpsykiatrisk vård eller haft skyddstillsyn, så är det mindre än hälften av pojkarna som ”klarat sig” (särskilda ungdomshem mindre än 20 %). Problematiken skiner också igenom på andra områden. Var fjärde institutionsplacerad flicka blev förälder före sin 20-årsdag. 15-20% av flickorna och 5-6 % av pojkarna (oavsett vilken typ av social insats det handlar om) blev tonårsförälder jämfört med normalpopulationens 3 resp 0,7 %. De löper också dubbel, ibland fyrdubbel risk att bli lågutbildade vuxna.

Sundell, Nyman m fl[50] har i en longitudinell undersökning följt en grupp ungdomar som hade många bakgrundslikheter med YAR-ungdomarna. 149 stockholmsungdomar (obs! 89 % pojkar) var som 16-17 åringar inskrivna i nio olika mellanvårdsprojekt. Projekten såg olika ut men var verksamhetsformer för ungdomar i riskzonen för kriminalitet och missbruk. De var temabetonade och innehöll många inslag av praktiska och skolliknade behandlingsformer utan dygnsboende. Vid uppföljningen år 2000, 5 år senare hade ungdomarna hunnit bli i genomsnitt 23 år. Inte heller dessa insatser verkar visa på större positiva

[48] HVB eller särskilda ungdomshem.

[49] Vinnerljung, Sallnäs m fl 2001 och Vinnerljung och Sallnäs 2006.

[50] FoU-rapport 2000:1.

effekter. Många hade fortfarande stora svårigheter med anpassningen till samhället. Endast var fjärde saknade känd problematik de tre senaste uppföljningsåren. Drygt hälften av ungdomarna var dömda för minst ett brott och endast 29 % hade inte dömts för brott. Till och med 21 års ålder hade de flesta ungdomar uppburit socialbidrag, drygt hälften vårdats på sjukhus för bristande hälsa, (varav drygt var femte för psykiskt relaterade problem). Var tredje hade avtjänat fängelsestraff. Nu ska man vara försiktig att använda ordet ungdomar i denna undersökning. Vid närmare granskning visade det sig att de drygt 10% flickor som fanns i materialet klarade sig bättre än pojkarna. Det finns många vetenskapliga belägg för det olämpliga i att tussa ihop kriminella pojkar i grupp [51].

Man kan tycka att resultaten är nedslående, då bara drygt 30 % av ungdomarna inte begått brott 5 år efter vårdinsats vars syfte vara att förhindra fortsatt kriminalitet. Men detta beror på vad man jämför med. När det gäller utvärderingar av de särskilda ungdomshemmen, som är ytterligare ett steg på insatskedjan, är resultaten ännu sämre[52].

I detta sken verkar YAR-resultaten, (med alla reserveringar som gjorts tidigare) från 2001 års YAR-grupp vara mycket goda. De förstärks av de intervjuer jag gjorde med ”6 lyckade fall”, 4 år efter programtiden. Ingen av dessa hade varit dömda för brott eller hade aktuellt missbruk. Fyra av dem var stadigt yrkesverksamma, en var arbetssökande och en sjukskriven. Det enkla faktum att det fanns minst 6 av 22 som inte gjorde fortsatta kriminella handlingar motsvarar nästan 30 % av målgruppen. Ett mycket bra resultat, speciellt om man betänker att man inte undersökt de resterande 70%.

Tiden efter ett program

När man följer ungdomar med problematiska livsstilar under längre tidsperioder är det lätt att inse hur omöjlig uppgiften är att säkert veta om det gått bra eller inte. Människor är på det sättet omöjliga att begripa sig på. Saker och ting inträffar ideligen som förändrar förutsättningarna. Människor hamnar i kriser, kortvariga eller långvariga och löser dem på bättre eller sämre sätt. En del människor som har vanor att använda droger kan i så fall, kortvarigt eller långvarigt, återvända till gamla mönster. Vid små material kan därför en tillfällig svacka hos enskilda fall påverka resultaten. En annan svårighet berör konsistensen i det man mäter. Ofta döljer sig varierande livssituationer bakom till synes jämförbara mätfaktorer som ”fortsatt kontakt med myndigheter”, missbruk, kriminalitet. Kan man bedöma att någon klarat sig som både uppger sig vara deprimerad och olyckig, men inte är kriminell eller har drogproblem? Frågan är givetvis omöjlig att besvara. Mätningar och generella slutsatser måste därför vara flexibla och mångfacetterade eftersom mätsubjektet är av sådant slag. Målsättningen med denna studie är att få en trovärdig och fördjupad bild

[51] Andreassen 2003.
[52] Levin 1998.

av YAR ungdomarnas livssituation, däremot kommer den aldrig att vara fullödig. Det finns ingen forskning som med säkerhet kan garantera bestående effekter av insatser eller förändringsprocesser även om de mäts under långa tidsförlopp. Däremot är det rimligtvis större tillförlitlighet med längre tidsperioder, flera mättillfällen, kontrasterande metoder samt konsistens och djup i undersökningen.

Forskning om effekter av sk ”hemmaplanslösningar”, öppenvårdsalternativ eller mellanvård är knapphändiga och svårtydda. De flesta har korta utvärderingstider där det är mycket svårt att utröna hur beständiga förändringarna är. Det handlar också om olika lokalt förankrade projekt som är svåra att dra generella slutsatser ifrån då förutsättningar, personalgrupper och målgrupper varierar stort. YAR-projektet är ett sådant. Enligt Turunen[53] visade YAR-programmet år 2001 ett mycket bra resultat med hänsyn taget till den problematik ungdomarna hade. Hon menade att 12-16 (av de 22 ungdomarna), ett år efter programtiden, lyckats förändra sina liv till det bättre. De hade bättre psykosocial hälsa, självförtroende, relationer och framtidstro. Många hade lämnat missbruk och kriminalitet samt förbättrat sina relationer till föräldrar, skola och kamrater. Däremot fanns det 8-9 ungdomar som fortfarande befann sig miljöer där brott och missbruk förekom[54]. Speciellt framhöll hon vinsterna som låg på det mänskliga planet där t ex ungdomarna med utländsk bakgrund lyckades mycket väl. Programmet erbjöd också en andra chans för ungdomarna att synliggöra och bearbeta existentiella frågställningar. Typiska tonårsfrågor om kropp, hälsa, kärlek, självständighet, skola och arbete, frågor som ungdomarna antagligen annars haft svagt stöd att hantera, i de problematiska livsmiljöer de befann sig i. YAR erbjöd också en andra chans att ta till sig praktiska kompetenser, vardagskunskaper och färdigheter för att fungera i samhället. Turunen menar att oavsett om det skett synliga förändringar, så har YAR ändå medverkat till att höja ungdomarnas kompetens att fungera i samhället. Kan man tolka detta som ett bra resultat? Det finns mycket som talar för att man bör svara ja på den frågan. Trots att det handlar om ”mjukdata”, kort mättid och trots att det inte finns någon jämförelsegrupp att tillgå. Skälet är att ”träffbilden” är så mycket bättre än jämförbara studier och andra effektmätningar av sociala insatser.

När man ser till resultat- och effektmätningar av sociala insatser, modeller, program, behandling eller bemötande finns det stora kunskapsluckor.[55] De få mätningar och resultat som gjorts är spretiga och svårtydda. I stort visar både förebyggande och behandlande program på små men positiva effekter. Nu finns det inga insatser som fungerar perfekt och därför blir resultaten relativa i förhållande till de alternativ som finns. Man måste också vara öppen för stor variation mellan olika typer av resultat.

---

[53] (2003) den grupp som togs in 2001

[54] ett år efter programtidens slut.

[55] Ulmanen, Andersson SiS –rapport 1/06.

Framgångsrika program och modeller

De senaste 10 åren har forskare i hög utsträckning inom kvantitativ och evidensbaserad forskning försökt bringa reda i vilka modeller som är mest framgångsrika[56]. Man har funnit något högre effekt av flexibla program eller modeller som är individuellt anpassade och kombinerar olika metoder, sk multimodala program t ex Mulitisystemisk terapi (MST). I metastudier har man också funnit stöd för att program som bygger på kognitiva och beteendeterapeutiska inslag fungerar något bättre än psykodynamiska och miljöterapeutiska[57]. Sedan 2004 pågår ett stort utvärderingsprojekt i Sverige det sk Previdensprojektet[58] för att utvärdera socialtjänstens insatser till unga med stora beteendeproblem. Projektet skall longitudinellt utvärdera och jämföra effekter av insatser som bygger på MST och jämföra dessa med traditionella insatser i 27 kommunala förvaltningar och 6 MST-team. MST är en modell som har haft stor spridning i Sverige de senaste 3 åren. Målgrupperna är flickor och pojkar mellan 15-17 år med psykisk ohälsa, missbruk, kriminalitet och familje- och skolproblematik. Projektet har hittills redovisat en delrapport, efter 6 månader. De drar mycket försiktiga slutsatser då uppföljningstiden är kort. Efter 6 månader har ca 1/3 av ungdomarna avbrutit behandlingen, man har sett en svag nedgång i missbruk och kriminalitet och svaga förbättringar när det gäller social kompetens och psykisk hälsa. Det fanns små positiva skillnader till MST:s fördel jämfört med traditionella insatser. I USA och Norge har MST utvärderats under längre tidsperioder[59]. Där ser man lite större positiva skillnader i effektivitet när det gäller att förebygga beteendeproblem och placeringar och för MST-betonade program jämfört med traditionella metoder. Ferrer-Wreder, Stattin m fl[60] gör en pretentiös forskningsöversikt över ”framgångsrika preventionsprogram”, de menar att man måste göra en viktig distinktion mellan prevention[61] och behandling. Ett preventionsprogram (som t ex YAR-programmet) skall förebygga problemkarriärer. Det ska i första fall sikta in sig på att styra bort unga människor från livsvägar som kan leda ram till framtida problem och svårigheter. I behandling har ungdomarna redan dokumenterat problem som de behöver rehabilitering för. Därför är det inte märkligt att preventionsprogram har en bred träffbild och ger olika effekter hos ungdomar med varierade problem.

---

[56] Se Andreassen 2003, Ogden 2006, Sundell m fl 2006 (MOB), Sallnäs och Vinnerljung 2006.

[57] Andreassen 2003, Löser, Sundell 2006.

[58] Som står för PRevidens viaEVIDENS baserad forskning. Drivs av institutet för utveckling av socialt arbete (IMS), Mobilisering mot narkotika (MOB), Lunds universitet, FOU-Stockholm och FOU-Väst.

[59] Ogden och Hagen 2006 i Norge. Se forskningsöversikt om Kanada, England i Sundell m fl 2006.

[60] 2005.

[61] Prevention används ibland lite synonymt med promotion. Promotion är egentligen bara den positiva varianten av prevention, dvs när man främjar utvecklar olika resurser och optimerar förutsättningarna. Prevention förhindrar risk.

> Dagens sätt att tänka inom preventions- och promotionsfältet är att icke-kategoriska interventioner har en starkare vetenskaplig grund och innebär potentiellt en mer effektiv användning av samhällets resurser[62]

Icke-kategorisk i detta fall innebär att man inte i alltför stor utsträckning är problemstyrd utan att man riktar in sig på att minska riskfaktorer och främja skyddsfaktorer. De menar att vi omvärderat vår syn på individuella problem och att vi idag har mer ett helhetstänkande omkring förändring och samspelet emellan individ och miljö. Det är snarare individens livs mönster och hanteringen av olika problem som blir intressant.

Programmens förmåga att skräddarsys för uppgiften;timing, implementering och engagemang är avgörande för framgången. De förordar två typer av framgångsrika modeller. ”Top-down modeller” har stark styrning och kan knytas till aktuell forskning och till framgångsrika metoder och program. Tydliga exempel på denna programtyp är de evidensbaserade MST-programmen, som har fördelen av tydligt innehåll men lever med riskerna att bli expertinriktade och att objektgöra deltagarna. Den andra modelltypen går den omvända vägen med andra fördelar och andra risker. ”Bottom-upmodeller” t ex YAR-programmet, kan främja skräddarsydda lokala lösningar. Tanken är att deltagarna ska ta aktiv del, öka sin kontroll[63] och sina egna möjligheter att styra förändringsprocesserna i en meningsfull riktning. De ser också en stor fördel om programmen har en naturlig positiv förankring och varaktighet i närsamhället för att komma bort från åtgärds-paket-tänkandet. I den tankeriktningen kan bottom-upmodeller vara insatser med en naturlig koppling till orten, där kontinuitet och äldre ungdomar återkopplar och avdramatiserar programmen som ”sociala projekt”. Svagheten i denna typ av program är att de kan bli alltför beroende av eldsjälar och att de inte knyts till aktuella utvärderings- och forskningsresultat.

> Man kan se att bottom-upmodellen börjar bli allt mer accepterad genom att interventionerna initieras och drivs i alltfler närsamhällen och genom att samarbete har börjat användas som en strategi även i de mest framgångsrika interventionerna.[64]

I Socialtjänstens barnavård har problematiska tonårsgrupper stor tyngdpunkt vare sig man ser till anmälningar, utredningar eller insatser. Det finns en räcka av insatser från råd och stöd till direkta placeringar. Graden av intervention varierar mellan problembild och resurstillgång. Idag pågår en förskjutning och en intresseökning i de flesta kommuner mot prevention, hemmaplanslösningar och öppenvård. Skälen bakom dessa kursändringar är flera. Placeringar av unga på institutioner har visat sig vara både dyra och ineffektiva. Den slutsats många drar är att utveckla hemmaplanslösningar som försöker bryta mönster av asoci-

[62] Ferrer-Wreder, Stattin et al 2005, s24.
[63] Jmf Antonovskys ”locus of control” som en stark faktor för salutogenes, hälsobefrämjande utveckling.
[64] Ferrer-Wreder, Stattin et al 2005, s35.

ala karriär tidigt och för att förhindra att placeringssituationer uppstår. Höjer[65] gör en kondensering av de olika argument som brukar användas för öppenvård, hemmaplanslösningar[66] och mellanvård:

Ekonomiska argument – Även intensiv öppenvård är betydligt billigare än alternativen institution och heldygnsvård.

Bättre resultat – Ett argument som man generellt hävdar men som är tveksamt underbyggt då kunskapsläget är bristfälligt.

Hemmaplanstanken – Rimmar på närhetsprincipen och de intentioner som finns inom socialtjänsten att arbeta med nätverk och delaktighet. Bygger på tanken att förstärka de stödfaktorer som finns i den unges direkta omgivning.

Kontinuitet och helhetstänkande – Ungdomarna möter socialarbetare från orten som har möjlighet att både se dem i sina sammanhang och att följa förändringar, vara stöd över tid. Lättare att samarbeta med familj, skola etc.

Förebyggandetanken - Det är mänskligare, lättare och klokare att sätta in resurser innan problemen blivit omfattande och medan det finns resurser kvar i närmiljön.

Förhindra institutionsplaceringar – Riskerna med institutionsplaceringar är att ungdomarna anpassar sig till den grupp de tycker sig tillhöra. Omgivningen stämplar dem, de börjar se sig själva som problematiska och farliga samt att de socialiseras till den roll och det tänkande som är gångbart i gruppen och verksamheten.

Frivilligtanken – det är lättare att arbeta med människor som är motiverade och som kan ges möjlighet att påverka insatserna.

Det svåra med att begripa och värdera mänskliga förändringar

Principiellt finns det många olika vägar att närma sig slutsatser om vad som fungerar och förändrar problematiska livsstilar. I centrum för dagens satsningar från statligt håll framhålls ”evidensbaserad kunskap” och ”det kunskapsbaserade sociala arbetet” vilket är en tydlig motreaktion på tidigare brister i kun-

[65] 2001 Mellan öppenvård och institution.
[66] För utförlig beskrivning av begreppet se Forkby 2005.

skapsutveckling och utvärderingsansatser. Kontrollerade studier[67] utgår från tydliga behandlingsmodeller samt mätbara faktorer. Under de tio senaste åren finns en stark trend att mäta och evidensbasera ”effektiva metoder/tekniker” i behandling. En förutsättning för detta är att tydliggöra och särskilja olika metoder. En klart specificerad metod med ett tydligt innehåll och ett konsekvent genomförande ger större möjligheter till att kontrollerat mäta skillnader i utfall. Det stora problemet i dessa sammanhang är att verkligen ha kontroll på alla faktorer och inte bara på de ytliga. Hur kan man säkert veta om man mäter det man har för avsikt att mäta? I allmänhet följer läroprocesser och förändring subjektiva ”mjuka faktorer” t ex inspiration och motivation.

Av detta skäl krävs det ingående beskrivningar av YAR- programmet konsistens för att begripa vad i metoden som haft effekt för vem. Min poäng är enkel. För att begripa något svårt och komplicerat är det viktigt att komplettera kontrollerade studier med andra upplägg anslag som undersöker innehållsliga kvalitéer eller vice versa.

Blomqvist[68] är tveksam till att betrakta kontrollerade faktorer som de *enda* giltiga kunskapsunderlagen vid mätning av insatsers effektivitet. Han menar att det finns komplikationer med kontrollerade studier då de bedrivs under speciella villkor t ex. goda resurser, välutbildade engagerade behandlare, tydliga målgrupper. Risken finns att man mäter sig med en jämförelsegrupp, ”traditionell vård”, som har helt andra förutsättningar och annat innehåll. Dessutom har de hittills uppmätta effekterna och skillnaderna visat sig vara förhållandevis små och svårtydda. Finns det en risk med att man glömmer den viktiga roll individuella faktorer spelar hos ungdomarna? Finns det en risk att man missar det som finns, (eller inte finns) mellan raderna på mellanmänskliga möten medan man driver en modell eller verksamhet? Eller till och med, att man hämmar kreativitet och nytänkande för att lojalt följa de modeller som (hittills) verkat ha bästa effektivitet. Ännu ett problem i detta sammanhang är att insatser behöver långa tidsperioder för att kunna utvärderas medan samhällsförändringar struntar i detta och rullar på. Det förutsätts att ungdomsproblematik, kriminalitet och missbruk är konstanta faktorer som ser likadana ut över tid. Så är det inte. Finns det en risk att förutsättningarna hinner förändras under de femårsperioder man behöver för att säkerställa effektivitet i metoderna? Kanske har metoderna under tiden innehållsdevalverats då de etablerats och kommit att ingå i de ”traditionella metoderna” som man ofta mäter sig mot? Kanske har de då tappat sina eldsjälar och därför blivit mindre effektiva.

Antagligen finns välgrundade skäl till ständig pedagogisk förnyelse för att hålla engagemang och dialogen med ungdomarna levande? Det kan också finnas en kvalitetssäkrande poäng med att insatserna anpassas till lokala förutsättningar och att de är flexibla till ständiga förändringar i ungdomsgruppernas problem och behov. Detta behöver inte innebära att man tar lätt på utvärderingsanspråk och evidensbaserad kunskap. Effektmätningar är högst angelägna

[67] Eller den ”golden standard” som betecknas RCT, Randomized Controlled Trials.
[68] Blomqvist 2003.

när man vill fördela resurser till olika program och när man vill utmönstra verksamheter som är verkningslösa eller ineffektiva. Däremot är det viktigt att inte lägga alla ägg i samma korg och att man inte förstorar tilltron till att hitta den perfekta, helt avgörande metoden.

Mätningar av metod och bemötande

Metodvalet är en viktig pusselbit i strävan att förbättra bemötandet, men det är inte den enda. I en stor övergripande internationell metaanalys[69] om vad som har mest betydelse för utfall vid behandling visar Hubble et al [70] att metod/teknik har betydelse. De visar också att det finns andra faktorer i sammanhanget, som inte får förbises. I deras genomgång klassas den terapeutiska relationen som viktigare faktor än valet av metod och teknik. Både klient och terapeut är producenter och bidrar till den gemensamma allians som de benämner terapeutisk relation. Den anda och förändringsmiljö verksamheten, socialarbetaren/terapeuten, ungdomarna tillsammans skapar, (när man arbetar utifrån en viss metod eller tema) har generellt sett större betydelse än valet av metod.

Vad bestämmer utfall av behandling?

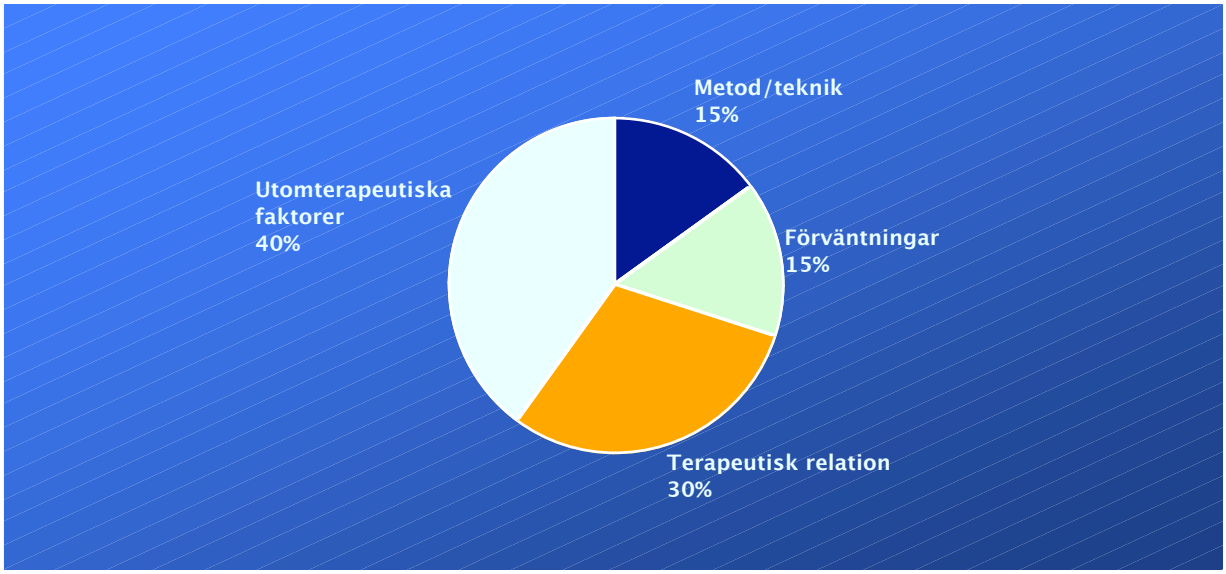

Miller i Hubble et al (1999, s8-10)

[69] Hubble et al 1999 med hänvisning till Lambert 1992. Se Blom, Morén 2006.
[70] 1999 The Heart and Soul of Change.

Utomterapeutiska faktorer (40%) är faktorer som påverkar förändringsprocesserna men som inte direkt kan knytas till verksamheten. Hit hör ungdomarnas direkta livsvärld, familj, kamrater, flick- respektive pojkvänner, ungdomsgruppen i vidare bemärkelse, skolan, den lokala och generella ungdomskulturen, värderingar, status, karriärmöjligheter etc.

Terapeutisk relation (30%) innehåller en bred beskrivning av den allians av samarbetet och relation som uppstår i möte mellan verksamhetens meningsbärare, behandlaren och klienten. Utifrån lång erfarenhet av terapeutiska verksamheter framhåller författarna bl a värme, respekt, empati, och samarbetsklimat. De förordar en allians mellan hjälpare och klient så att de drar åt samma håll.

Förväntningar (15%) avser den tilltro och hopp man förmår skapa för att klienten ska tro på behandlingen/verksamheten och sina egna och gruppens resurser till att förändring möjlig. Här avses också det man brukar kalla ”placebo-effekter”, där förväntningar kan åstadkomma självuppfyllande profetior.

Metod/teknik (15%) är ett brett spektrum av det man säger sig göra när man använder en metod eller teknik. Hit hör både det snävare metodvalet eller tekniken men också ett i vidare bemärkelse det förhållningssätt, man arbetar med i bemötandet av klienten.

Den kunskaps- och evidensbaserade forskningstraditionen kan kritiseras för snävt faktor- och effekttänkande. Då erbjuder Miller en välgörande breddning och fördjupning av frågorna. Blom och Morén[71] framhåller utifrån ett antal delstudier om socialarbetares vardagspraktik[72] slutsatser i ”Millersk anda”. De menar att det är vanskligt att enbart låsa förståelsen av komplicerade sammanhang av professionellt bemötande i förenklade metodresonemang. I ett djupare hänseende har socialarbetarens förhållningssätt och relationen mellan socialarbetare och klient stor betydelse för processerna och långsiktiga resultat. Det sker något mellan raderna, under arbetets gång. Detta kan bestå av att den unge möts av ett personligt individuellt anpassat bemötande som slår an en ton av inspiration som utvecklar både motivation och inställning. Ett bemötande som på längre sikt får individen att tänka mer positivt om sig själv och sina resurser. Mest lyckosamt är pedagogiska och flexibla förhållningssätt som anpassar rätt insats vid rätt tillfälle och gör att den unge upplever sig sedd och bekräftad. Det är också viktigt för förändringsprocesserna att insatserna görs i samklang med det som händer utanför verksamheten i ungdomarnas livsvärld, i familjen och vänskapskretsen. Nu är uppdelningen i vad som räknas till metod och inte, mycket luddig. Man kan mycket väl tänka sig ett metodupplägg som prioriterar familjearbete, nätverk och fritidssysselsättningar vilket rimligtvis betonar mer samverkande funktioner och helhetstänkande. I den bästa av världar är metodval, relationsarbete och utåtriktad pedagogik/motivationsarbete så naturligt

[71] 2006.

[72]Utifrån två empiriska studier som ligger till grund för en genomgripande teoretisk genomlysning av det sociala arbetets konsistens i konkreta vardagssituationer.

sammanflätat i bemötandet att det inte går att urskilja vad som är vad. Då motverkas uppdelningen i problemkategorier och klientroller.

Blom och Morèn beskriver, ofta förbisedda innehållsaspekter som centrala för förändringsprocesserna. Som nyckelfaktorer i biståndsprocessen framhåller de[73]:

> **Personligt förhållningssätt -** Personligt bemötande och socialarbetare som empatiska och obyråkratiska medmänniskor.
>
> **Tillitens betydelse –** Förtroende för människorna, relationerna som uppstår i verksamheten samt att egna ansträngningar har avgörande betydelse för resultatet.
>
> **Biståndskontextens betydelse -** I snäv mening, de miljöbetingelser verksamheten erbjuder. I vid mening, den kultur som finns i ungdomarnas livssammanhang och den anda som präglar generationen.
>
> **Oväntade processer och händelser -** Ofta inträffar vändpunkter vid situationer som inte lätt låter sig planeras eller organiseras. Dels för att ungdomarna har individuella förutsättningar och behov, och dels för att kombinationer av händelser, tillsammans, kan skapa situationer som får oväntat starkt inflytande på förloppet.

De menar också att relationens längd och varaktighet spelar stor roll samt att det är svårt att i förväg förutse när effekter av insatser visar sig. De skiljer på yt- och djupaspekter och menar att framväxande resultat uppträder vid olika tillfällen i förändringsprocesserna. Ytaspekter kan handla om att hålla tider, gå till skolan, undvika droger medan djupaspekterna mer tar fasta på individuell utveckling, i form av positiv självkänsla, ansvarsfullhet och omdöme.

Den långsiktiga dynamiken i förändringsprocesser

Det svåraste området att utvärdera är ”utomterapeutiska faktorer” som innefattar en mängd faktorer som arbete, utbildning, vänner familj etc. Blomqvist[74], ger en allsidig bild över positiva förändringsprocesser och vad som har betydelse när människor lämnar narkotikamissbruk, med eller utan behandling. Han betonar starkt samspelet mellan människor och omgivning. Den roll behandling respektive ”spontanläkning” har, är starkt knutet till det sociala sammanhang och de förutsättningar individen har att fungera i. Man måste ha något annat och bättre att säga ja till, för att kunna säga nej till fortsatt drogmissbruk. Individen är en aktör som själv och aktivt väljer ut, omformar och använder de verktyg som vården ställer till förfogande. Hon är inte ett passivt objekt för

[73] 2006, s268.

[74] FoU-rapport 2002:2.

olika mer eller mindre väldefinierade ”interventioner”.[75] Förloppen påverkas av individuella förutsättningar, strukturella faktorer, livshändelser och relationer både till närstående, vänner och professionella aktörer. Detta ger en mycket komplex bild av vägar ur narkotikamissbruk som ger stöd åt bilden av att kortsiktiga behandlingsinsatser är svåröverskådliga. Det finns en långsiktig dynamik i förändringsprocesser som ofta startar långt före, och pågår långt efter den enskilda behandlingsinsatsen. Förändringsprocesser och vändpunkter påverkas av en mängd olika inflytanden, som inte behandlingsmodellen eller behandlaren har nämnvärt inflytande över. I likhet med andra forskare som undersökt långsiktiga förändringsprocesser[76] menar Blomqvist att det handlar om en salutogen process[77]. Individen strävar efter ett hållbart alternativ till den ”grundläggande känslan av sammanhang” som den invanda missbruksvärlden faktiskt erbjuder. För att kunna lämna de narkotikarelaterade (sociala) sammanhangen måste man uppleva fördelar med förändringarna och att de är möjliga på lång sikt att genomföra. I den mån hjälpinsatser bidrar till processerna har de kännetecknats av att de stämt med individernas egna förutsättningar och erfarenheter, samt att de har kommit vid rätt tillfälle i livet. I de fall metoder och professionellt bemötande varit betydelsefulla har de kännetecknats av personligt engagemang från en hjälpare, med ett trovärdigt budskap som inte varit stämplande.

I likhet med Morén, Blom ansluter sig Blomqvist till matchningstanken, att ge rätt insats åt rätt person samt att underlätta och påskynda naturliga positiva förändringsförlopp.

Uppbrott och förändring

Helen Rose Fuchs Ebaugh[78] har utvecklat en generell teori om uppbrott och förändring, ”the process of role exit”. Hon tar fasta på rollförändringens egenskaper, oavsett mellan vilka roller man rör sig. Tankegångarna bygger på att uppbrott och förändring är en process, med vissa urskiljbara faser som är starkt knutna till de sociala sammanhangens betydelse för identitetsutveckling. Man rör sig från tvivel, via sökande efter tänkbara alternativ. De sociala sammanhangen, samspelet med andra, inspirerar och påverkar förändringskraften. Människor begriper sig själva genom att spegla sig i andras ögon. Vi är i grunden sociala varelser som ständigt konstruerar oss själva. Människor skapar själva, mer eller mindre medvetet, ohållbara situationer, vändpunkter som plattformar till rollförändringar. Hon beskriver rollförändringar och rollutträden som sociala processer med vissa urskiljbara faser:

---

[75] 2002:2, s191.

[76] T ex Hedin, Månsson 1998

[77] ”sence of coherenence” med dimensionerna begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet Antonovsky 1991

[78] 1988.

- *De första tvivlen*: man upplever besvikelser och vantrivsel
- *Sökandet efter alternativ*: argument vägs, man söker goda skäl och stöd
- *Vändpunkter*: man kommer till en punkt där man bestämmer sig
- *Bygga nytt*: förändringar i livsstil och identitet etableras

Det finns all anledning att vara kritisk till olika fasmodeller. Människor är olika och följer sällan i förväg uppgjorda faser och förväntningar på hur de skall bete sig. Om man ser flexibelt på modellen och inte tar den alltför bokstavligt, är det ändå rimligt att utnyttja strukturen som en grundmodell för förändringsprocesser. Den är lätt att känna igen utifrån vardagliga förändringsprocesser som att ”äta mera klokt”, motionera eller sluta röka. Vändpunkter och vändpunktsresonemang kan också appliceras i större sammanhang som när vi byter yrke, partner eller livsstil. I Ebaughs fall handlade det om kvalitativa studier utifrån ett omfattande material om uppbrott och rollförändringar när det gäller yrkesbyten och stigmatiserade roller som fångar och missbrukare. Hedin och Månsson[79] har använt modellen för att förstå kvinnors vägar ut ur prostitution.

I min tappning har tankegångar, begrepp och frågeområden kring vändpunktsprocesser vuxit fram som en referensram. Processtänkandet ger också en flexibilitet och en ödmjukhet inför ”det man inte kan förutsäga och begripa”, i allt som händer människor över tid. Det finns ingen utveckling som gäller för alla. Däremot kan man känna igen mänskliga drag och sociala sammanhang, trots att de individuella förloppen ser olika ut i tid och innehåll.

[79] 1998.

4. Pojkars och flickors normbrott i tonåren

Övergripande kunskaper om unga flickors och unga pojkars normbrott kommer i huvudsak årligen via CAN[80]-undersökningar. I undersökningarna som rör ungdomar i årskurs 9 kan man se att flickor dricker allt mer alkohol och att skillnaderna mellan flickor och pojkar numer är liten. Det finns inte heller några skillnader när det gäller narkotika. Inom ungdomskriminalitetens områden kan man se starka tendenser att pojkarnas andel i brotten närmar sig flickornas, dvs minskar starkt. Ungdomsbrottsligheten har framförallt minskat bland unga med socioekonomiskt gynnsam bakgrunder. De ungdomar som kommer från mindre gynnsamma bakgrundsförhållanden har också minskat sin kriminalitet, men i betydligt mindre omfattning. I vissa problemområden har brottligheten inte minskat alls[81]. Samtidigt som stölder och inbrott minskat, ligger våldsbrotten kvar på en relativt konstant nivå. Man kan se många positiva trender sedan 2001 när det gäller droger och stöld medan våldsanvändning, mobbning och skolk är relativt stabila.

I dessa sammanhang brukar man prata om riskfaktorer om sådant som ökar sannolikheten för normbrott och skyddsfaktorer om sådant som minskar samma sak. Generellt gäller att ju fler riskfaktorer och ju färre skyddsfaktorer, desto mer ökar risken för problembeteende. Skyddsfaktorer har ofta en kompensatorisk funktion som motverkar riskerna. Om ett barn växer upp i en problematisk familj i ett bostadsområde med låg status och hög kriminalitet ökar risken för kriminalitet betänkligt. Finns det dessutom tillgång till droger riskerar man att utveckla sociala och emotionella band med likasinnade och värderingar och vanor som förstärker riskerna med normbrott. Nu vet vi ju att de flesta med den typen av erfarenheter varken blir missbrukare eller kriminella. Oavsett bakomliggande problematik och problemanhopning klarar sig alltid minst hälften[82]. Det finns alltid övervägande del ”good guys from bad environment” som möjliggörs genom människors och samhällets förmåga att kompensera risker. Man kan se fyra typer av skyddande processer[83].

- Positiva anknytningar, sociala band till familj, andra vuxna och jämnåriga
- Värderingar som stämmer med samhället
- Förmåga, engagemang och intresse i det etablerade, skola fritid etc
- Nåbara mål och möjliga vägar

[80] Centralförbundet för alkohol- och narkotika upplysning.
[81] Brå-rapport 2003:5, självdeklarationsundersökningar.
[82] Rutter, 1985.
[83] Att närmast jämföras med SDM, social development model, social inlärnigsteori och Hirschis sociala bandteori.

De skyddande processerna verkar fungera oavsett vilken typ av problem det handlar om. Problem, när det gäller unga människor, varierar stort med inslag av personliga genetiska förutsättningar, karaktär, läggning, kompetens, kön, etnicitet etc. De kommer till uttryck på många olika sätt. En del vänder det inåt medan andra agerar ut. Olika människor kan ha självskadebeteende, depression, vara kriminell eller missbruka narkotika utifrån likartade orsakssammanhang och likartade uppväxtförhållanden kan leda till olika typer av problembeteenden.

Risk- och skyddsfaktorer

Det finns omfattande forskning om samvariation när det gäller kriminalitet, drogmissbruk och olika typer av psykisk ohälsa. Enligt en svensk forskningsöversikt har risk– och skyddsfaktorer samma effekt oberoende av kön, etnisk tillhörighet, kulturer och sociala klasser[84]. Däremot är det av avgörande betydelse vilken tillgång det finns av skyddsfaktorer och alternativ som kan kompensera riskerna. Enstaka riskfaktorer behöver inte heller vara avgörande. I regel handlar det om riskanhopningar, kumulativa risker eller parallella problem[85] som ställer till det. Dagliga mindre inslag av risk är antagligen också en större fara än tillfälliga kriser[86]. I en omfattande forskningsgenomgång om risk- och skyddsfaktorer används nedanstående övergripande figur:

[84] Ferrer-Wreder, Stattin et al, 2005.

[85] Starka belägg från många forskningsöversikter t ex El- Khouri, Sundell et al 2005:17, Ferrer-Wreder, Stattin et al, 2005

[86] Helmen Borge 2003 med ref till Graham 1994.

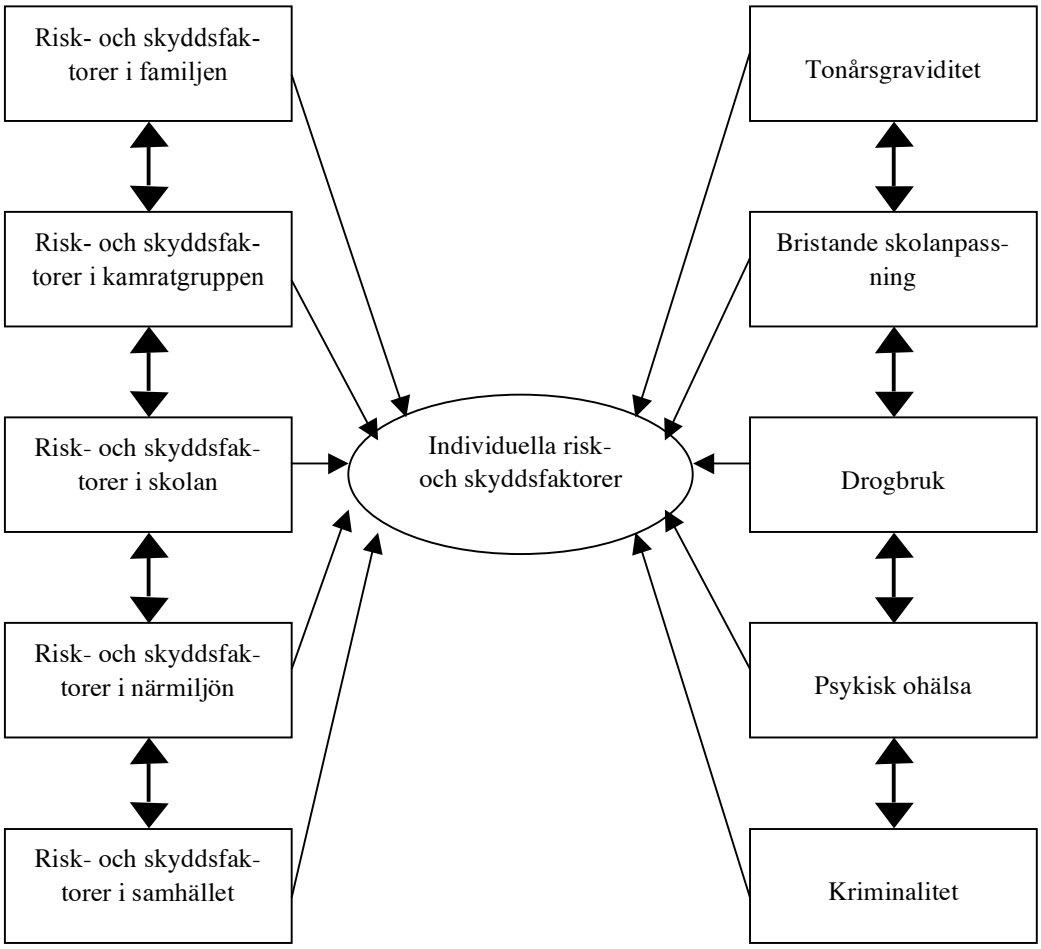

Sammankopplade påverkansfaktorer Brounstein, Zweig och Gardner 2001 i Sundell FoU-rapport 2003:2.

Risk- och skyddsfaktorer är sammanflätade vilket innebär att ett barn med höga individuella riskfaktorer t ex temperament, aggressivitet eller koncentrationssvårigheter kan ha tur i föräldralotteriet och kamratkretsen. Han/hon får möjligheter att kompensera svårigheter och skaffar sig goda vanor och erfarenheter som stärker självkänslan och ger en positiv självbild. En positiv självbild påverkar sätten man tar sig an skolan, ungdomsgruppen och fritidsaktiviteten. Men det finns ingen automatik i dessa processer. Barn med dåliga odds kan ibland med ganska lite stöd klara sig riktigt bra. Antagligen finns det idag, många välanpassade människor, med hög livskvalitet som tack vare tur med familj och kamrater fått framgångar och stöd när man som mest behövde det. Man kan inte heller helt räkna bort ”sliding-door-effekter” dvs tillfälligheternas spel. Är man på rätt plats vid rätt tillfälle kan förutsättningar för olika vägval på ett avgörande sätt påverkas. Det finns ingen jämförelsegrupp till det egna livsmanuskriptet och vi vet aldrig vad som hänt, om saker och händelser skett på annat sätt och/eller i annan ordning. Efterklokheten lägger ofta livet tillrätta.

Det är först efteråt man eventuellt kan begripa vad som (kanske) varit avgörande.

Man kan man dela in risk- och skyddsfaktorer i olika nivåer[87]:

Individnivån

Att vara pojke innebär en ökad risk framförallt för våld och kriminalitet. Depression, otrygghet, ångest, låg självkänsla, impulsivitet, droger, kriminalitet och skolproblem är tydliga riskfaktorer. De förstärks ytterligare vid tidig alkoholdebut och antisocialt beteende. Riskfaktorer vid ätstörning och självskadebeteende är låg självkänsla, missnöje med kroppen, utanförskap, rigid bantning och proportionellt hög användning av flykt- och undvikande coping[88]. Skyddsfaktorer oavsett problem kan vara känsla av tillit, positiv självbild, självförtroende, social kompetens, känsla av sammanhang, intelligens och problemlösningsförmåga. Impulsivitet ger störst risk medan prosocialitet ger bäst skydd[89].

Familjenivån

Unga, lågutbildade och ensamstående föräldrar med ekonomiska problem höjer, generellt sett riskerna. Kroniska sjukdomar, missbruk, psykiska problem kan leda till brister i tillsyn och oförmåga att hantera konflikter med barnen. Brister i förmågan till anknytning och engagemang försvårar, liksom våld och andra övergrepp i hemmet och syskon som är kriminella eller använder droger. Lågt uppfattat socialt stöd från familjen ökar risken för självdestruktivitet. Skyddsfaktorer i familjen är ett lyssnande, bekräftande, diskuterande och kärleksfullt klimat med tydliga värderingar, ramar och regler.[90]

Kamratkretsen

Tidigt umgänge med kamrater som använder droger och är kriminella är en stark riskfaktor. Det är också en stark riskfaktor att ha få eller inga kamrater. Låg status bland kamrater och stark kamrat-orientering/beroende ökar riskerna. Negativa attityder till skolan och vuxna möjliggör inträden i mer eller mindre täta kamratgrupper med drog- och kriminella inslag. Vid ätstörningar och självdestruktivitet är mobbing, snedvridna uppfattningar om den egna kroppen, starka känslor av utanförskap, ensamhet och kamratlöshet viktiga riskfaktorer. Välanpassade kamrater, positiva, bekräftande kamratrelationer och medverkan i organiserade fritidaktiviteter har skyddande effekter.

---

[87] Bygger på Sundell FoU 2003:2, bilaga A, samt internationell och nationell forskningsgenomgång om risk- och skyddsfaktorer i samma rapport samt….. om självdestruktivitet och ätstörningsproblem.

[88] Bygger på översikt i forskningsprogrammet ”Forskning om risk och skyddsfaktorer för ätstörningar”, 2007. Uppsala universitet, institutionen för psykologi.

[89] Helmen Borge 2005, s119.

[90] Werner, Smith 1992. Overcoming the odds.

Skolmiljön

Riskfaktorer finns i otrivsel, misslyckanden och skolk. Ett dåligt skolklimat försvårar motivation och intresse och ökar gruppbildning med liknande erfarenheter som förstärker utanförskap. Upplevelser av mobbing, kränkande behandling och utanförskap spelar stor roll vid depression, självdestruktivitet och ätstörningsproblematik. Skyddsfaktorer är kopplade till samhörighet och kamratskap i ungdomsgruppen, samt att skolan ges ett meningsfullt innehåll. Det är också viktigt att man får individuell hjälp och stöd vid behov. Social ordning i skolan och engagemang från föräldrarna förstärker positiva processer.

Närmiljön

Orter och enskilda bostadsområden med ungdomsproblem sen tidigare ökar riskerna. Svag social kontroll och lokala ungdomskulturer ökar riskerna för att skolk, skadegörelse, snatterier etc ska eskalera till inbrott, misshandel och rån liksom att tidig droganvändning ökar riskerna för att man ska dra sig mot tyngre droger och missbruk. God tillgång till droger och inflytelserika ”mentorer” ökar riskerna. Alternativa sociala insatser, prevention och organiserade fritidaktiviteter ska motverka riskerna. På ett annat plan kan det handla om att tidigt upptäcka problem innan de blivit för svåra och påverka de attityder som skapas bland ungdomar i närmiljön. I ett längre perspektiv handlar det också om att motarbeta arbetslöshet, segregation, rasism och nedslitna boendeförhållanden.

Samhällsmiljön

Den anda som präglar en generation kan sätta sin prägel på droganvändande, kriminalitet och andra ohälsoproblem. Idag pratar många om starkt ökande självdestruktivitet[91] och ökande besvär hos unga av oro, ängslan och ångest.[92] En annan stor riskfaktor är hög ungdomsarbetslöshet som generellt sett späder på och försvårar andra typer av problem. Skyddsfaktorerna går givetvis ut på att motverka sociala problem i barn och ungdomsgrupper. Här har skolan och samhället en central position för att motverka fenomen kopplade till modernisering, individualisering och differentiering som grund för ökande psykisk ohälsa.[93]

Om man generellt ser till företeelser som kriminalitet, missbruk, våld och bristande anpassning till skolan är det i stort samma riskfaktorer det handlar om. Det innebär också att insatser mot t ex kriminalitet kan ge följdverkningar på många plan t ex förbättringar i skolan och familjerelationerna. Det finns

[91] Enligt BRIS är självskadebeteende den fråga som 2005 ökat mest av alla i telefon- och mailkontakter med unga. Se även SOU 2006:77 om psykiskt ohälsa.
[92] SOU 2006:77.
[93] SOU 2006:77.

brett forskningsmässigt stöd för ett helhetsperspektiv på ungdomars problem och på de insatser man väljer[94].

I förlängningen på detta resonemang bör insatserna präglas av att man förstärker de faktorer som skyddar och kompenserar riskerna. De bör vara att motverka ovanstående risker, oavsett ålder och stärka coping. ”Coping” är ett vedertaget samlingsbegrepp som används för att beskriva skyddande strategier att hantera stress, svårigheter och problem[95]. Många forskare med coping-, hälso-, salutogenes-[96] eller friskforskningsperspektiv använder olika begrepp för förmågan att undvika problematiska livsstilar. De har i allmänhet utgått från kunskaper om goda exempel och utfall där barn och unga, mot alla odds, hanterar svår problematik och riskfyllda uppväxtförhållanden. Förr pratade man om sk ”maskrosbarn” som om de skulle vara osårbara. Numera används mera ”resilience”[97] för att beskriva den motståndskraft[98] och de skyddsfaktorer[99] som motverkar asociala livsstilar. Utifrån detta resonemang är det viktigt att utveckla slutsatser om både det som medför risker och det som motverkar och förhindrar ett fortsatt liv med problematiska förtecken.

Master[100] pekar på viktiga ingredienser i resilience: goda relationer med kompetenta och omtänksamma vuxna, både i familjen och i andra sammanhang. Förbättringar i den kognitiva förmågan, positiv syn på sig själv och motivationen att fungera och ta sig in i samhället. Ferrer-Wreder, Stattin et al framhåller liknande karaktärsdrag som social kompetens, ”locus of control” dvs att man kan styra det som sker, optimistisk inställning, tillförsikt och goda relationer till omgivningen. Den salutogena teoribildningen[101] framhåller betydelsen av en ”känsla av sammanhang”, där man är/blir motiverad, har/får tillgång till yttre och inre resurser och att man blir medveten, begriper situationen. Rutter menar att själva förutsättningen för barn som klarar sig ”mot alla odds” beror på två starka faktorer. De har haft minst en kontinuerlig och känslomässig anknytning samt erfarenheten att behärska vissa färdigheter. Det måste handla både om relation och om att vara bra på någonting. Det räcker inte att vara omtyckt, man måste skaffa sig positiv självkänsla och självförtroende genom att bli bra på något.

Forskning om enskilda problemgrupper, insatser och framgångsrika insatser är omfattande, spretig och ibland motsägelsefull då det är svårt att jämföra internationella inslag med svenska och olika målgrupper med varandra. En övergripande central fråga för verksamheter som YAR handlar om de olika

---

[94] För forskningsöversikter see El- Khouri, Sundell et al 2005:17, Ferrer-Wreder, Stattin et al, 2005, Andreassen, 2003, Andershed, Andershed, 2005.
[95] Lagerberg och Sundelin 2000.
[96] Ofta med utgångspunkt från Antonovskys 1994 klassiska KASAM-begrepp.
[97] Wolin och Wolin 1993, Rutter 1985, Claezon 2004.
[98] Claezon 2004, Rutter 1985.
[99] Stattin och Magnusson 1996, samt Stattin i Söderholm, Runquist , red 2002.
[100] Masten 2001.
[101] I Sverige mest företrädd av Kjell Hansson i Malmö.

konsekvenser grupprocesserna för med sig då man sammanför problematiska ungdomar med andra med samma erfarenheter.

Risk, kriminalitet och kön

Det är ovanligt med tydliga genusperspektiv i forskning om kriminalitet. I en sådan översikt om riskfaktorer för kriminalitet utvecklas intressanta likheter och skillnader beroende av kön[102]. De menar att det i huvudsak finns två utvecklingsvägar till kriminalitet och antisocialt beteende, en tidig asocialitet och en sen. Detta gäller oavsett kön. Däremot är det betydligt fler pojkar som blir kriminella än flickor. ”De tidiga” kriminella beskrivs ofta som aggressiva och okänsliga i relationerna med omgivningen och kommer ofta från familjer med oklara ramar och regler. Detta leder till relationsproblem i familjen, tidiga problem i skolan samt att de tidigt börjar umgås med asociala kamrater. Barn och unga med tidiga debuter löper större risk och har sämre prognos. För de ungdomar som får problem i tonåren (”de sena”, late starters) är prognosen bättre och de har oftare tonårsproblematiken som ett övergående fenomen. Gemensamt för bägge grupperna är – de umgås med antisociala kamrater. För både flickor och pojkar är umgänge med kriminella kamrater en riskfaktor för kriminalitet, likväl som det är för narkotikamissbruk och användning av alkohol.

Kamratrelationer blir allt mer viktiga i ungdomsåren, vilket inte minst märks när man sammanför ungdomar med likartade värderingar och erfarenheter. Det blir lätt en tävling i vem som gjort vad och vem som är värst. Det ”normala” kan genom interaktioner och språkbruk förändras till att bli det gruppen konstruerar som ”normalt”. Jargong och historieberättande lär upp nybörjaren och anpassar värderingarna till att passa det som man uppfattar som gruppens identitet. Språket förhäxar och binder gruppen samman i en gemensam verklighetsbeskrivning, ett kitt som i än högre grad fogar dem samman.

> Språket förhäxar oss i bemärkelsen att vi kan komma att tro att något finns om vi säger det tillräckligt ofta[103]

När man i grupp sammanför högriskungdomar i interventionssyfte, kanske man framkallar det man inte vill ha. Vi vet med säkerhet att umgänge med ”dåliga kamrater” är en av de starkaste faktorerna för problembeteende oavsett om det handlar om skolproblem, missbruk eller kriminalitet[104]. Det sker en icke önskvärd socialisation där t ex kriminella pojkar börjar skryta, tävla, mäta sig mot varandra. Pojkars handlingar och stil har en mycket stark påverkan på varandra, speciellt pojkar i tonårsåldern. Risken med högriskungdomar i grupp är att man får ”deviancy training”, där man tävlar med eskapader och erfarenheter och att negativa beteenden förstärks. Flera forskare har pekat på just denna

[102] El-Khouri, Sundell et al 2005:17.
[103] Håkansson 2007.
[104] Farrington 1990, Andreassen 2003, Ferrer-Wreder, Stattin et al 2005 m fl.

fara med grupporienterade verksamheter, att man istället för att minska avvikelser, omedvetet medverkar till avvikelseträning.[105]

När det gäller riskfaktorer för kriminalitet och våld finns det en särklassig faktor – kön. Det faktum att kvinnor genomgående över hela världen verka utgöra en mycket liten del av brottligheten har inte ägnats speciell uppmärksamhet inom kriminologisk teoribildning[106]. Ett undantag är Messerschmidt[107] som menar att brott är ett sätt att upprätthålla och bekräfta maskulinitet. Det är också intressant att konstatera hur få, flickor/kvinnor, som begår allvarliga brott eller gör sig skyldiga till misshandel. Hur kommer det sig att de är så få? Pojkar och män står för nästan alla våldsrelaterade brott, större delen av alla stöld- och egendomsbrott medan flickorna är helt dominerande när det gäller olika typer av självskadebeteenden.

Kimmel menar att våld eller framförallt viljan att slåss är den mest påtagliga markeringen av manlig identitet.[108] Det handlar om att för sig själv och andra markera de manliga sidorna för att ge sig själv en manlig känsla av kontroll och trygghet. Våldsamt beteende och kriminalitet är påtagliga och tydliga sätt konstruera och genusmärka identitet, oavsett om det flickor eller pojkar. Männens starka överrepresentation i svåra brott, misshandel och rån finns att finna i brottens instrumentella art. Pettersson[109] framhåller i en avhandling om idrottshuliganer, kriminella nätverk och etnicitet, att våldsbrott och kriminalitet i mångt och mycket handlar om att iscensätta eller konstruera genus.

> …maskulinitet och femininitet är vad psyket ska hantera. Det är inte vad psyket är[110].

Pojkar i allmänhet, och pojkar i utsatta livssituationer i synnerhet, måste tidigt leta upp gränser för vad de kan, vågar och klarar av. Det är viktigt för dem att markera sin särskildhet och bli erkänd på ett eller annat sätt. Det är ur denna ”fixering” att mäta, tävla och jämföra, som typiska manliga handlingsmönster utvecklas.

> De dyker upp i oändliga variationsformer med samma poäng och temat sätter obönhörligt sin prägel på manliga val av livsstilar och ger individuella färger åt den manliga språkdräkten. Det maskulina är ingen roll man växer in i utan ett individuellt, livslångt projekt som går ut på att ständigt konstruera och omkonstruera sig själv och passera inför världen (och sig själv) som den man (man) är[111]. Uppväxtmiljöer påverkar starkt formerna och uttrycken. De pojkar som sedermera blev ”problematiska pojkar” hade

[105] Farrington 1990, Andreassen 2003, Ferrer-Wreder, Stattin et al 2005 m fl.
[106] Pettersson 2003.
[107] Messerschmidt1993.
[108] i Pettersson 2002. Avhandling Kriminologiska institutionen i Stockholm.
[109] Pettersson 2002.
[110] Pettersson 2002, s 134.
[111] Lek med ord. Jmf Messerschmidt 1993, 1997.

> på många sätt mer dramatiska charaderspel med omgivningen, men liknar ändå på ett påtagligt sätt det vanliga spelet, till innehåll och konsistens.[112]

Om våldsamheter är typiska manliga sidor så är självdestruktivitet, dvs skära, sticka eller bränna på sin kropp typiska feminina fenomen. Flickor står för 90 procent av det dokumenterade självdestruktiva beteendet.[113] Självdestruktivitet har mycket starka samband med upplevelser av mobbing och kränkningar. Det finns mycket starka indikationer på att riskbeteendet påtagligt skiljer sig mellan flickor och pojkar. Flickor har tidigare pubertetsmognad och starka riskfaktorer som temperament och aggressivitet, tar sig andra former eller är olika, mellan könen. Psykisk ohälsa i alla dess former och könsspecifika skillnader har på senare tid uppmärksammats.[114] Ofta görs olika bedömningar och särbehandlingar utifrån kön. Sexualitet och missbruk är områden där förväntningar och värderingar på beteenden påverkar socialtjänstens bemötande och bedömningar. Flickor sexualitet blir fort problematisk medan pojkars aldrig bedöms. Även ingripanden mot missbruk kommer tidigare om det handlar om en flicka.[115]Andershed och Andershed[116] efterlyser i sin forskningsgenomgång om normbrytande beteende, mer könsspecifik kunskap. Vi vet för lite om det könsspecifika i pojkars utåtagerande och definitivt för lite om flickornas mer dolda psykologiska problem. Kunskaperna om könsspecifika mönster när det gäller risk- och skyddsfaktorer är en viktig utgångspunkt för att kunna anpassa bemötandet på bästa sätt.

> Flickor är i en helt annan omfattning än pojkar fostrade till att anpassa sig till andra, ta hänsyn och behaga. Flickor har i fysiska och sexuella avseende en mer utsatt position än pojkar. Deras kroppsliga erfarenheter formar flickors subjektivitet och är dessutom ett uttrycksmedel. Att inte äta, skära sig, vara sexuellt destruktiv är för flickor lika viktigt uttrycksmedel som våld, aggressivitet och dylikt är för pojkar.[117]

[112] Berglund i Alalehto (red) 2003, s45.
[113] Allmänna Barnhusets, forskningsöversikt 2005:
[114] Vinnerljung m fl 2001, Lundström och Sallnäs 2003, Överlien och Hydén 2003, Hilte och Claezon 2005:4, Ulmanen och Andersson SiS 1/06.
[115] Vinnerljung m fl 2001.
[116] 2005.
[117] Schlytter 1999, s142.

5. Ungdomar i problematiska livssituationer

Kapitlet belyser ungdomarnas bakgrunder och livssituation 2003 i samband med inskrivningen i YAR. I början finns en könsuppdelad sammanfattning som åtföljs av mer nyanserade och exempelrika, könsuppdelade beskrivningar.

Uppgifterna kommer från sociala akter, ett självvärderingsmaterial (YAR-enkät), samt bandade intervjuer vid programmets början. Ungdomarna var då mellan 15 och 18 år gamla. Av olika skäl var det 18 ungdomar av de ursprungliga 44 "identifierade att vara i riskzonen" som påbörjade programmet och sedermera kom att utgöra målgruppen för studien. Den jämna könsfördelningen 9+9 bestämdes inte av projektledningen utan var slumpmässig. Man kan sortera materialet på olika sätt. Under arbetets gång märktes stora skillnader mellan pojkarnas och flickornas bakgrunder och processer varför materialet organiserades utifrån kön. Det finns fördelar där det genusspecifika blir tydligare, men också nackdelar då det ur sekretessynpunkt blir lättare att identifiera speciella personer. Kunskapsaspekten fick avgöra, då grupperna beskriver så olikartade problem och man skulle missa viktiga innehållsliga poänger om man bara använde ett generellt ungdomsperspektiv. Min uppfattning är att det är genusaspekterna som är dominerande när det gäller ungdomarnas egna och omgivningens definitioner av situationer och handlingar de är inbegripna i. Det går helt enkelt inte att förklara och förstå utan att se dem som unga kvinnor och unga män.

Sammanfattning

Pojkarnas bakgrund och situation

Familjenivån – många riskfaktorer

Alla pojkar kom från mycket problematiska familjebakgrunder och splittrade hem. Det var bara två av dem som bodde med biologiska föräldrar medan andra fanns hos släktingar eller hade löst boendefrågan på annat sätt. Drygt hälften hade en förälder som var född i annat land än Sverige. I tre av hemmen pratades i huvudsak ett annat språk än det svenska. Mammorna var i allmänhet den sammanhållande länken i familjerna, de flesta hade själv hand om uppfostran av pojkarna och ev syskon. I några fall fanns styvfäder med i bilden, i ett fall under större delen av uppväxten. Relationerna med papporna var mycket bristfälliga eller obefintliga. Tre pappor var döda och en av pojkarna hade aldrig träffat sin pappa. Det fanns inslag av missbruk och psykiska problem hos flera. Bara en av pojkarna sa sig ha en bra relation med sin pappa.

Fyra pojkar bor med sin mamma. Även hos mammorna finns det stora hälsoproblem, kroniska sjukdomar, ryggproblem etc. Två av mammorna dör under YAR-året. Drygt hälften hade en positiv relation till sin mamma. Mer än hälften hade syskon som var kriminella eller hade missbruksproblem. Kriminalitet, missbruk var vanligt i släkten. Flera av pojkarna är oroliga över sina yngre bröder och att de ska följa deras fotspår.

Ingen av pojkarna sade sig fått hjälp med läxor hemma. Väldigt få hade ramar, regler för tider, kamratkontakt etc. De flesta hade inga ramar alls hemifrån.

Individnivån – dåligt självförtroende, aggressivitet och droger

Ingen var nöjd med sin livssituation. Praktisk taget alla beskrev att de ville leva på ett annat sätt om det var möjligt. Man ville komma bort från, framförallt droger och kriminella kamrater. Många såg stora brister hos sig själva, hade dåligt självförtroende och var i perioder deprimerade med sömnsvårigheter. Tre av dem har eller har haft, dokumenterade psykiska problem. De flesta upplevde stora problem med sin aggressivitet och sitt humör. Främst i kombination med sprit och tabletter kände de sig oberäkneliga, var rädda att tappa kontrollen och göra något dumt. Många hade, trots att de var 15-16 år, använt droger regelbundet i flera år. Tre av dem använde narkotika relativt regelbundet.

Kamratkretsen – sociala band och kamrattryck

Många beskriver sig tillhöra ett gäng. Flera känner varandra sen tidigare och talar om hierarkier i grupperna där de har bra koll på vilka som tillhör den inre kärnan, som gjort mest, tagit mest droger etc. De talar med avund om ”häftiga och farliga killar” och med förakt om ”svansen” som låtsas att de är nåt. Erfarna pojkar med en lång historia av olika brott är diskreta med historier medan ungdomarna med mindre erfarenhet broderade och överdrev historierna. Flera av de mer erfarna tar också starkare avstånd från sina gamla liv. Flickvänner förekommer, men har en undanskymd roll jämfört med kamrater eller storebröder. Många har djupa, varaktiga sociala band med kamrater där man dagligen träffas för att se film, lyssna på musik eller festa. Ibland, framförallt på helgerna, umgås man i större grupper och hänger ”på stan”. De flesta började dricka när de var 12-14. Många har prövat narkotika, tre använder regelbundet.

Flera känner sig mycket stressade av lojalitet och kamrattryck. Några av de mest brottsaktiva har ”stängt in sig” under YAR-tiden för att inte utsätta sig och lockas med till droger och brott. Ibland känner de sig illojala med gamla kamrater. Utåt håller de fasaden uppe, spelar med i jargong och försöker hitta utvägar, godtagbara skäl och undanflykter för att inte framstå som svikare.

Skolmiljön - svårigheter och popularitet

Många hade stor frånvaro. Väldigt få kunde nämna namnet på en bra lärare. Flera av de utländska pojkarna upplevde sig särbehandlade och att de fick skulden för allt som hände. Flera hade läs- och skrivsvårigheter och ungefär hälften hade inte godkända betyg. En av pojkarna hade VG i snittbetyg och såg sig som ambitiös och duktig i skolan. Förutom denna pojke hade ingen något speciellt favoritämne. Däremot var det många som såg sig som populära och omtyckta av kamraterna i skolan. Pojkaktig stökighet och bråkighet i skolan behöver inte innebära utanförskap. Ibland kan detta istället resultera i status och position, både gentemot andra pojkar och inte minst gentemot flickorna. Pojkar är fostrade och vana vid att använda aggressivitet, makt och våld för att utrycka manlig identitet. Därför är det inte konstigt att dessa uttrycksformer passar bra in i bl. a. kamrat- och skolmiljöer.[118]

Närmiljön – revir, sammanhållning och kriminella ungdomsnätverk

Det är med de nära kamraterna man umgås. Det är också med dem man dricker och gör brott etc. En del har uppbyggda kontaktnät med hälare och beställare medan andra gör tillfällighetsbrott som stöld och vandaliseringar. Vapen av olika slag är vanliga, mest kniv. Runt hälften av pojkarna har använt vapen, pistoler och basebollträn, många gånger för att skrämma, hota, ”ge igen” och misshandlat andra jämnåriga. Det finns stark rivalitet och revir mellan olika bostadsområden. Några få pojkar har organiserat langat narkotika till andra ungdomar. 6 av 9 är att se som ”early starters”, dvs har gjort flera brott före de fyllt 15 år och haft det problematiskt under större delen av uppväxten.

Tre pojkar hade regelbundna fritidsaktiviteter, två styrketränade och en höll på med kampsport.

Flickornas bakgrund och situation

Familjenivån – två typer av familjescenario

Flickorna kommer från olika typer av familjeförhållanden. Alla flickorna hade bott i huvudsak med sin biologiska mamma under uppväxten. Två av flickorna hade en utländsk förälder, men alla flickor var födda i Sverige och hade svenska som modersmål hemma. Nästan hälften bodde med sina biologiska föräldrar, ytterligare tre bodde med sin mamma och sen en längre tid, en styvfar.

Det fanns två olika familjescenarion:

> familjer med tillbakadragna, ensamma och deprimerade flickor
> familjer med aggressiva, utåtagerande och deprimerade flickor.

[118] Schlytter 1999, Pettersson 2002, Berglund 1998, 2000, 2003.

Alla hade det problematiskt med relationerna inom familjen, mest med papporna. Några av flickorna hade blivit slagna av sina fäder. Tre av flickorna hade obetydliga kontakter med sina pappor. Andra hade bra relationer med de styvpappor som de vuxit upp med. Föräldrarna hade inte lika stora hälso-, missbruksproblem eller psykiska problem som pojkarnas föräldrar hade. Det fanns inte heller motsvarande kriminalitet bland syskon och släkt. Däremot hade flera av flickorna i högre utsträckning rymt hemifrån/blivit utsparkade efter bråk och gräl. Många flickor har känt sig missuppfattade, orättvist behandlade och/eller osynliga i sina familjer. De har också haft svårt att prata om tillkortakommanden, otillräcklighet, ensamhet och överkrav. En del uppfattar att ingen lyssnar på dem medan andra beskriver uppvarvade ständiga bråk och gräl.

Många pratar ändå om en positiv relation till sin mamma, trots alla gräl. Flera av flickorna fick läxhjälp hemma och uppbackning i kontakterna med skolan. Drygt hälften upplevde att det fanns tydliga ramar, regler för tider, kamratkontakt etc. som fungerade. Några flickor hade ganska begränsade uteliv medan andra brutit med familjelivet och flyttat hemifrån. Det är ingen speciell åldersskillnad mellan dessa grupper. Två av flickorna hade flyttat hemifrån till ett kommunalt ungdomsboende.

Individnivån – utanförskap, dåligt självförtroende och flickaktiga sätt att hantera problem

Ingen var nöjd med sig själv. Praktisk taget alla beskrev depressiva perioder, självdestruktivitet och självmordstankar. Många hade gjort konkreta flera försök att ta sitt liv. Nästan alla har vid något tillfälle skurit sig eller stuckit sig i armarna för att hantera depression och ångest. De hade också besvär med humöret och aggressiviteten men det var bara en av dem som tappar kontrollen när hon var arg. Några hade inifrån kommande psykiska problem och panikrädsla. Nästan alla är mycket missnöjda med sin kropp och sitt utseende och många har sen lågstadiet känt sig fula och försökt att banta. Alla utom en säger sig ha eller haft ätstörningsproblematik. Mer än hälften har besökt BuP för rådgivning, ingen har varit inlagd. Alla flickor tar i målen med YAR som första punkt upp dåligt självförtroende och att de inte tycker om sig själva.

Flera av de tidigare nämnda ”utåtagerande depressiva” flickorna har använt och använder mycket droger. Den andra gruppen ”ensamma och depressiva” flickor upplever starkt utanförskap och känner sig missförstådda och ensamma. Många har upplevt oönskade graviditeter, aborter, missfall, flera har blivit misshandlade och utsatta för våldtäkter.

Kamratkretsen – rädsla för utanförskap

Många beskriver mer eller mindre stabilt sammansatta flickgrupper där man hänger löst i relationerna. De vandrar mellan olika ”bästisar som delar allt” och känsla av utanförskap. Mobbing och avancerade ryktesspridning gör att det är svårt att känna sig säker. Utseende är viktigt för position och framgång. Äldre, tillfälliga eller mer permanenta pojkvänner finns också med i bilden. De priori-

teras för att utveckla status och position. Precis som pojkarna är jämförelsen med andra jämnåriga central för bilden av vad som är bra och hur man ska vara. Kränkningar, mobbing och ryktesspridning medverkar till en ständig stark rädsla för att bli missförstådd och ställd utanför tjejgemenskapen. En del av flickorna söker av den anledningen tillhörighet till pojkar och pojkgrupper. Flera har mycket negativa erfarenheter av pojkvänner och unga män i missbrukskretsar. Några av flickorna har hamnat i stark beroendeställning till sina pojkvänner och blivit både svikna, sexuellt utnyttjade och misshandlade. Det är stora skillnader i användandet av droger. Hälften av gruppen umgås inte i kretsar där det förekommer missbruk eller narkotika medan den andra hälften har använt droger sen de var 13 år. Några av flickorna hade uppenbara missbruksproblem.

Skolmiljön- ett vardagligt relationsspel

Upplevelserna i skolmiljön färgas starkt av relationsspelet mellan jämnåriga. I högstadiet hade hälften av flickorna liten eller ingen frånvaro medan den andra hälften hade stor. Flera av flickorna (de utåtagerande och depressiva) hade flera år av skolk och frånvaro, för tre flickor var skolan på många sätt redan ute ur bilden. En av flickorna hade VG i betyg, var mycket positiv och ambitiös och skiljer sig starkt från de andra. Tre av flickorna hade dyslexi. Det var mycket skiftande agerande i skolmiljöerna. Några var försiktiga, blyga och tillbakadragna medan andra var rebelliska och utåtagerande. Ytterligare andra hade redan mentalt och fysiskt lämnat skolan bakom sig.

Närmiljön – oförstående

Flickgemenskap fanns i mindre, rörliga grupper, som förändras utifrån relation. Många kände i perioder starkt utanförskap till familj och kamratgrupper. Flickgrupperna var tillfälliga och flyktiga. Man kunde vara inne ena dagen men helt ute nästa. Droganvändning och kriminalitet var avhängigt den grupp eller de pojkrelationer man befann sig i. Skolan och bostadsområdet var centrala arenor även för flickorna men de hade större rörlighet än pojkarna. En av flickorna var till skillnad mot de andra mycket aktiv i sportsammanhang. Man kunde identifiera tre tydliga ”early starters”, två ”late starters” och fyra ”not yet starters” med hänsyn till droganvändning och tidigt uteliv. Däremot finns det i flickgruppen annan problematik som inte direkt kan knytas till kriminalitet eller missbruk. Utan undantag finns det starka känslor av otillräcklighet, ensamhet och utanförskap som yttrar sig i varianter av depression, ätstörningar och självskadebeteende. Närmiljön var ofta oförstående, så lösningarna varierar mellan att bryta sig ut familjen, flytta in i parförhållande/gäng eller isolera sig och älta. Två av flickorna hade mycket nära vänskap och var ett starkt stöd till varandra före, under och efter programtiden.

Ungdomar i problematiska livssituationer – pojkar

Familjen

Beträffande etnisk hemhörighet var gruppen blandad. Drygt hälften av pojkarna hade minst en förälder som varit född utomlands. Det är osäkert vilken roll detta spelar, då man inte kan säga att de representerar någon enhetlig grupp. Däremot är den splittrade familjebakgrunden en tydlig gemensam nämnare. Det fanns fler pojkar i gruppen som inte bodde med någon av sina föräldrar än som bodde med båda sina gemensamma föräldrar.

Fem av nio pojkar har minst en utlandsfödd förälder.
Tre av dem har annan etnisk/språklig bakgrund än den svenska och talar även ett annat språk än svenska hemma.
Två pojkar bor tillsammans med båda sina biologiska föräldrar vid inskrivningen i YAR.
Tre av pojkarna bor varken med sin mamma eller sin pappa.

Förhållandet till pappor

Det är svårt att generellt uttala sig om pojkarnas förhållande till sina föräldrar. Genomgående brukar man hänföra risker till de kvalitéer som präglar relationen mellan barn och föräldern.[119] Det finns inga möjligheter att inom undersökningens ram bedöma kvalitén i relationen. Man får gå på ungdomarnas beskrivningar.

Bara en av pojkarna beskrev en relativt oproblematisk och positiv relation till sin pappa.

Tre av fäderna var döda, en hade aldrig träffat sin far, två pappor var alkoholiserade, en deprimerad och psykiskt sjuk. En av papporna fanns inte i Sverige och en av pojkarna hade en komplicerad och konfliktfyll relation med sin pappa, där det fanns inslag av våld.

Förhållandet till mammor

Fyra av pojkar bor med sin mamma, en av dem även med en styvfar.

Det finns starka inslag av ohälsa hos mödrarna, främst fysiska problem. Två mammor dör av sjukdom under YAR-tiden. Fem av pojkarna säger sig ha en i huvudsak ha en positiv relation till sina mammor.

[119] Helmen Borge 2005.

Danny skjuter på tiden

Dannys mamma har en kronisk sjukdom sen flera år och familjen har boendestöd från socialtjänsten. Föräldrarna är skilda och Danny träffar sällan sin pappa. Han har två yngre bröder som han är väldigt orolig över. Han försöker att ta stort ansvar i hemmet men tycker också att han som storebror får ta för mycket ansvar. Känslan av att inte räcka till gör det ibland svårt att sova och känna sig lugn. Danny tycker sig inte få tillräckligt med uppmärksamhet och för lite utrymme för sitt eget liv. I avvaktan på att få sin chans, bli sin egen så ”skjuter han på tiden”:

> Hon har en kronisk sjukdom och ligger och sover hela tiden, hon har ont i magen men hon opererade det där sedan, vart det väl bättre, men hon ligger och sover hela tiden ändå. Sedan är hon psykiskt sjuk också någon blandning mellan manodepressiv och någon till. Jag vet inte vad det är men är hon uppe en natt så kan hon inte sova den andra, och så fortsätter det så där och så blir hon vaken hela tiden, så att till slut så börjar hon få förföljelsemani och...
>
> Ja, vi har ju sån här hjälp...så att. Men det är… mamma ligger och sover hela tiden, Det är inte ja... När dom inte är där så känns det väl som om jag får ta på mig ansvaret, för att det är ingen annan som gör det. Då är jag ju ändå äldst.
>
> Om man ser tillbaka…Jävla morsan har fått sina psykiska där och det där, hon har liksom åkt in på Säter och vi har hamnat på sånt här jourhem och då tänker man ja, då skiter man i allting då spelar ingenting någon roll längre. Då kan vad som helst hända. Fast jag har aldrig gått så långt så att jag har börjat göra kriminella handlingar så här, utan jag tog väl till drogerna i stället kanske. Men får man nått problem så röker man och då drar man ju ut på det i stället för möta det och sedan är det klart med det.
>
> Jag blir inte deprimerad, men jag känner ju av det liksom vad fan… jag kan inte göra allt det där, och sedan tänker jag att jag borde göra det. Men då... tar man en joint liksom.
>
> S- Då löser det sig just då?
>
> D- Ja. Skjuter på tiden. Så att man tror att man, att man inte behöver göra det.. men sedan så fastnade jag i det och så vart det som en livsstil med det. Att man var normal när man gjorde det.
>
> S- Du rökte mycket då?
>
> D- Ja, eller ja, varje dag då i nio månader tror jag.
>
> S- Det var när du gick i nian?
>
> T- Åttan till nian.
>
> S- Åttan till nian ja. Ja, då missar man kanske en del av en ganska viktig period….

Övriga familjekommentarer

Flera av pojkarna uppger att det förekommit våld i hemmet och att de fått stryk i uppfostrande syfte. Ingen av pojkarna säger sig ha ett gott förhållande till styvfar eller liknande.

Några av pojkarna har anhöriga som blivit mördade eller dött av sina drogmissbruk. Flera har också släktingar som är kriminella eller sitter i fängelse.

Nästan hälften av pojkarna har äldre bröder som är kriminella och/eller missbrukar droger

En av dem har en syster som lever ett problematiskt liv med drogproblem.

De flesta beskrev olika former av relationsproblem hemma med bråk om droger, skolprestationer och tider. Ingen av pojkarna har rymt hemifrån. En av dem har blivit utsparkad hemifrån vid ett tillfälle.

Skolan

Fyra pojkar har IG i snittbetyg, Fyra har G och en av dem VG.

Två av pojkarna har blivit reglegerade från skolan. Flera hade stor frånvaro och flera hamnade ständigt i bråk med lärare och andra elever. Flera hade upplevt rasistiska påhopp och kände sig ständigt påpassade och särskilt kontrollerade av både lärare och jämnåriga. Bara en av pojkarna upplevde skolan som ett positivt inslag i vardagen.

Ali om skola och våld

Ali har periodvis inte gått i skolan de senaste två åren pga bråk och slagsmål. Han är en av de ungdomar som säger sig ha svårt att kontrollera ilskan och tycker sig bli ofta påhoppad av jämnåriga och lärare. Tycker att han får skulden för allt dåligt som händer på skolan.

> S- Har du inte gått på två år?
> A- Nej, jag har varit avstängd, typ.
> Det är massor med polisanmälningar och misshandel och så. Slog ner min lärare och... och så kom jag med vapen till skolan och så där…. kniv batong och baseballträ.
> S- Till skolan?
> A- Ja, jag jagade en kille med baseballträ i skolan och så slog jag ner han.
> S- Va, varför tar du med sånt där, till skolan?
> A- Nej, jag har alltid varit bråkig så, jag vet inte, jag var typ, tyckte att det behövdes. Jag blev arg på han och så slog jag ner han tills jag tyckte att det räckte sedan så gick jag hem och hämtade baseballträt och slog ner han igen med det...
> S- Varför gör du så här?
> A- Nä, men det var väl mer, mest att man typ, tillät inte folk säga... Jag klarar inte av det när nån säger åt mig nått.
> S- Har du kort stubin?
> A- Ja, min pappa har också jättekort stubin men han är ingen sån där som slår på.

Kamrater

Sju av pojkarna beskriver sig ha många kamrater. Fem av dem beskriver sig tillhöra speciella gängkonstellationer som är relativt bestående och de har särskilt starka sociala band med speciella pojkar i dessa gäng. Kamratgänget beskrivs med respekt och värme. I en situation där många vuxna sviktar blir kamraterna, med likartade erfarenheter de man tyr sig till. De blir viktigare än andra normgivare och stilbildande i hur man ska vara[120].

> - mina kompisar, ja det är som min familj liksom. Vi träffas varenda dag, man umgås.

Ingen av pojkarna säger sig ha haft ett långvarigt parförhållande. De umgås framförallt med jämnåriga pojkar från bostadsområdet och skolan som de känner stark samhörighet med. Två pojkar beskriver sig ha olika skäl till en självvald ensamhet. De stänger in sig, isolerar sig för att de inte vill eller kan leva som tidigare men upplever sig inte ha några alternativ.

Hälsa

Ingen av pojkarna hade några fysiska hälsoproblem. Tre av dem hade haft psykiska problem och haft regelbundna samtal med psykiatrisk vård. Två av dem har haft självmordstankar. En av pojkarna går aldrig ut och har stora besvär med mardrömmar och sömnsvårigheter, en annan hade ständiga självmordstankar och hade vid flera tillfällen skurit sig. Ytterligare en har försökt ta sitt liv flera gånger med tabletter. Sju av pojkarna hade debuterat sexuellt, 12 – 16 år.

Fredde känner sig som en korridor… tom

> -Det var väl när jag var 15 som jag började få svårt att sova, jag hade så här stress, omedveten stress. Jag ligger och stressar upp mig innan jag precis ska somna. Och ligger och tänker på ….. allting… Förut tänkte jag mycket på sådana här saker som döden och sånt där. Men efter det där. Men nu tänker jag inte alls på det, nu tänker jag ingenting i stället nu sitter jag bara uppe. Fast jag har ingenting annat att göra.
> S- Du blir bara seg?
> J- Ja…man, är som i en korridor... tom... försöker att hålla tillbaks sömnen

Humör, aggressivitet

Sju av de nio pojkarna upplevde sig ha problem med sitt humör. Många upplevde sig ibland tappa kontrollen och att de var farliga och oberäkneliga. Nedan följer ett antal exempel på beskrivningar från olika pojkar:

---

[120] Sociala processer som kan kännas igen i klassiska kriminologiska teorier om strain (t ex Merton 1938) kulturteori (t ex Cloward och Ohlin 1960), sociala band (t ex Hirschi 1969) och stämpling (t ex Becker 1963).

Jag blir våldsam om nåt irriterar mig. Det kan vara vad som helst.
Snedtänder, ibland när jag tagit Rohypnol. Kan inte lugna ner mig
När det blir för mycket för mig och om jag är ute, då kan jag slå någon.
Jag kan flippra ur, speciellt mot min far. Då blir jag galen.
Jag blir galen och slår på saker. Jag blir ledsen. Om jag har vapen använder jag det.

Kriminalitet

Nästan alla hade varit kriminella på olika sätt. I de flesta fall handlade det om snatterier, stöld och inbrott. Några hade blivit åtalade för sina brott, tre för misshandel och två för narkotikabrott.

Abbe om kriminalitet, narkotika och ekonomi

- tänkte alltid att man ska leva livet nu, sen…..blir det ändå kört för mig…
S- du tar allt liksom eftersom det kommer? Du är ju inte så gammal. Berätta hur det började.
A- Ett och ett halvt år sen ungefär, då tog jag narkotika första gången. Gick i sjuan.
Nu röker jag hasch nästan var enda dag. På helgen blir det ecstasy eller amfetamin eller flödder. Vi brukar också sniffa amfetamin när vi får tag i.
S- Det är ingen av er som injicerar?
A- Va? Nänä nä!
S- Hur får ni tag på det och pengar finns det?
A- Men ja, man får gå ut och ja fixa pengar på annat sätt genom småbrott, stjäla kläder, sälja eller stjäla en cykel…
S- Gör ni det i grupp då, ni hjälps åt när ni gör sånt här?
A- Man fixar pengar under veckan, en av mina kompisar, han är väldigt bra på att sno grejor, kläder som saker och sånt från affärer. Så han fixar pengar därifrån. Och vi andra vi fixar, väl ja snor någon cykel eller nå sånt. Ibland planerar vi också inbrott och sånt
S- Vilket brott åkte du fast för?
A- Ja det var väl för ett år sedan. Eller ja lite mer. Ett och ett halvt år sedan. Det var i början typ. Då hittade min mamma hasch och ecstasy på mitt rum. Då fick jag gå och göra piss prov i ett halvt år.
S- Var det bra?
A- Nä jag sket i att gå dit.

Vapen

Alla pojkarna har vid något tillfälle burit vapen, en del av dem utifrån säkerhetsaspekter. I dessa fall handlar det om kniv, batong eller tårgas. Hälften av dem säger sig också burit vapen i mer offensivt syfte. Fyra har burit pistol, två har skjutit för att skrämma eller hota, fem har burit basebollträ av samma skäl. Tre har vid flera tillfällen misshandlat andra ungdomar med knogjärn och/eller basebollträ. Tre har själva blivit skadade av olika vapen, en av dem allvarligt.

Vapen och tillhyggen användes ibland i uppgörelser och bråk mellan gäng och enskilda personer. Flera av ungdomarna har använd Rohypnol i samband med situationer på stan som de visste kunde sluta med bråk och slagsmål.

Fredde om vardagsvåld

> Det värsta är om nån skulle kalla en feg…då…
>
> *Skulle det bli bråk, då skickar de in mig för att käfta emot. Jag är stark och kan slåss, tål mycket stryk. En gång gav vi oss på nån mitt på dagen. Han cyklade förbi oss mitt framför oss där vi satt. Han hade tidigare hotat Mille med pistol. Det var mitt i vårt hyresområde. Hundra vittnen såg när vi slog ner han med baseboll tränn. En gubbe kom emot oss och undrade vad vi gjorde. Då såg han kniven och vi svingade träna mot han. Då vände han och gick därifrån. Det är ingen som bryr sig! Ingen som ringde polisen eller nåt sånt. Killen fick sen ta sig därifrån själv. Han gjorde aldrig om det….*

Droger

Alla pojkarna utom en har använt droger.
Åtta har använt, sprit, öl, hembränt, hasch eller marijuana, fem av dem sedan minst ett år.
Tre använder narkotika regelbundet, minst två ggr i veckan.
Tre har prövat extacy, fyra rohypnol, två amfetamin, en GHB, en morfin samt en metadon.

Egen problembeskrivning och mål

Bland pojkarna fanns förstås individuella livssituationer, erfarenheter och upplevelser som är omöjliga att generalisera och jämföra. De fick vid inskrivningen i YAR, tillsammans med en kontaktman, göra en miniuppsats om sitt liv, sina problem och de tre målsättningar man hade med YAR och framtiden. Beskrivningarna var utlämnande och ärliga men samtidigt mycket personliga. Min sammanfattning av dem blir i denna jämförelse ytlig och generaliserad för att man inte ska känna igen individer. Poängen är att ge en översiktlig bild av hur de själva ser på sig själva och sin livssituation.

Sex av pojkarna beskriver i olika ordalag tillkortakommanden, mindervärdighetskänslor, dåligt självförtroende och att de inte tycker om sig själva.
Fem vill komma bort från kriminella kamrater och droger.
Fyra har stora problem i skolan, där de bråkar och skolkar.
Tre beskriver dåliga föräldrarelationer.
Tre har inga föräldrarelationer.
En vill frigöra sig från sin förälder.
Två tar upp inneboende ilska som de har svårt att hantera, speciellt när de dricker. En är rädd för sig själv och sina hämndtankar.
Två beskriver sig som deprimerade och stressade.

Kalle är en av dem som vill komma bort från kriminella kamrater och droger. Han beskriver också svårigheterna med att ändra sig, att byta spår i förhållande till dem som i stor utsträckning utgjort hans familj under tonårstiden.

> Jag vill inte leva ett sådant liv. Jag slänger bort mitt liv. Vill leva ett liv där jag inte behöver vara rädd. Vill inte behöva slåss för att få respekt. Jag vill försöka ta mig ur men det svåra är att det är mina närmaste vänner och dom skulle skydda mig lika mycket som jag skulle skydda dom. Det känns som jag sviker dom.

Målen följer av hur de upplever sina problem och domineras stort av:

- Skaffa sig bättre självförtroende eller självförtroende på annat sätt
- Komma bort från droger och kriminella gäng
- Klara skolan bättre

Ungdomar i problematiska livssituationer - flickor

Familjen

Flickorna: Alla nio flickor var födda i Sverige med minst en svensk förälder.
En av flickorna hade en pappa och en annan en mamma med utländsk bakgrund. Alla hade svenska som modersmål i hemmet.
Fyra flickor bodde med sina biologiska föräldrar, tre med sin mamma samt styvfar.
Två flickor bodde i kommunens ungdomsboende. Två av flickorna hade någon period bott i jourhem/familjehem eller behandlingshem under uppväxten.

Förhållandet till pappor

Ingen av flickorna beskrev en relativt oproblematisk och positiv relation till sin pappa.
Fem flickor hade bott med sin biologiska pappa under hela uppväxten medan tre flickor hade obetydlig eller liten kontakt med sin.
Ingen pappa beskrevs som alkoholiserad.
En pappa var fysiskt sjuk i kombination med nedstämdhet.
Två av flickorna uppger sig ha blivit slagna av sina fäder.
Två flickor har haft styvpappor under uppväxten som de hade bra relationer med.
En har haft styvfar som det inte fungerat med.
Ingen flicka hade förälder som dött.

Henny om familjevåld

> -Jag har väl ingen relation till pappa om man säger så då…
> S … fast ni bor under samma tak?
> -Ja… vi pratar någon gång ibland, men det händer sällan. Det är för att jag har blivit slagen av han sedan ända sedan jag var liten.
> Från fyra år upp till tolv års ålder. Jag har fått blåöga och jag hade märken runt halsen en gång så jag gick till socialen till slut, men de trodde mig inte.
> Det var bara för vi är för lik varann. Jävligt kort stubin båda två… och när han inte orkar tjafsa med mig något mer, då slår han till mig så här… och så går han därifrån… sen är allting bra, tycker han.
> Mamma bryr sig inte… det har hon aldrig gjort. Hon vill inte lägga sig i. Mamma kan väl ryta åt honom ibland, när han är… ja… när vi håller på att bråkar.

Förhållandet till mammor

Alla nio flickor har bott med sin mamma under uppväxten. En mamma blev sjuk så att dottern flyttade till pappan. Två av flickorna har nyligen flyttat till kommunalt ungdomsboende och bodde inte längre kvar hemma. Sju flickor beskriver en ganska bra relation med sina mammor, trots en del bråk ibland. En beskriver ständiga konflikter och en annan beskriver en speciell period av bråk tidigare, då mamman hade alkoholproblem. Ingen mamma beskrivs i nuläget ha alkoholproblem, en mamma är sedan en längre tid deprimerad.

Fanny om konflikter med mamma

> Jag funderar på att flytta till ett hem. Mamma säger att hon inte orkar med mig och jag säger att jag inte orkar bo med henne...Jag har sagt att hon tvingar mig, hon säger så att …Sköter inte du dig nu så får du flytta till din pappa.. Och jag vägrar, jag bor inte hos han. Hellre bor jag på ett behandlingshem.

Någon enstaka av flickorna har syskon som är på gränsen till att vara kriminella eller har drogproblem. Fem av flickorna har rymt hemifrån vid något tillfälle. Två flickor har rymt många gånger och länge. Tre flickor har blivit utsparkade hemifrån, vid något enstaka tillfälle i samband med bråk med mamman.

Skolan

Två flickor hade IG i snittbetyg, sex har G och en av dem VG.
Två flickor har blivit relegerade från skolan, en för att hon haft kniv, den andra för att hon sparkat sönder en vägg och varit uppkäftig. Vissa flickor hade stor frånvaro, med år av regelbundet skolk medan andra aldrig haft frånvaro.
Tre av flickorna hade dyslexi.

Skolan beskrivs som en problemfylld och laddad miljö att vistas i. Jargongen var hård och relationerna laddade. Utseendet och ryktet var ständigt under

granskning och relationsspelet mellan olika flickkonstellationer upplevdes som skrämmande och avgörande för självkänsla och självförtroende. Få flickor hade positiva bilder av sina skolprestationer och sina lärare. Som jag ser det fanns det tre grupper. De försynta, ensamma och tillbakadragna, de kaxiga och rebelliska samt de som redan mentalt och konkret lämnat skolan.

4 ensamma och tillbakadragna
2 rebelliska och bråkiga
3 har redan gett upp skolan

Om att banta i trean

> Men kolla ….när jag var liten. Jag var smal, jag var snygg, Hit och dit, tills jag började ettan. Sen när jag kom upp till trean fyran, då blev det här…popp..liksom, gått från minst till störst. Det tyckte jag var himla jobbigt. För man fick ju höra, men åh du är så fet….Banta!…liksom
> Och sen liksom, började jag få en kaxig attityd, dom bara fan vad fet du är, jag bara ; jag är fet du är ful, jag kan banta vad kan du?
> Jag liksom, stå emot….själv. Jag menar det sårar ju. Samtidigt som jag klarar av att knäcka dom. Men jag menar hårda ord sitter kvar hur länge som helst, dom sitter liksom alltid kvar inne i en.

Sorg, ilska och narkotika

Flera flickor har haft vänner och jämnåriga som av olika skäl avlidit. Några hade vänner som tagit självmord eller som dött av sina missbruk. Flera borlängeungdomar, dog 2002, i en svår bilolycka, en del var nära vänner till vissa flickor i gruppen. Sorgen påverkade flera av dem. Josse menar att denna händelse påverkade både hennes inställning till skolan och orsakerna till hennes missbruk.

> Har skolkat konstant sen andra halvåret i 7:an. Jag har egentligen lätt för skolan, det gäller ju att komma dit. Från 2001-2002 har jag mist 5 vänner. Det är den största orsaken till att jag började med narkotika. Jag var arg på allt och alla… i början… sen kom sorgen. Då gick jag inte alls i skolan på 2-3 år. Det har jag ångrat sen dess. Egentligen trivdes jag i skolan.

Hälsa/ohälsa

Det är svårt att bedöma hälsofrågorna för flickgruppen. Alla beskrevs sig som relativt fysiskt friska, samtidigt som mer än hälften uppgav allergier och/eller astmatiska problem.
Åtta av nio säger sig haft eller ha ätstörningsproblematik.
Sex har sökt hjälp för anorexi/bulemi.

En av flickorna har under hela uppväxten haft psykisk problematik, en har alltid levt med tvångstankar och är paniskt mörkrädd.
Alla har upplevt depressiva perioder.
Sju har gjort ett eller flera självmordsförsök med hjälp av tabletter, kniv, hopp eller kasta sig framför fordon. Tre flickor har gjort mer än sex självmordsförsök.
Åtta av nio har vid något tillfälle haft självskadebeteende och skurit eller stuckit sig i armarna. Hälften av dem med viss regelbundenhet för att avleda psykisk smärta och depression eller för att de vill dö.

Fanny och Sussie om självskadebeteende

> Jag har varit mobbad i våran skola, jättelänge, och det är ingen som har märkt att jag har mått dåligt. Men sedan när jag börjat skärt mig själv så, då liksom, då börjar folk märka att man mår dåligt.… först märks det inte liksom, när man skär sig, liksom känner inte smärta, jag vet några kompisar som alltid säger såhär: Mår man dåligt då känner man ingenting, man kan skära sig hur mycket som helst, man känner ingenting
>
> Först så gör man det för att inte visa någon, man vill bara skada sig själv och efteråt vill man… då vill man att folk ska se
>
> ….det jag ångrar mest var efter mobbingen i femman. Att jag nånsin började skära mig det är ju det då jag har svårast problem med att sluta, att ha självmordstankar vareviga dag. Tankar som jag får gå och dras med, och det är... Jag kan få för mig att jag ska hoppa framför tåget liksom, om jag ser ett tåg - Ja nu ska jag hoppa där framför, liksom ba så där

Tre av flickorna har flera gånger blivit misshandlade av män/pojkvänner. De flesta har beskrivit olika grader av mobbing, mest ifråga om utseende. Många pratar om att jämnåriga, främst flickor ”pratar skit om dem” och spred rykten om att de ”höll på med olika killar”.

Bella om flickgäng, hårda mobbingregler och utanförskap

> B- Vi är som rävar allihopa, tro mig det är värsta j- vla rävspelet.
> Ja….. men jag hatar jävla mobbning, det, men så här är det ju, som i sjuan. Vi kommer ju ifrån många olika ställen. Sen samlades vi i en klass, det blev ju liksom vi. Vi blev ju liksom det där gänget. Sen kom det nya tjejer, liksom…du får inte vara med här!
>
> När hon försökte ta kontakt. Man bara psyka liksom. Nä. ..undanflykter och smålögner …oftast så kommer dom ju in i gänget, men det kan ta mellan två månader upp till ett år, men dom kommer in. En ny tjej, flyttade hit för tre månader sedan. Vi tänkte, vi ska vara schyssta, vi släpper in henne på en gång. Det var sista gången… sen började hon hålla på med våra killar och sen har hon förstört för allihopa. Hon har förstört för allihopa. Hon är på dom och försöker hålla på med dom. Det syntes att hon ljög, liksom. Hon har faktiskt strulat med Andreas och ljög om det. Hon är helt körd. Vi ser till att hon blir helt körd. Ingen snackar med henne. Vi ger henne värsta ryktet, det får hon leva med.

De flesta flickor säger sig ha haft svårt att få flickkamrater och under långa perioder varit ensamma och känt starkt utanförskap. Det är stor skillnad mellan flickor och pojkars sätt att konstruera och fungera i

> …jag ville att de skulle se att jag mår dåligt, dom kan inte behandla mig hur som helst, för att jag klarar inte så jäkla mycket…. Stark person, jag önskar att jag var det men….okej jag jävligt stark psykiskt…kan ta den mesta skiten det kan jag göra. Men när det läggs på mer och mer så till slut så. Det känns som att jag var en ballong som man bara blåste mer och mer luft i. Till slut exploderade jag och då tappade jag fattningen. Jag visste inte vad jag skulle göra. Det bara, allting bara sket sig. Jag sket i skolan. Jag sket i allting. Sen började jag känna så att om jag fortsätter så här så kommer mitt liv och skita sig ännu mer också. Sen jag kom med i YAR.
>
> Jag umgås hellre med killar. Det går inte och umgås med tjejerdet blir bara bråk och skitsnack.

Våldtäkter och graviditeter

Flickorna debuterade sexuellt mellan 12 och 16 år. Hälften var sexuellt aktiva före de fyllt 14 år. Tre av flickorna säger sig ha blivit våldtagna. Ännu fler upplever sig blivit sexuellt utnyttjade i olika sammanhang. Ingen har anmält övergreppen.

Ingen uppger sig blivit sexuellt utnyttjad i familjen. En uppger sig blivit sextrakasserad när hon var liten. Fem av flickorna har varit gravida före de var 16 år och har antingen gjort abort eller fått missfall. Tre har haft missfall före de fyllt 15 år, en efter en brutal våldtäkt.

Humör, aggressivitet

Åtta av nio flickor upplevde sig ha problem med sitt humör och sin aggressivitet. Många upplevde sig ”flippra ut”, kastade saker, svär, slogs och skrek men kunde också börja gråta, bli ledsen och inåtvänd.

Bara en av flickorna upplevde sig helt tappa kontrollen i samband med att hon blev våldsam.

Kriminalitet och vapen

Ingen av flickorna uppgav sig vara kriminell. Några hade använt narkotika, någon varit inblandad i slagsmål men ingen hade blivit åtalad för brott.

Fem flickor hade vid något tillfälle burit kniv, en pistol. Ingen hade haft vapen i offensivt syfte utan vid tillfällen då de känt sig rädda för överfall och för sin egen säkerhet.

Droger

Några flickor hade liten eller ingen erfarenhet av droger och alkohol.

Fyra flickor har bara erfarenhet av alkohol. Två av dem har bara smakat.

Två av flickorna (16 år) hade använt både alkohol och narkotika regelbundet i minst två år. Dessa flickor började med både alkohol och hasch när det var 13 år.

Fem hade erfarenhet av hasch, och amfetamin. Två av extacy, tre av benzoider, en av kokain.

När det gäller de två flickor som hade drogproblematik och använt både sprit och narkotika med viss regelbundenhet, var drogtyp starkt förknippat med den drog pojkvännerna använde. Sen är det svårt att säga om valet av pojkvän var relaterat till drogen och den umgängeskrets man hade, eller om det fanns andra skäl.

Egen problembeskrivning och mål

Bland flickorna fanns förstås individuella livssituationer, erfarenheter och upplevelser som är omöjliga att generalisera och jämföra. Den miniuppsats de tillsammans med kontaktmannen skrev i samband med inskrivningen om problem och målsättningar med YAR, var i många fall omfattande och mycket personlig. Min sammanfattning av dem blir ytlig och generaliserad för att man inte ska känna igen individer. Poängen är att ge en översiktlig bild.

Alla flickorna beskriver i olika ordalag att de har dåligt självförtroende och relationsproblem med föräldrarna. Många tar upp att de är/har alltid varit missnöjda med sitt utseende. Ingen beskriver i direkta ordalag ätstörningsproblematik eller depression som huvudsakligt problem,

Sju beskriver olika typer av mobbingerfarenheter ofta med sexuella och förnedrande anspelningar. Fem har svårt att säga nej och vara tydliga med vad de vill. Tre beskriver destruktiva relationer till pojkvänner, där de är förtryckta men inte kan säga ifrån. Fyra beskriver att de har problem att få kamrater och är kamratlösa och ensamma. En tar upp svårigheter att kontrollera sitt humör. En annan har drogproblematik och tvångstankar. En vill ta itu med våld i hemmet och har svårigheter att lita på folk. En vill få ordning på sig själv, sitt liv och skaffa eget boende.

Josse är en av de flickor som haft problem med att duga, inte minst i sina egna ögon. Hon sätter stor tilltro till YAR-programmet och vill inte misslyckas igen:

> Tycker alltid att jag varit äcklig och ful, sedan jag gick i lekis och ettan. Mina kompisar har alltid varit smalare än mig. Sen har jag svårt att prata inför folk, att säga vad jag tycker. Det kanske har hänt någon gång på skoj och sen har man tagit åt sig. Jag kanske har sagt det till mamma men hon tar väl det inte så hårt. Hon tycker väl att alla borde tycka om sig själv. Jag skulle vilja få bättre självförtroende och våga tro på mig själv. Jag

har blivit väldigt deprimerad av att ha det på det här sättet och jag vill inte gå igenom det igen.

Sussie om mobbing, panik och dåligt självförtroende

Mitt dåliga självförtroende kommer från mobbing. Först var jag mobbad för att jag var fet, ful och äcklig. Fast jag var smal! Sen började jag en ny skola, då började mobbingen igen. Går hos en psykolog för mitt dåliga självförtroende. Få panik i ett rum med mycket folk. Fastän det inte har med mig att göra. Folk förstår mig inte! Mina föräldrar mobbar mig. Mamma läser min dagbok. Hon vill inte att jag går i terapi.

Målen följer av hur de upplever sina problem och domineras entydigt av att de vill:

- Skaffa sig bättre självförtroende, börja tycka bättre om sig själv.
- Bättre relationer till föräldrarna.
- Klara skolan bättre.

6. Programtiden

Kapitlet handlar om ungdomarnas beskrivningar av programmet och programtiden. Uppdelningen utifrån kön gör det möjligt att belysa viktiga skillnader i vad de tar till sig och hur de upplever YAR-året

Programtiden - pojkar

Livssituation i stort vid avslutat program

Vid intervjuerna i slutet av programtiden hade en av pojkarna flyttat utomlands och kunde inte intervjuas. Därför kommer materialet att baseras på åtta pojkars upplevelser av tiden från programmets start i nov 2003 till avslutet, ett år senare.

Det finns en uppenbar likhet i pojkarnas beskrivningar över YAR-året. De har alla upplevt en kick under kursveckan, en förälskelse som långsamt avtog under våren. Med nästan kuslig samstämmighet menar pojkar att det kommer till en kritisk period i april/maj, ett halvår efter programmets start. Problemen tog sig olika former. De livskartor (i form av upplevd livskvalité) som gjordes visade en brant topp under kursveckan för att söka sig ner mot ”ej nöjd med mitt liv”, under våren. Senare under sommaren upplever de åter igen en höjning av livskvalitén och förutsättningarna. Många beskriver våren som en ”frihetstid” som är svår att stå emot. Många ungdomar är lediga, man samlas ute på kvällarna och det är lätt att man rycks med i det som händer. Det är svårt att dra generella slutsatser om det är något i programmet som mattas av. Generellt brukar intensiva processperioder efterföljas av tider med vardagslunk och avmattning av inspiration. Det är givetvis svårt att toppa den intensiva kursveckan med en kvällsträff varannan vecka. Sådana processer sker i nästan alla grupper, och ger en upplevelse av att programmet blir tråkigt, går på rutin och inte har samma spänningsmoment som det hade i början. Flera pojkar betonar att det också knakar i gruppens sammanhållning. Några ur ursprungsgruppen har helt lämnat sammankomsterna och några andra börjat ta lättare på överenskommelser och träffar. Sen kommer konkreta innehållsliga delar av YAR-programmet, där ungdomarna finns på olika kommunala sommarjobb, ofta i samarbete med deras stödpersoner. Under och efter sommaren tar inspirationen och processerna ny fart. Vad som får igång processerna igen handlar enligt dem själva om praktiska saker som sommarjobb, några bytte skola, årskurs, började gymnasiet med allt vad det innebär. Många pratar om ökad mogenhet, ansvar och allvar, körkort, egen lägenhet, ändrad familjesituation etc. Kanske upplever dessa att YAR härmed får konkret form. Det är nu deras förändrade värderingar på allvar får prövas och utvecklas. Kanske behövs vår- och som-

marsvackan för att inspirera till en konkretisering av vilka förändringar de klarar av?

Många tar under hösten avstånd från gamla kamrater och säger sig ha förändrat sin inställning till skola och droger. Två av pojkarna mister sina mammor i tragiska sjukdomar. För bägge dessa innebar detta en svår omställning i familjesituationen då mammorna var ensamma vårdnadshavare. Ytterligare en av pojkarna gled sakta ut ur programmet då det inte motsvarade förväntningarna och då han upplevde ”innehållet och människorna som falska”.

Hösten innebär generellt sett stigande livskvalitet. De går in i ny årskurs eller påbörjar gymnasieprogram. De flesta finner sig väl tillrätta och vid intervjutillfället i slutet av programmet är nästan alla sig nöjda med programmet och har tillförsikt inför tiden efter programmet.

Alla pojkar (8) upplevde sig ha blivit mer mogna samt fått starkare självförtroende under YAR-året. Tre framhöll att de lärt sig hantera stress och de flesta beskrev en attitydförändring till moral, droger och sig själva. Två beskrev att de inte längre behövde hålla masken. Till övervägande del fungerade det sociala livet bättre för alla, även för den pojke som var missnöjd med YAR-programmet. Mer konkret såg deras livssituation enligt följande:

Arbete/skola

Alla åtta fanns inom gymnasieprogrammet. Skolan fungerade bra med bra närvaro och mindre konflikter för nästan alla. Två gick byggnadsprogrammet, två industri-, en samhälls- och tre individuella programmet. En av pojkarna hade stor frånvaro från sin praktikplats. Nästan alla hade haft och klarat sommarjobb.

Familj

Pojkarnas redan tidigare utsatta och problematiska familjesituationer består. Tre pojkar bor kvar i sina familjer, en av dem har ständiga gräl och konflikter med föräldrarna om droger och utespring. En pojke bor kvar hos sin mamma, en annan har flyttat hemifrån och fått hjälp av det boendestöd YAR- programmet erbjuder. En av pojkarna bor kvar hos den släkting som tog över, när familjesituationen och boendet hos pappan blev ohållbart. För de två pojkar som blev föräldralösa under året löstes situationerna tillfälligt genom olika boenden hos styvpappa, stödperson och genom programmets boendestöd.

Kamratkretsen

Många har bytt vänskapskrets eller har ändrat inställning till sina gamla vänner. Några har aktivt tagit avstånd från gamla drog- och kriminella kamratgrupper medan andra inte upplever omställningen speciellt stor. Flera av ungdomarna säger sig ha hittat bra stöd och nya vänner inom YAR-gruppen. De känner sig också solidariska och lojala med de mål om droger och kriminalitet, de själva

och andra tagit inom programmet. Däremot finns det en hel del spel, antydningar, maskhållning och ryktesspridning bland pojkarna. Det är fortfarande status att vara ”lite” oberäknelig, spännande och farlig. En av pojkarna är fortfarande mycket ensam utanför programmet, stänger in sig på kvällarna och umgås bara med familjen och den närmaste släkten. Han sätter stort värde på veckoträffarna.

Droger

Tre av pojkarna har varit praktiskt taget helt drogfria hela programmet, dvs både från alkohol och narkotika. Två dricker öl, vin eller alkohol ibland, maximalt två gånger i veckan.

Tre av pojkarna har använt narkotika (hasch, amfetamin) under programmet. En av dem under en längre period under våren och sommaren. De andra två använder framförallt hasch och relativt regelbundet under hela tiden. En av pojkarna använder anabola steroider. Alla dessa tre pojkar hade en vanemässig narkotikaanvändning under YAR-året. Två av pojkarna säger sig ändå fungerat bra inom verksamheten. Ali var öppen med sitt missbruk även om han ”inte vill sänka sig i andras ögon”:

> - mellan jul å sommaren gick jag ner mig i en djup depression också och de var då jag började använda drogerna igen. Kände mig psykiskt ”fucked up”. Då sänkte jag allt. Jag var ärlig och sa sanningen hela tiden. Ibland var jag sänkt och hade rökt även på YAR-mötena.
>
> Ja jag var väldigt arg och så här besviken mest på mig själv. Hela tiden visste jag inte vad jag skulle göra, visste inte vad jag skulle säga riktigt. Ville inte gör någon besviken. Varje gång man inte har varit påtänd så vet man att det har varit fem plus dom har alltid varit där och stöttat en. Dom ringer upp ändå och frågar hur man mår liksom, om det är nåt man behöver hjälp med. Dom tar liksom inte åt sig för dom vet liksom att det kommer inte från hjärtat det där man säger
>
> S: Och det är bra?
>
> A: Ja fan…dom har alltid varit och stöttat en liksom vad det än är hur det än är liksom om jag skulle vara på andra sidan jordklotet så skulle ändå liksom hjälpa till ….så är det…
>
> För jag ville liksom… jag ville inte visa att jag inte lyckades …..det så var jag liksom då stötte bort dom å var så här dum hela tiden och när jag väl kom på två tre gånger liksom på dom här mötena då hade man rökt en massa innan då kom man hit satt sig helt nersänkt så fort nån sa nånting så var man helt flippad å börja bråka med dom å så där…..det var helt sjukt men sen när man började komma upp till den klara sidan. Då började man fatta liksom vad det egentligen handlade om. Det handlar inte om att ungdomarna är dumma i huvudet å var elaka mot dom utan att dom finns här som ett stöd om det är nåt vi vill. Dom försöker hjälpa oss att ge ett bättre liv åt oss själva. Förstår du!! Dom vill lära oss hur man gör

Ovanstående tar också upp den komplicerade processen mellan ”behandlare och behandlad”. Ali ville verkligen ändra sig och ta emot hjälp, samtidigt som

han inte ville sänka sin stolthet och bli en som anpassar sig till bilden av att vara/ha problem. Citatet innehåller också stora berömmande ord om socialarbetare med hjärta och klokhet. Stora ord som omsorgsfullt maskeras i en ung mans genuspräglade och raljerande hiphopjargong.

Kriminalitet

Ingen av ungdomarna har blivit registrerad, anhållen för kriminalitet under YAR-tiden. Däremot har tre av dem ändå gjort kriminella handlingar som stöld, häleri, misshandel samt handlat och använt narkotika.

Fem av pojkarna har inte gjort någon nämnbar kriminell handling.

Egna insatsen och synpunkter på programmet

Pojkarna var mycket nöjda med sin egen insats i början av programmet. Det var tufft och de jobbade hårt. Däremot blev vårens träffar mer vardagliga och flera upplevde dem som utdragna och en del av dem fick allt mer frånvaro. Danny som var mest kritisk:

> Vet inte om det är fel folk eller om det kanske beror på att de inte gör rätt. Det blev allt mer fjantigt, en massa skvaller och skitsnack. Det blev mest för fjortisar, en massa lekar och vuxna som tog för stor plats. De blev ingen som tog det på allvar, alla började fejka. På träffarna var de skenheliga och jätteduktiga och sen när man träffade dem på stan då var det som vanligt igen. Då använde dom droger och allt sånt igen. Det blev liksom falskt, verkligen. Det var då jag tappade lusten

Egentligen var det bara Danny som var helt kritisk till programmet. De andra tyckte sig ha kämpat hårt (vilket också Danny gjorde första halvåret) och beskriver programmet i positiva ordalag. Det har varit tufft, speciellt i början, och de upplever att programmet lärt dem mycket. Omdömena pendlar mellan nöjd och mycket nöjd:

> Mycket nöjd, fick en nystart där man inte behövde leva upp till sitt rykte

De olika inslagen i programmet

poäng mest Inslagen poängbedömdes av pojkarna i en skala 1-10 beroende av den betydelse de haft för deras positiva förändring. 10 betydelse.

Inslag/poäng	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	0
Kursvecka	6	1	1								
stödperson	5	2						1			
veckoträff			2		2	1	1				1
månadsträff		2	2	2	1			1			
socialarbetare	4	1	2								1
YARungdomar	4	2			1			1			

Skall läsas som: 6 pojkar såg kursveckan som viktigast och gav den 10p, 1 pojke gav den 9p osv. Den pojke som var mest missnöjd stod för de fem lägsta bedömningarna av inslagen. Det var bara kursveckan som han var nöjd med.

Innan kursveckan

Målet var att 25 ungdomar skulle ingå i programmet. Det blev 18 av de i början identifierade 42. Kursledningen såg det som viktigt att det skulle vara någon form av frivilligt deltagande i programmet. Därför var det ända in i sista minuten osäkert om alla ungdomar verkligen skulle dyka upp, när bussen skulle gå. In i det sista övertalades en del:

-Mm, och dom hade lite, så här en hård dag också, för att få känna på veckan där, en dag som den, typ. Som man får känna hur det är, där ute….. och jag tyckte väl att det var okej men …när det väl drog ihop sig till möte va, och man skulle tacka ja eller nej och komma, då sa jag faktiskt nej. ….. Jag vet inte, jag kände att det var inget för mig, det här…. det här var ingenting för mig, så…… Men jag hade varit så bra och duktig på … dom andra grejerna vi hade gjort. Dom kunde fråga sen, - Vad gör du där uppe, om din kompis, om vi börjar bråka och tjafsa. Det är väl inte mitt problem, sa jag. Jag är där för min egen skull och såna där saker, dom tyckte att jag var bra. Att jag sa sånt där, fast jag har såna bra kompisar. Så dom sa att dom vill ha med mig i alla fall, och jag sa nej. Jag tror dagen innan dom skulle åka, så kom en från YAR ledningen, hon den andra, dom sa att du behöver en som är lite äldre än andra där, en som kan leda lite och du är mycket duktig och du kan säkert få ihop gruppen lite, genom att du är bra på att prata, du tar initiativ och sånt dära och då sa jag okej, då kan jag följa med, för då … om ni känner att ni behöver mig alltså, jag åkte inte för min egen skull…bara…

Det är av största betydelse att inte framstå inför andra som tvingad eller problematisk. Den manliga självkänslan formulerar om situationen till att vara så-

dan att ”det är YAR som behöver mig – inte jag som behöver dom”. I citatet finns det anledning att notera det undanskymda i förbigående nämnda avslutningsordet ”bara” som efterföljdes av betänksam pausering.

Kursveckan

Alla pojkarna beskrev kursveckan som en rivstart i programmet som skakade om dem och gjorde det möjligt att hålla samman gruppen. En del pratade om att de blev överkörda och indoktrinerade, men samtidigt var de mycket imponerade av de personer som ledde veckan. För många är minnena av kursveckan mycket levande efteråt. ”Amerikanarna” hade lämnat stora avtryck hos dem. ”Det var då allt hände” var vanliga kommentarer eller ”utan den veckan har det aldrig blivit någon YAR”. Den intensiva och utmanande stilen fick ungdomarna att tappa masken, fick dem att öppna sig inför varandra och bindas ihop till en grupp. Ali ville egentligen behålla den kaxiga attityden och inte sänka sig i andras ögon:

> Jag har aldrig varit missnöjd med det som hände första veckan… i början tyckte jag att de var stora och att de snackade en massa skit. Fick en att tappa fötterna de skämde ut en och skrek och tjafsade emot allting. Det var helt sjukt allting… helt knas.. och ”big Mike” han var jättestor.. men fan de snackade med en och fick en att lugna ner sig.. Sen var det ungdomar som gått programmet förut som snackade med en .. dom sa… kom igen…
>
> Egentligen ville jag behålla den kaxiga attityden .. du vet att jag är en sån människa fast jag inte är det… man skulle aldrig sänka sig i de andras ögon… men man fick ge sig …de där killarna visste hur det var .De har haft samma situation allihopa, fast mycket värre. Det vet hur man gör… så jag satsade 100 %… litade på dem och jag öppnade mig för gruppen, berättade om min situation, berättade om drogerna och vi lovade varandra att satsa 100…

Under kursveckan blev man glad, ledsen och allting

Veckan var omvälvande för många. Man blev kritiserad, ifrågasatt, ”hjärntvättad” och man hade roligt, skaffade sig nya vänner och kunde jämföra sina problem och erfarenheter med andra. En av pojkarna beskrev detta symboliskt som att se liv som i en kamera :

> S: Hur var den veckan då?
> - Det var…det var både jobbigt, positivt, bra …man blev ledsen, glad, allting alltså. Man fick vara med om så mycket saker. Man fick se hela sitt liv som i en kamera…för dom gick verkligen in i det. Dom lät inte nån komma undan, det var liksom varje individ skulle få chansen….Vart det kan ha gått snett och vad som kan ha ändrat mycket på ens liv och såna där saker.
> S: Fick man ta del av hur andra hade haft det.

- Om man själv haft ett helvetes liv, så märkte man att vissa kanske hade ännu värre. Så att jag har haft det rätt bra ändå, så jag ska inte klaga, så att … såna där saker.
S: Om du tittar på det nu, om du bedömer vad som har varit betydelsefullt. Hur värderar du den veckan?
-Jag värderar kursveckan väldigt högt, faktiskt, den finns alltid. Varje gång jag ska göra nya saker eller göra nytt, så…..känner jag att jag har behov av det där. Jag ser allting från andra perspektiv. Jag hade tidigare lätt att hamna i bråk, jag har inte lätt nu längre.

Presentationen vid slutet av veckan, stabiliserade deras beslut att förändra vissa saker. Många hade aktivt lovat att sluta med droger, att ge skolan en chans osv. Många pratade om ett glädjerus som för en del, höll i sig längre tid, medan det för andra rasade fort. Danny som var mest kritisk efter programmet, beskriver en ”bakfyllechock” när man kommer tillbaka och upptäcker att allt är som vanligt, ingenting har förändrats. Han höll upp ett antal månader för att sen smyga in drogerna i sitt liv igen. Trots allt ger han ändå kursveckan 10 p för att ”det hände nåt sjukt och jag kände mig i toppform efteråt”. Han betonar att han aldrig i sitt liv mått så bra som han gjorde den veckan. Det han beklagar är att resten av programmet inte kom att hålla samma klass.

Kontaktman/stödperson

Varje ungdom var tilldelad en stödperson. Deras relation utvecklades olika beroende på behov och uppgörelser. Alla utom en var mycket nöjda med den kontaktman de blev tilldelade. Några fick mer uppfostrande faders- eller modersliknande roller medan andra blev konkreta stöd för övningskörning med bil eller läxläsningsstöd. Två av pojkarna hade stödpersonen som handledare på praktik- eller arbetsplats under sommarjobb.

Ante, som var deprimerad, vände på dygnet och aldrig kom i tid, beskriver Görans envisa kamp för att försöka få honom till praktikplatsen:

A: Det tycker jag är bra faktiskt att han inte har gett upp heller. Göran gav inte upp. Det är bra.
S: Vad är det som är bra med Göran då?
A: Nej jag vet inte han var väl ganska rakt på sak det är väl det. Det är bra. Han säger vad han tycker…..om allting….jag vet inte….han är bara bra….jag har inget speciellt som jag kan säga. Han är snäll också tycker jag.
S: Hur gick det då när det var som motigast under våren?
A: det var ju då ….som jag ….egentligen…trodde han skulle ge upp men det gjorde han inte. Han tjatade tills jag kom på det själv det var väl det. Bra att det inte bara var mamma som tjatar …..att man får höra från fler också. Vi brukar prata lite om allt möjligt också, inte bara om det som är dåligt . Det är det som är poängen, man hinner prata om allt möjligt när man promenerar Det ju inte roligt att bara prata om problem. Mm… men det tycker jag har varit bra i alla fall.

De som ställer upp när det är som värst

Abbe och Bosse som båda miste sina mammor beskriver en mycket problematisk familjesituation. Nätverken var svaga och de fick tillfälliga akuta boendeproblem. I dessa situationer, när det som bäst behövdes, blev YAR-personalen, stödpersonen och andra YAR-ungdomar det nödvändiga akuta stöd och nätverk de behövde. Lågmält som alltid, beskriver Abbe två människor som verkligen brytt sig:

> S: Är det nån speciell människa som du vill lyfta upp som har gjort något viktigt och speciellt bra för dig?
> A: Ja det är väl två stycken Gunnar min stödperson och sen är det Kalle, en av de andra ungdomarna här på YAR. Han är två år äldre än mig.
> S: Vad gjorde han som var bra?
> A: Nej men han tog hand om mig typ när mamma låg på sjukhuset och sen efteråt å så här….jag bodde hemma hos dom ett tag också….när jag var på sjukhuset. Bodde hos hans faster och hennes man, när mamma var sjuk. Sådana människor är bra att ha… när man har det som värst, då får man stöd av dom… sådana människor…/lång tystnad/
> Vad gjorde Gunnar som var bra då?
> A: Jag fick bo hemma hos han också och han tog hand om mig och han ställde upp när jag väl sen ringde han….ja å sånt där.. som man behöver… han har varit ett stort stöd hela tiden…

Det känns bättre om man inte ser dem som ”socmänniskor”

Kalle fick en speciell relation med Charlie som var hans kontaktman. Den hade en allmän del som handlade om att träffas efter skolan, fika tillsammans, småprata om livet i största allmänhet. Kalle fick också konkret läxhjälp med matematik som var hans stora problem i skolan. Vid tillfälle, oftast i samband med onsdagsträffar, eller utifrån behov träffades de för att kämpa med olika uppgifter. Kalle fick också hjälp med sommarjobb, stresshantering och ”time management”:

> Jag har haft mest stöd av min faster och min stödperson Kalle. Han hjälper mig mycket. Han hjälper mig att sätta upp mål för företaget, för han märker ju när jag går upp i varv, stressar upp. När jag blandar ihop allting. Då hjälper han mig med ordningen, vilket jag ska göra först och sådär… I morgon ska du göra det och sen det.. så man får översikt och sorterar så inte allt kommer på en gång. Han jobbar på SSAB och fixade sommarjobb åt mig. Han var bra att ha när det var full rulle… vi står varandra ganska nära, faktiskt, vi är ganska lika som personer, samma humor, liksom skämtar ganska mycket. Det är liksom… jag tycker att han är lättsam… det går att lyssna på han, liksom. Mycket vettig. Vi träffas kanske en eller två gånger i veckan, går på cafe´ eller så där. En är det nog viktigt att han inte är från socialen. Han är en vanlig människa, inget socialfolk. Jag ser han som en kompis som stöttar mig och hjälper mig, inte som en ”socmänniska”. Det känns bättre om man tänker så…

I ungdomarnas ögon fanns det många poänger med att stödpersonerna hade valt att engagera sig i YAR som stödperson utifrån intresse och engagemang. De var stolta över att bli valda – frivilligt – och inte utifrån yrkesmässiga skäl. Flera av pojkarna hade mångårig erfarenhet av socialtjänsten. Stödpersonerna upplevdes vara något annat. Det var bara en av pojkarna som var kritisk till sin stödperson, vilket hade mer privata orsaker. I övrigt tillhörde stödpersonerna en viktig beståndsdel i poängen med YAR.

> …han har sagt till mig att varje morgon så läser han tidningen, så händer det både det ena och det andra. Det händer så mycket i Borlänge och nån måste ju ta tag i det här och stoppa allt våld och såna saker, droger. Då tänkte han att ja… varför kan inte jag ställa upp och hjälpa till alla såna som håller på så att vi kan få bort det, så berättade han det för mig. Så det var ju frivilligt och han tjänar ju inga pengar på att han ställde upp. Han är en vanlig person som bara ställde upp. Och deras SSAB fick …det var….några som frågade om det var någon som ville ställa upp och det ville han…han ville ställa upp.

Veckoträffar och månadsträffar

Värdet av veckoträffarna och månadsträffarna skiftade mycket mellan olika pojkar och över tid. I början vara alla med och man upplevde att inspirationen från lägerveckan fortfarande band dem i hop. Under våren började det knaka i fogarna och en del av pojkarna spelade med, höll masken, andra var allt oftare frånvarande. Oavsett närvaro var det bara en av pojkarna som i slutet av programmet såg träffarna som misslyckade. För en del var träffarna mycket betydelsefulla då de blev avbrott i vardagen, kamratsamvaro och betydelsefulla möjligheter att ta till sig värderingar och kunskap.

> Jag tror att man har fått nya tankesätt varje gång man har gått från ett sånt där möte. Det kanske inte märks på en gång men har det i bakhuvudet. Det är där processen går.

Flera pojkar höll temadagar om kriminalitet och droger högt och tyckte sig få till sig värdefulla kunskaper som de inte tidigare hade. Mest betydelsefull blev en temadag om brott där innehållet fick ett personligt ansikte då mamman till en kriminell ungdom tillhörde volontärgruppen och ett av hans brottsoffer fanns i familjegruppen. Den spontana diskussion som uppstod blev laddad, konkret och känslomässigt förankrad i alla som var med. Den berörde. Ungdomarna såg en mammas förtvivlan över sin sons kriminalitet och de långvariga konsekvenser våld kan få för den som blir drabbad. Det är ingen tvekan om att kvällen gjorde ett starkt intryck som även fanns kvar hos flera pojkar drygt två år efteråt.

Även om få tog upp de ”vanliga ungdomsprocesserna” som sker när jämnåriga ungdomar av olika kön träffas är det uppenbart och fanns mellan raderna på deras berättelser. Många av pojkarna hade intresse av flickorna och tvärtom. Det fanns en utbredd svartsjuka mellan vissa pojkar när det gäller uppmärksamheten från både ledare och flickor.

> Det finns en kille då som är så här…att han bara är med tjejerna och håller på och fjantar sig och ska vara gullig och rolig hela tiden, raggar å så där. Sen när han kommer ut på stan med sin kompis då är det liksom sprit, brudar som gäller.. också bara skriker han. Då har han en helt annan syn på tjejer, då är dom horor istället. När han är här på mötena då sitter han och gullar och får berömmelse för att han håller upp med drogerna och hållit upp hur länge som helst…

Det finns en väl dokumenterad risk med att samla, framförallt unga män med beteendeproblem, i grupp. Risken består i att ungdomarnas tidigare värderingar, vardagsbeteende och kultur, blir dominerande eller hittar tillfällen och kryphål att påverka gruppens samspel. Vissa ungdomar, framför allt pojkarna, var vana med att framställa sig själva som mera erfarna av utåtagerande än de egentligen var. Detta blev provocerande för de pojkar som hade mer seriösa avsikter med YAR-tiden. Att utnyttja ”falskspel” för att skaffa sig uppmärksamhet var ett laddat och tabubelagt ämne. Man kunde inte offentligt ställa de egna till svars, för då ”tjallade” man. Många pojkar utvecklade tankar och resonemang i intervjuerna som de inte kunde föra utanför rummet. De beskrev spelet ”bakom kulisserna”, ett spel om status och framgång som byggde på andra lojaliteter och hierarkier än de som var offentliga under träffarna. Det fanns en stark manlig kamratkultur, starkt präglad av de erfarenheter pojkarna har med sig från gatan, som sätter agendan för samspelet på träffarna. En kultur som manifesteras genom skryt, historier och jargong[121]. Vi får en ”smittoeffekt” där kriminella kunskap och manlig sammanhållning förs vidare och befästs. Det är med detta ljus man kan hitta förklaringar till stora ojämnheter i upplevelserna av vecko- och temagrupperna under våren, sommaren och hösten. Pojkarna försöker ge ord åt en kulturkamp mellan YAR-programmets syfte att förändra attityder värderingar och självbilder och pojkarnas egna erfarenheter av vad som fungerar, ger fördelar, status och respekt. Det är givetvis inte lätt att ”bli en annan”, ändra sig, sköta sig, underkasta sig. Identitet och maskulinitet har en vana att markeras genom självständighet, styrka och prestationer. Den fråga alla sociala program har att hantera, rör i vilken mån man kan påverka ungdomarnas kultur utan att köra över dem (och få in den i dold form). Eller, i vad mån man kan acceptera den ordning ungdomarna för med sig, och riskera att den tar överhand och blir dominerande i verksamheten.[122]

YAR, stress och höga ambitioner

Kalle upplevde sig mycket stressad av sina egna och andras ambitioner mitt i programmet. Han ville så mycket, ville förändra allt och motsvara de högt ställda förväntningar han inte minst hade på sig själv. Han har alltid gett allt, oavsett om det handlat om gängsammanhållning, slagsmål och under YAR-tiden, skolan idrotten och skötsamheten. Vid ett tillfälle höll han på att ”gå in i väggen”:

[121] jmf Pettersson, 2002 om jargong bland huliganer och kriminella.
[122] se Andreasen, 2003 för forskningsgenomgång

> Jag har ändrat mig totalt liksom, vill inte ha någon drog, inget skit. Ta avstånd från det gamla, ville klara allt. Stress, stress, stress.. alla drog i mig. Hade svårt med matte… kämpade, gav allt, samtidigt som jag hade träning fyra gånger i veckan och sen fick jag dåligt samvete för att jag inte hjälpte de andra tillräckligt mycket på programmet…Under våren höll jag på att gå in i väggen. Trodde inte att jag skulle komma tillbaka efter sommaren… men jag hann med både sommarjobb och bartenderutbildningen… det blev bättre efter sommaren

Vändpunkt och en polett som trillar ner

Under våren var Fredde fortfarande deprimerad, stängde in sig och ”sov bort tiden”. YAR blev däremot ett andningshål där han träffade jämnåriga och hade en fast punkt i tillvaron. Han deltog i de flesta aktiviteter. Under våren gjorde han halvt misslyckade försök att ta praktikjobb som hans stödperson hjälpt honom med. Hans sömnproblem med medföljande nattvanor gjorde att han sällan kom upp i tid. Under sommaren ”trillade poletten ner”. Han har ett speciellt sätt att uttrycka sig. Mycket ”laid back” svarar han på frågan om vändpunkter:

> S: Är det nånting som har hänt under det här året, en sån här vändpunkt, alltså en speciell händelse?
> F: Nja det där är det jag inte vet faktiskt …….det bara blev så…så det där med polletten. Den trillade ner. Jag har suttit å tänkt på det, jag tänkte nästan varje dag på det varje morgon måste jag gå ut i rätt tid och komma iväg till jobbet men så blev det inte så och så ändå blev det bara så.
> S: Vad var det med den speciella dan då, då det vände?
> F: Ja, vad var det. Det är det jag inte vet. Jag bara gjorde det.
> S: Hallå, vadå? Vaknade du tidigt och tänkte ”ja, den här dagen passade bra”?
> F: Jae nåt sånt. Jag gick å la mig när jag blev trött så gick jag å la mig runt elva ungefär sen vaknade jag sen på morgonen sen var det bara så. Jag hade bestämt mig. Blev trött på att ha det som jag hade det. Det var inget jag tänkt ut i förväg. Det var som om poletten bara trillade ner… Kanske var det en massa roligt som hände samtidigt. Min brorsa fick barn, min morsa och jag flyttar. Det vart mer roliga saker som hände, en massa grejer som livade upp, inte en massa tråkiga.

Endast fem pojkar ansåg att deras familj medverkat aktivt i programmet. Två av dem menade att deras mammor tagit till sig tankarna och innehållet i programmet och gjort det enklare att dra åt samma håll i familjelivet. Någon nämnde att kamrater utanför YAR har stöttat. De flesta såg inte att YAR hade konkret påverkat mycket av det som fanns utanför. Det handlade mer om att de själva förändrat sig och sina ambitioner och börjat hantera privatlivet på annat sätt.

Programtiden - flickor

Vid intervjuerna i slutet av programtiden hade en av flickorna flyttat permanent till ett behandlingshem för sitt missbruk. Även två av de andra flickorna var under kort tid tillfälligt placerade på behandlingshem under perioden. Materialet baseras på nio flickors upplevelser av tiden från programmets start, nov 2003 till avslutet ett år senare.

Livssituation i stort vid avslutat program

I likhet med pojkarnas beskrivningar var kursveckan mycket betydelsefull. Precis som för pojkarna fanns det svackor och toppar under året. Det finns också stora individuella skillnader mellan flickornas beskrivningar av ”upplevd livskvalité”. Precis som pojkarna upplevde de våren som en avmattningsperiod jämfört med den intensiva kursveckan. Positiva förändringsprocesser var ofta sammankopplade med aktiviteter utanför YAR. Många beskriver betungande skolarbete då flera under våren gick ut nionde klass eller på annat sätt gjorde klart ett skolår. Andra beskriver nya pojkvänners positiva betydelse eller att relationerna till föräldrarna kommit i en bättre fas. Det är svårt att dra generella slutsatser om programmets betydelse utifrån de individuella berättelserna då de är sammanflätade med många faktorer som YAR-programmet i sig rimligtvis har påverkat. Däremot skiljer det sig en hel del mellan flickornas och pojkarnas upplevelser av programmet. Det finns en tydlig enighet mellan de flesta om sammanhållningen och gruppgemenskapens positiva betydelse. Den ”tuppfäktning” som pojkarna beskrev fanns inte i samma omfattning hos flickorna. Många pratade om nya kamrater, och att de ”inte var ensamma om upplevelser av problem och svårigheter” och ”att de börjat tro på sig själva”. Överlag fanns en mycket stor optimism och framtidstro i slutet av programmet. Flera sa sig kunna ”leva med problemen”. Det fanns en stor tillförsikt i hur de skulle klara de svårigheter många fortfarande hade med skolan, självförtroende och krångliga relationer till pojkvänner och föräldrar.

…efter YAR började livet

En av flickorna var sporadiskt med i programmet då hon levde ett kringflackande liv med mycket alkohol och droger. Hon hade ingen positiv inställning till programmet då hon upplevde att de andra vara barnsliga, flamsiga och att hennes drogproblematik var för avancerad för programmet. De gånger hon deltog kände hon sig tvingad att spela teater.

> Jag har inte fått rätt hjälp… det är nog så.. behöver arbeta med mig själv först. Som det nu är så drogar jag hela tiden, har ingenstans att bo, inget ordnat, utkastad hemifrån … skolan är det inte heller mycket med…nej…det här är nog fel för mig det var hon på soc som tjatade och ville ha in mig och då tänkte jag att jag skulle ge det en chans. Hon

> sa att det bara var att gå ur om man ville. Men sen tjatade alla …vet inte men då tyckte jag synd om dem… ville inte svika gruppen… men det blev inte rätt för mig.

Betty var den flicka som avvek mest i fråga om övergripande synpunkter på programmet. Hon hade kanske svårare drogproblematik än de andra och en mycket utsatt social situation. Även om flera andra flickor hade drogproblem i början, hade de inte samma negativa erfarenhet av det innehållsliga i programmet. Mest nöjda var nog flickorna som var yngre, hade familjeproblematik och upplevde sig som ensamma och nedstämda. Dessa flickor pratade sig varma om nyvunna kamrater och den öppenhet som präglade träffarna. Sammantaget hade de flesta mycket stor behållning av programmet. I slutet hade nästan alla flickor på ett radikalt sätt förändrat sin inställning till droger och skolgång. Det var framförallt på det personliga planet som flickorna tyckte sig ha utvecklats. De flesta framhåller öppenhet, kamratskap och inslag som stärker självförtroende som de mest centrala och viktiga i programmet. Alla flickor utom en upplevde sig ha blivit mer mogna samt fått starkare självförtroende under YAR-året.

Hälsa/ohälsa

Bara en av flickorna upplevde sig ha ätstörningsproblem under programåret vilket kan jämföras med de stora problem de hade före YAR. Alla flickorna hade tidigare haft depressioner och nästan alla hade tidigare haft olika grader av ätstörningsproblematik. Två av flickorna hade regelbundet haft självmordstankar. En av flickorna hade under året skurit i armlederna, däremot inte med avsikten att ta självmord. Alla flickorna hade före YAR erfarenheter av självskadebeteende i någon form. Två av flickorna uppger sig fortfarande vara kamratlösa och ensamma. Känsla av utanförskap, depressioner och ensamhet är fortfarande ett stort problem för många flickor, även om det blivit bättre. En av flickorna fick vård för depression och två andra säger att de vid tillfällen hamnat i tillfälliga depressioner. Fyra flickor säger sig inte ha haft depressiva perioder under året.

En av flickorna hade fortfarande samma panikångest vid vissa situationer som hon hade tidigare.

Den flicka som tidigare upplevt sig ha haft stora problem med sin aggressivitet säger sig ha hittat strategier och har betydligt bättre relationer med andra och med sin familj.

Även den flicka som varit på institution under större delen av YAR-året säger sig må mycket bra.

Olika röster om förändring

> Jag har blivit mognare… gladare, behöver inte längre vara orolig då jag har rent mjöl i påsen… lever inte för andra, inte längre beroende av pojkvän
>
> jag pratar mer, pratar mer om mig själv, är inte lika beroende av vad andra säger och tycker
>
> tycker mer om mig själv. Har fått ett helt annat kroppsspråk…
>
> tycker inte längre att jag är så ful längre, typ ”jag är så tjock att ingen vill ha mig” som jag jämt tyckte förut… YAR har varit en tyck-om-dig-själv-kurs för mig..
>
> för mig var det en misstags-hanterings-kurs

Till övervägande del fungerade det sociala livet bättre för alla, utom för den flicka som var starkt missnöjd med YAR-programmet. Mer konkret såg deras livssituation enligt följande:

Arbete/skola

Sex flickor går på olika gymnasieprogram, en är arbetssökande, en på behandlingshem och en av flickorna försöker hålla näsan över ytan genom att flytta runt och bo hos olika bekanta. För de som gick gymnasiet fungerade skolan bra med hög närvaro och obetydliga konflikter. Tre av dessa flickor går program som finns på annan ort och två av dem bor då på internatboende.

Familj

För många flickor är relationen till mammorna mycket central. Spontant blir det ofta denna relation som beskrivs när det börjar gå bättre. Tre flickor bor hemma med sina biologiska föräldrar. Två med sin mamma och en med sin pappa. Två flickor pendlar till internatboenden och studier på annan ort. En flicka bor i socialtjänstens ungdomsboende och en på behandlingshem. En av flickorna är i konflikt med sin mamma och lever ett rörligt liv med flera boenden.

Vänner: kärleks- och vänskapsrelationer i former av förtryck och underordning

Flickorna beskriver ofta pojkvänner, en del med övervägande dåliga sidor en del bra. Många beskriver underordning, förtryck och upplever sig svikna och förnedrade. Några av flickorna är rädda för att bli slagna. Fyra flickor har i längre perioder haft destruktiva relationer och pojkvänner som fysiskt och psykiskt gjort dem illa. Dessa flickor tar också på sig skulden för relationerna och beskriver ”att det är deras fel som dras till fel killar”.

Nej för jag tycker…allvarligt inte att han förtjänar mig för han beter sig som en skit och han har börjat om med droger å sånt där och jag vill verkligen inte vara i närheten av den kretsen och han behandlar mig som en skit och jag tycker inte att jag är värd det…tycker jag är mycket, mycket bättre

Men så tänkte jag så här att jag kanske förtjänar lite… att jag inte är värd mer..att det här när jag har mått dåligt å så här men…..nej du….han förtjänar inte mig inte ett dugg….det är en sån vidrig människa alltså..han är så egoistisk.. innerst inne så tycker han bara om sig själv han bara leker med allt och alla…….han ger saker när det passar han själv

Jag tror att när jag träffa han…då var jag instängd…nu känns det som om jag var instängd i en kupa med bara han liksom men nu liksom nu har jag höjt näven i alla fall jag har kunnat leva som jag själv vill jag har inte varit beroende av vad han vill och vad han tycker och vad han ska säga nu ska jag fått leva som jag vill. Jag är faktiskt jättenöjd med hur jag mognat i YAR. Upptäckt mig själv och att jag har ett värde.

S: Har det varit jobbigt?

-Ja det har varit tufft. Det tuffaste var väl att försöka ta tag i alla problemen å så där….men för att man liksom måste dra upp allting och bearbeta det så tror jag också så att man vill fly från allting men det gick inte att göra det där ute utan man tvungen att dra upp allting

För mig blev misstagshantering att liksom bearbeta det och komma vidare.

Å andra sidan finns hos de flesta också beskrivningar av pojkvänner som tillfälligtvis ”förändrade allt”, pojkvänner som starkt höjde deras livskvalité under en kortare eller längre tidsperiod. Det är stor skillnad på hur pojkvänner förändrade livet för flickorna jämfört med flickvännernas påverkan på pojkarna.

Nya vänner

Flera av flickorna har hittat nya vänner, både pojkar och flickor inom YAR-gruppen.

Ja man har fått jättemycket nya kompisar inom YAR som man annars inte hade pratat med. Ja såna folk som jag aldrig nånsin skulle ta kontakt med har jag blivit jättebra kompis med.

Det är jättekul och kunna skoja liksom och ha en kompis när man träffar mycket folk….som tjena, jag känner honom liksom och alla tror liksom… fy fasen dom är ju världens tuffaste, säger allihop. Men när man verkligen känner dom innerst inne liksom ….när vi går på YAR möten då blir de en helt annan person…..Jag träffade Ali som är den mest förändrade person liksom som ja……han träffade jag före innan jag åkte in på YAR…Då visste jag inte vem han var ….då tyckte jag fy fan vilken hemsk person. Liksom han har gjort det….. och nu liksom när man träffade han, så ser man han med andra ögon nu vet jag vad det är för person och han är jättesnäll när man lär känna han på rätt sätt.

De tre flickor som börjat gymnasiet på annan ort beskriver nya förutsättningar, nya vänner:

> Ja, nu på sistone har jag blivit det. Jag har gått ifrån alla mina kompisar dom som håller på med droger och så . Jag har ju fått en del nya kompisar nu…när jag började i Falun…..det var ju därför jag sökte i Falun för att komma ifrån Borlänge folket. Jag hade kompisar i Falun innan….men dom flesta av mina kompisar i Borlänge håller på med en massa skit å så där och jag blir dragen över samma kam än fast jag inte gör nåt. Jag blir drabbad av nånting som jag inte gör Det var lika bra med att bytte till Falun för i Borlänge där vet alla vem jag är…alla vet ju liksom så där….där i Falun är det ingen som vet det….ingen av lärarna…dom får skaffa en egen uppfattning….Ja..det rykte som jag hade med mig från skolan i Borlänge…. det finns ju inte i Falun.

Droger

Fyra av flickorna har varit praktiskt taget helt drogfria hela programmet. Både om man ser till alkohol och narkotika. Tre flickor använder alkohol ibland. En av säger sig dricka för mycket under vissa perioder. En annan ”självmedicinerar” för att hålla sina psykiska demoner i schack.

En flicka är på institution för sitt missbruk och ytterligare en har ett vardagligt missbruk amfetamin, hasch, kokain men mest alkohol.

En annan flicka har ibland tillfälliga depressioner då hon stänger in sig, dricker för mycket och har svårt att fungera på det sociala planet. Hon är ibland rädd för vad hennes depressiva sidor kan göra med henne:

> Jag har jättelätt för att komma in i depressioner och då drack jag väl lite för mycket då och då och så sitter man hemma och orkar inte gå ut. Orkar inte prata med nån och sånt där. Ensamhet föder ensamhet…därför blir det att man dricker för mycket ibland.

Kriminalitet

Ingen av flickorna blev registrerad eller anhållen för kriminalitet under YAR-tiden. Däremot hade en av dem använt och handlat med narkotika.

Skillnaden mellan att vara femton och sexton år

Bella som brutit med sina gamla kamrater är orolig över sitt rykte och att bli förknippad med sitt gamla liv. Hon reflekterar över den stora förändring som skett under YAR-året då hon gått från att vara en osjälvständig femtonåring till att bli en medveten och eftertänksam sextonåring.

> S: hur märker man på dig att du har förändrats?
> - Men jag har…jag vet inte….men jag har blivit mycket gladare och mår mycket jag behöver aldrig vara orolig att det när som helst så kan det komma ett papper från polisen att jag ska in på förhör...det känns som att .. man lever en dag i taget liksom livet är inte en dans på rosor för där finns det taggar också….ibland är det svårt ibland är det jobbigt….allt har en speciell mening
> S: Vad är skillnad på hur Bella femton år resonerade och hur Bella sexton år resonerar?

-Nej men då trodde jag att ingen tyckte om mig, jag har inget å leva för men idag det finns mycket å leva för. Jag är ju bara sexton år jag kanske lever tills jag är nittio.
S: Så tänkte du inte när du var femton?
- Nej men det gjorde jag inte…jag har sagt varför jag mådde så dåligt då

Egna insatsen och synpunkter på programmet i stort

Även om det funnits en del, som Nellie beskriver som ”berg och dalbanor” under året, var nästan alla mycket nöjda med sina egna insatser under året. Alla flickorna utom Betty och Josse, hade hög närvaro och tyckte sig ha lagt mycket energi på träffar och innehållet i YAR. De var mer nöjda än pojkarna över både sin egen insats och programmets kvalité. Egentligen var det bara Betty som var helt kritisk till programmet. De andra tyckte sig ha kämpat hårt (vilket också Betty gjorde de gånger hon var med) och beskriver programmet i positiva ordalag. De upplever att programmet lärt dem mycket. Flickorna framhöll mest ”misstagshantering” där de i grupp delade med sig av tillkortakommanden och svårigheter. Precis som de angav i målen vid inskrivningen, var det relationerna med familjen, självförtroendet och skolgången som de kämpat mest med. Det är också på dessa områden som de tycker sig ha haft störst framgång. De flesta har fått skolan att fungera mycket bättre, de har börjat olika gymnasieutbildningar, de tycker sig ha mognat och blivit mer självständiga. Däremot finns det fortfarande några med oförändrade drogproblem, psykiska problem men betydligt mindre av depressivitet, självdestruktivitet och ätstörningsproblematik.

Omdömena pendlar mellan nöjd och mycket nöjd:

Jag har kämpat 100% och verkligen lärt mig mycket om mig själv. JAg tycker att jag uppnått målen och har mycket starkare självförtroende idag. För mig kom YAR i rätt tid. Jag var i botten. Nu fick jag det stöd jag behövde för min utveckling. Det är en svår tid när man är 15 och allt brakar ihop… när man jämt bråkar med föräldrarna och man inte vet vad man vill… hade jag inte haft YAR vet jag inte… Nu vet jag vad jag vill.. min mamma säger att jag skiner som en sol när jag kommer hem genom dörren… och jag håller med henne…

De olika inslagen i programmet

Inslag poängbedömdes av flickorna i en skala 1-10 beroende av den betydelse de haft för deras positiva förändring. 10 poäng mest betydelse.

In-slag/poäng	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	0
Kursvecka	6			1	1		1				
stödperson	2		3	3	1						
veckoträff		1	5	1		1	1				
månadsträff	2		3	1	2				1		
socialarbe-tare	3		3	1		1	1				
YARung-domar	3	2	2		1	1					

Skall läsas som: 6 flickor såg kursveckan som viktigast och gav den 10 p osv.

Kursveckan

> Det viktigaste i programmet är kursveckan. Då fick man veta att de coachar en, ger stöd och hjälper en. Det är då allting börjar. Vill man bygga ett hus måste man börja med grunden.

Alla flickorna beskrev kursveckan som ett oumbärligt inslag i programmet. Veckan skakade om dem och gjorde det möjligt att lyfta frågeställningar de aldrig tidigare vågat prata om. Teman om droger, vänskap, personliga problem och familjekonflikter blev offentliga diskussioner. Intensiteten var omvälvande. Någon försökte rymma men blev kamratligt infångad och återförd. Många upplevde att de gjorde prestationer som de aldrig trott om sig själva. De flesta upplevde stark spänning och äventyr under veckan. Prestationer kunde vara allt från löpning tidigt på morgonen, sitta i diskussioner flera timmar (utan rökpaus!), trygghetsövningar uppe på höga stolpar eller styrkan och modet att våga berätta om känsliga problem och tunga erfarenheter. De starkaste känslorna fanns när de vågade ”träda fram på scenen”, hålla i ”micken” och berätta för alla andra om sin situation och sina mål. Ett år efter programmet hävdade många av flickorna att detta inslag och denna prestation var avgörande för deras växande självförtroende. Fyra röster om kursveckan:

> Alla grejer vi gjorde, alla timmar i kursrummet som man tänkte det ger ingenting men det gav hur mycket som helst, det är snacket å alla diskussioner man hade där. Mikrofonen, den tyckte vi inte alls om de första dagarna. Jag tänker fortfarande på det för jag

tycker …jag tror nästan att det var det största steget på hela kursen. Det var en stor förändring för mig….det tog lite tid att fatta det.

Man fick lära sig sitta still och lyssna. Det är det jag lärde mig mest på. Sitta still och lyssna på folk. Sen fick vi göra en massa kul och spännande. Sånt jag aldrig gjort förrut. Vi sprang på morgonen…sen skulle man gå på ett rep, typ 10 meter upp i luften. Jag kom upp och sen gick jag typ tre meter…

Jag klarade mycket där borta, såg mig själv på ett nytt vis, att man var en okej-person, fast det sjönk sen när man kommit tillbaka…

…det var ett helvete i början… försökte rymma men de fick fast mig…sen fick man träda fram och säga vad man tycker…att man fick stöd och hjälp… det är inte bara jag som har problem utan det är flera… en del har det värre också.. det hände så himla mycket som har tagit mig på fötter.

Flickorna lägger i hög grad tyngdpunkten på det innehållsliga när de beskriver kursveckan. De var imponerade av öppenheten och djupet i samtalen. Det var en tydlig struktur som ”tvingade dem” att ta itu med den egna problematiken och att respektfullt ta del av andras problem. Kursledarna delade med sig av egna erfarenheter vilket gjorde starkt intryck på vissa flickor. För många var minnena av kursveckan mycket inspirerande och levande.

Stödpersonerna

Varje ungdom var tilldelad en stödperson. Deras relation utvecklades olika beroende på behov och uppgörelser. Alla utom en var mycket nöjda med den kontaktman de blev tilldelade. Två av flickorna var extremt nöja med sina stödpersoner.

Jag kan prata med henne om allt känner jag ….hon liksom…hjälpte mig med matten när jag hade svårt för den….för jag hade en mattelärare som verkligen inte kunde förklara nånting för mig hon hjälpte mig med den så tack vare henne så fick jag godkänt i matten

Ja och liksom…småsaker som gör det liksom. Hon var i en storasyster ålder fast hon är mer så ….samtidigt som hon kan vara i min ålder så kan hon även vara den vuxna människan fast hon kan vara kompis liksom så här.

Jag hade den perfekta stödpersonen, hon har ställt upp så himla mycket, hjälpt mig med allt. Hon kunde jag verkligen snacka om allt med. Ta upp sånt som det inte gick att snacka med nån annan om. Hon förstod verkligen

Ingen var direkt missnöjd och de flesta beskrev en kompisrelation med stora inslag av omtanke och lyssnande.

Veckoträffar och månadsträffar

Värdet av veckoträffarna och månadsträffarna skiftade mycket mellan olika flickor och över tid. I början var alla med och man upplevde att inspirationen från lägerveckan fortfarande band dem i hop. Flickorna hade hög närvaro både under våren och hösten, även om en del av flickorna, precis som pojkarna, upplevde större inspiration i början och mindre i slutet av våren. De flesta beskrev träffarna som mycket inspirerande och spännande, under hela programmet. Bella ger exempel på kreativa och fantasirika månadsträffar. Hennes beskrivning säger mycket om henne själv och den teamkänsla som många pratade om. Tillsammans blev vi blev ”oslagbara”:

> Veckoträffarna var varannan onsdag och tematräffarna en lördag i månaden.
>
> Tematräffarna får tio poäng av mig! Helt suveräna. Då gör man mer saker med varandra och liksom med teamen å så där. Vi har samtidigt så roligt. Vi har ju gjort såna här uppträdande med en gammal amazon då fick man vara hjul så fick man vara ratt så fick man sjunga till å så där. En älgskulptur har jag gjort så det är himla kul liksom sånt som man inte har tänkt på men man gör så vi fick vända rollerna när vi dansa och sjunga å så där man gör ju saker tillsammans för det lär ju en liksom att arbeta tillsammans mer och mer ….för jag har alltid varit en sån där som vill arbeta själv för att då blir det som jag vill att det ska bli….men alla är duktiga var för sig alla olika egenskaper är liksom….dom kanske är duktig på nånting som jag inte är duktig på å Petter han är duktig på nånting som varken jag eller Pernilla är duktig på. Jag är duktig på nåt annat och tillsammans blir vi oslagbara så att alla har olika idéer och begåvningar …..och så får vi tänka tillsammans och det är jättebra tycker jag ……..”tillsammans är vi oslagbara”.

Nilla, som däremot fördrog de mer strukturerade inslagen menar att veckoträffarna var viktigare, då hon kunde arbeta med olika delmål och komma närmare de andra ungdomarna. För henne var självinsikten och gruppenergin mest viktig:

> Jag känner att dom små veckoträffarna ger mer än månadsträffarna för att månadsträffarna har ju tema och veckoträffarna där jobbar vi med oss själva. Vi jobbar med delmål… vi jobbar liksom med såna saker och då kommer man mycket närmare personerna, tycker jag. Då påminns man hela tiden om att man är med i något gemensamt. Man kan få lite energi av de andra i gruppen. Det är också lättare att hålla kontakten. Jag tyckte aldrig att det var jobbigt att gå dit. Tyckte att alla som hjälpte till var jättesnälla och trevliga. Man gjorde så mycket för oss hela tiden.

Josse hade under våren drogproblem och missade många träffar. Hon berömde ändå de förhållningssätt hon möttes av de gånger hon dök upp.

> Alla var jättetrevliga. Ingen fördömde en. Det gjorde att man höll kvar foten, och att man inte flipprade ut helt. Kanske var det stödet som gjorde att jag kom iväg till be-

> handlingshemmet innan jag blev helt körd. Kommer alltid att ha med mig hur schyssta alla var.

Precis som pojkarna tog flera flickor upp den temadag som handlade om brott och kriminalitet. En speciell temadag som till sin karaktär fick ett tillspetsat förlopp. Innehållet blev personligt präglat, då mamman till en kriminell ungdom tillhörde volontärgruppen och ett av hans brottsoffer fanns i familjegruppen. Den efterföljande diskussionen blev konkret och känslomässigt förankrad i alla som var med. Alla blev berörda. Ungdomarna såg konkret i rummet, en mammas förtvivlan över sin sons kriminalitet och de långvariga konsekvenser våld för med sig för den som blir drabbad. Det är ingen tvekan om att kvällen gjorde ett starkt och speciellt intryck. Den skakade om och berörde. Nästan tre år efteråt berättade både flickorna och pojkarna om denna speciella tematräff.

Mitt i all pedagogik fanns också ”de vanliga spänningsmomenten” mellan flickorna och pojkarna. Även om det uppstod en del kärlek på avstånd fanns det inga konkreta kärleksrelationer i gruppen (vad jag vet). Däremot är det rimligt att anta att ”spelet mellan könen” hade både positiv och negativ inverkan på grupprocesserna. Det fanns en stark sammanhållning mellan flickorna, starkare än mellan pojkarna. Många såg stora vinster i att få hjälp med sin kamratlöshet och skaffa sig nya vänner inom programmet. För flera av flickorna var detta ett mycket stort problem och huvudskälet till att de sökte programmet.

Att ha problem är relativt – det är inte bra, men det är bättre

Sussie som hade psykiska problem redan vid inskrivningen upplevde inte att YAR-tiden i nämnvärd omfattning påverkat hennes huvudproblem. Däremot har den hjälpt henne att prata om och synliggöra de traumatiska upplevelser som hon haft. Redan under lägerveckan kunde hon berätta om upplevelser som hon aldrig tidigare berättat för någon. Hon har alltid haft ett ”inre som skrämt bort alla” och därför lagt sig till med mask av ”gullighet och yta”. En av de amerikanska ledarna, Cherry, hade liknande traumatiska erfarenheter, även flera av de andra flickorna kände igen situationerna.

> …för första gången…stod människor kvar, trots att jag berättade…Jag har aldrig tidigare haft en vän som stått ut med mig. Tiden i YAR har lärt mig mycket även om jag aldrig berättade allt om hur jag egentligen mådde. Det kunde jag inte, då hade de trott att jag varit galen.

De psykiska problem hon beskriver kom upp i dagen först två år senare. Sussie menar ändå att tiden i YAR var värdefull för att den angav en ton av öppenhet och respekt. Hon kände igen sig i de andra flickornas negativa erfarenheter av pojkar och män, depressioner och ätstörningsproblematik. Hon fick släppa på masken, om än tillfällig, under de träffar man hade på veckor och helger. På fritiden drack hon regelbundet alkohol i, som hon säger, ”självmedi-

cinerande syfte". Hon mådde psykiskt dåligt, däremot inte lika dåligt som före YAR eller för den delen, efter YAR.

Annat

De går aldrig att skilja ut viktiga förändringsfaktorer, tex familjelivet och YAR-innehållet. Det ena påverkar det andra och antagligen finns det massor med andra faktorer som också spelar in i förändringsprocesser. Alla flickor upplevde det mer eller mindre problematiskt i sina familjer. Många relationer var nerkörda, brända och hårt ansatta. Både föräldrar och ungdomar var besvikna över att det blivit som det blivit. För de flesta flickor och deras föräldrar blev inskrivningen i YAR en tröskelmarkering om att "det var allvar". YAR beskrivs också som en "frizon" med möjlighet att reflektera, jämföra och sortera i aktuella ansvarskonflikter. Någon av flickorna fick uttrycka sin självständighet medan andra fick tid att känna efter vad de egentligen tyckte och tänkte. De ungdomar som hade föräldrar som aktivt tog del i programmet var mycket stolta över dem. Nillas förhållande till sina föräldrar förändrades på ett positivt sätt under programmet. Genom att gå med i programmet gjorde hon sina föräldrar medvetna om allvaret i situation och att det var problem "på riktigt":

Nilla om att mena allvar och hitta sig själv

> S: Är det nåt särskilt som har hänt, nån sån här vändpunkt som du kan berätta om att den här har varit mest betydelsefull för mig?
> - Det var väl….kontakten med mina föräldrar, det var väl en vändpunkt under mitt liv i YAR.
>
> Det var när mamma och pappa gick på det här första föräldramötet med YAR som dom fick en annan syn på mig …eller dom kunde förstå mig på ett annat sätt…att dom stod på samma nivå ungefär, vi missförstod varann ……det var den största vändningen …för det var ungefär som att jag fick nya föräldrar.
> S: På vad sätt förändrades dom?
> - Dom lyssnade på mig på ett annat sätt ….dom respekterade och vi kunde diskutera saker istället för att skrika åt varann att jag har rätt och du har fel och såna saker.
>
> Det kunde vara alltså……..allt möjligt….vanligt…minsta lilla….liksom ta reda på tvätten där, det är inte min tvätt jag ska inte ta reda på den liksom då tyckte han att han hade rätt att jag skulle ta upp tvätten och jag hade fel liksom och såna saker såna småsaker å……. allt möjligt för det var typ såna saker.
> S: Men så här efteråt är det du som har ändrat dig eller är det dom som har ändrat sig?
> - Ja men vi har förändrats båda två, dom har ju förändrats på ett annat sätt. Dom lyssnar mer som dom gjorde förut, så då hade ju dom förändrats men jag har ju också fått en annan uppfattning så jag lyssnar ju också lite mer än jag gjorde förut….jag tänker efter lite mer innan jag skriker.
>
> Det var genom programmet som de förstod att jag verkligen hade gjort någonting viktigt för att förändra saker i mitt liv… när dom fick reda på vad jag egentligen hade gett mig in på blev det en annan sak av allt. Det var så ungefär. Då förstod dom liksom att det var på riktigt. För annars ville dom kanske bara ha tillbaks den här gamla dukti-

> ga, snälla, glada, präktiga Nilla, men det ju kört med det. Jag måste ju hitta mig själv, inte spela nån annan.

För Nellie var det precis tvärtom. Hon behövde distansen för att ordna upp relationerna med sin mamma. Hon flyttade från sin familj under programmet, skaffade lägenhet och tränade sig att stå på egna ben. Relationen med mamman fick chansen att läka ihop.

Nellie om att bli vuxen

> Förut tänkte man …gud vad skönt att mamma gör allting. Nu vill man inte vara henne till last. Vill ha en bättre relation. Vi har blivit bästa vänner och kan prata om allting. Jag har visat att jag kan stå på egna ben, så hon inte behöver vara så orolig. Dessutom hjälper det mig att klara av mitt temperament. Förut fick mamma allting. Nu kan jag hålla mig bättre. Sen har min stödperson och Lasse stöttat mig jättemycket. Dom har varit otroliga. Lasse kan man ringa till jämt. Han håller koll på en och han vet allt, vet när man är deppig, när man får depressionerna och … fast numer har jag tagit mig i kragen och dricker inte alls lika mycket. Jag har koll. Sen vakar Lasse över mig med hökögon… mmm …YAR har varit perfekt för mig. Jag har blivit vuxen under YAR.

Ingen står ut med mitt inre

Flera av flickorna är fortfarande mycket ensam utanför programmet, och stänger in sig på kvällarna. En av flickorna har psykiska problem som leder till ett ältande som skrämmer bort jämnåriga. Hon känner sig fortfarande annorlunda och har inte på ett djupare plan knutit an till andra. Att bära på en problematik som inte kan uttryckas eller preciseras gör något med människor. Det blir en ständig balansgång mellan vad man kan säga och inte säga vilket i sin tur gör det ännu svårare att knyta kontakter med andra.

> Ingen står ut med mitt inre, jag skrämmer folk med mitt ältande och det är ingen som kan förstå hur det är…

I Hedin och Månsson[123] beskriver en kvinna sin långsamma själsliga läkningsprocess. Hon menar att vi från barndomen utrustas med en stor säck som under uppväxten fylls med olika ”paket”, dvs uppmärksamhet och bekräftelser från andra. En del människor som har det svårt, får paket som är trasiga eller går sönder, medan en del människor tappar bort sina paket på vägen. Själv såg hon sig som en människa med ”trasig och sladdrig säck” full av hål. Sent i sitt liv har hon vid närmare granskning hittat en del bortglömda paket i säcken som inte trillat ut ur hålen.

[123] 1998.

Nu bär jag omkring min lappade säck med en viss stolthet. De är illa medfaren jämfört med andras men den innehåller en liten, mycket liten hemlighet. Det är något positivt i paketet, det känner jag, men det ska inte öppnas än.[124]

[124] 1998, s314. Citatet är till dig Sussie!

7. Har YAR lyckats?

Kapitlet har för avsikt att ett år efter YAR-programmet jämföra utvecklingen hos YAR-ungdomarna med en relevant jämförelsegrupp. Materialet bygger på aktstudier och intervjuer med handläggare och en fältassistent. Precis som tidigare presenteras slutsatserna av jämförelserna i början. Därefter visas förutsättningarna för att kunna jämföra samt mer nyanserade och preciserade fakta och resultat om de bägge grupperna

Slutsatser, jämförande och ett år efter programmet:

- Flickors problematik, positiva och negativa karriärer är mycket svårare att följa via socialtjänstens dokumentation. Typiska flickproblem som ohälsa, depression, ätstörningar och självdestruktivitet syns oftast inte i aktmaterial. Betydande problematik innebär därför inte nödvändigtvis att de har tillgång till socialtjänstens hjälp och stöd.

- Det var relativt få flickor som fick omfattande insatser. Det är därför svårt att dra slutsatser om omfattningen av hjälpbehov eller vilken inverkan YAR-insatsen verkligen har haft.

- YAR-flickorna hade större kontakt med socialtjänsten än jämförelsegruppen.

- Relativt få flickor var kriminella eller hade dokumenterade missbruksproblem. Det fanns inga större skillnader mellan grupperna.

- Det fanns en djupare social problematik hos en grupp pojkar som inte gick YAR. De sociala insatserna blev mer omfattande, de var fler och medförde tyngre placeringar. Detta kan till viss del, men inte helt, förklaras av att dessa pojkar hade något djupare problematik redan 2003.

- De pojkar ur YAR-gruppen som ännu inte lyckats förändra sina liv med hänseende till kriminalitet och missbruk, hade mindre omfattande social problematik, ”lättare insatser”, än motsvarande pojkar i jämförelsegruppen.

- Det fanns en större grupp pojkar med ”mindre sociala problem”, mindre kriminalitet och missbruk bland YAR-pojkarna. Detta kan inte förklaras utifrån skillnaderna i bakgrundsfaktorer och bör rimligen härledas till YAR–insatsernas betydelse.

- Hos sex av nio pojkar från YAR-gruppen kan man ett år efter YAR inte se någon större problematik när det gäller kriminalitet och missbruk. Detta var betydligt bättre än jämförelsegruppens fyra av elva.

- Sammanlagt kan man i dokumentationerna inte se vare sig drog- eller kriminalitetstecken hos tolv av de arton ungdomarna i YAR.

Det finns mycket som talar för att de goda resultat Turunen[125] pekar på vid den första programperioden består eller har blivit ännu bättre i denna YAR grupp. Hon menar att fjorton till sexton ungdomar (av tjugotvå) ett år efter programmet, förändrat sitt liv till det bättre. Detta motsvaras i denna YAR-grupp av de sex pojkar (av nio) som inte haft problem med droger eller kriminalitet under påföljande år. Det motsvaras också av de sex flickor (av nio) som under året efter YAR kom igång med skolan och inte visade något som tydde på kriminalitet eller drogmissbruk. För mer ingående beskrivningar av processerna hänvisas till fortsättningen av detta kapitel. Även om man jämför med liknande uppföljningar av mellanvård[126] visar YAR-programmet bra resultat i fråga om social anpassning, avbrott i kriminella karriärer och droganvändning.

Det är svårt att jämföra olika insatsers betydelse för förändring. Faktorn ”insats” är praktiskt svår att hålla konstant. Det är inte säkert att alla ungdomar fick samma ”YAR” eller att de tog till sig YAR på samma sätt. Om man vill jämföra YAR:s resultat med andra liknande projekt finns också uppenbara fällor. Vi får aldrig ”samma” målgrupp, genomförande eller förutsättningar för att optimalt kunna göra bra jämförelser.

Det närmaste man kunde komma av relevant jämförelsegrupp blev den grupp som var aktuell för YAR, men av olika skäl inte kom att gå programmet 2003. Det handlar om en grupp om tjugofyra jämnåriga borlängeungdomar i jämförbar social situation. Skillnaden låg i att de vid programstarten inte dök upp, avböjde, nekades att gå programmet, alternativt slutade redan kursveckan. Vilket stöd och vilka insatser dessa ungdomar fick som alternativ till YAR varierade. Jämförande studier har gjorts via:

- YAR-enkäter
- socialtjänstens akter
- intervjuer socialsekreterare, fältassistent

För att göra jämförelsen rättvis, har bara ovanstående källor tagits med i denna del[127]. Bakgrundsförhållanden grundar sig på YAR-enkäten medan förändring-

[125] 2003. Gruppen 22 ungdomar som gick YAR 2001/2002 och följdes upp ett år efter programmet.

[126] Sundell, Nyman FoU-rapport 2000:1. 5-årig uppföljning vilket gör det svårt att precisera tydliga skillnader.

[127] Egentligen visste jag betydligt mer om YAR-ungdomarnas liv och leverne än vad som framkom i de sociala akterna eller intervjuerna med socialsekreterarna. I denna del har jag hållit mig strikt till jämförbara data.

arna 2003- 2005 är hämtade från akterna och korta, informerande intervjuer med tjänstemän.

Jämförbara bakgrundsfaktorer – YAR-enkäter

Jämförelsen av bakgrundsfaktorer bygger på självvärderingsmaterial (YAR-enkät) från 42 ungdomar som 2003 var aktuella för YAR. Den ena gruppen, jämförelsegruppen, består av 24 ungdomar (11 pojkar, 13 flickor) som 2003 var aktuella för YAR men som inte kom att gå programmet. Den andra gruppen finns de 18 ungdomar (9 pojkar, 9 flickor) som gick programmet. I tabellerna beskrivs jämförelsegruppen och undersökningsgruppen som ”ej YAR” samt ”YAR”. Presentationen struktureras utifrån könstillhörighet.

Pojkar

Ålder: Alla pojkar var 2003 i stort samma ålder. De var födda 1984-88 de flesta födda -86/87

Boende/familjeförhållanden	N=11 ej YAR	N=9 YAR
1. bor med biologisk far	2	2
2. bor på HvB, institution	2	0
3. bor i familjehem	1	1
4. bor hemma biologisk mor	4	5
5. bor med två biologiska föräldrar	2	2
6. varken med mamma eller pappa	4	3

De boendeförhållanden som beskrivs är mycket likartade. Splittrade familjer och stora sociala problem. Det fanns stora inslag av sjukdom hos mammorna, ofta alkoholmissbruk och våldsinslag i hemmen. Många hade släktingar eller syskon med drog- och/eller kriminalitet. Hälften av papporna hade drogproblem i bägge grupperna, flera hade pappor som satt i fängelse. Relativt stor del bodde inte med någon av sina föräldrar.

Droger och kriminalitet	N=11 ej YAR	N=9 YAR
7. använt narkotika före 15 år	8	8
8. burit vapen	9	7
9. kriminalitet	9	8

Det finns något mer avancerad kriminalitet och missbruk i gruppen som inte kom in i programmet. Två av pojkarna togs in på institution av dessa skäl. Däremot kan man säga att de övriga har likartade erfarenheter av droger och kriminalitet samt att de tillhört samma gäng före YAR-tiden. I materialet kan man känna igen namnen i uppräkningar av vänner.

Skolan	N=11 ej YAR	N=9 YAR
10. Inte problem	1	1
11. Reglegerade	4	2

Bägge grupperna hade problem i skolan

Flickor

Ålder: Flickor var 2003 i samma åldersspann, de var födda 1984 – 88, de flesta födda -87/88

Boende/familjeförhållanden	N=13 ej YAR	N=9 YAR
1. bor med biologisk far	5	4
2. bor på HvB, institution	0	0
3. bor familjehem	1	0
4. bor hemma med biologisk mor	4	3
5. bor med två biologiska föräldrar	5	4
6. varken med mamma el pappa	3	2

De boende och familjeförhållanden som beskrivs är likartade. I många familjer har det varit bråk, våld och i vissa fall missbruk hos någon av föräldrarna. Det är färre splittrade familjer och flera beskrivningar av individuella problem. En del har liten kontakt med fäder. Något fler flickor i ”ej-YAR-gruppen” har haft det mer turbulent hemma, med våld och missbruk hos föräldrarna än den andra gruppen. I YAR-gruppen fanns några fler relativt ”vanliga familjer”. Det är gradskillnader mellan grupperna främst i detta hänseende, men i stort verkar grupperna jämförbara i familjehänseende.

Droger och kriminalitet	N=13 ej YAR	N=9 YAR
7. använt narkotika före 15 år	9	5
8. burit vapen	8	5
9. kriminalitet (dömda)	4	0

Fyra av flickorna i den första gruppen hade varit inblandad i mordbrand, inbrott, stöld och bilstöld. Två av dem var att jämföra med snittet av kriminella pojkar. Det fanns ingen i YAR-gruppen som gjort motsvarande brott. För övrigt fanns ingen avancerad kriminalitet om man inte räknar hanteringen av narkotika. Sammantaget var det fler flickor som var narkotika- och brottserfarna i gruppen som inte började YAR.

Skolan	N=13 ej YAR	N=9 YAR
10. Inte problem	3	4
11. Reglegerade	5	2

Bägge grupperna hade problem i skolan, något fler i jämförelsegruppen.

	N=13 ej YAR	N=9 YAR
12. abort/missfall	7	5
13. depressiv/självmordsförsök	10	9
14. självdestruktiv/skurit sig	7	5
15. ätstörning	5	7

Det handlar om ett självvärderingsmaterial som blir lite svajigt i vissa hänseenden. När det gäller dessa fyra sista punkter kan det finnas skillnader i bedömningsgrunder, mörkertal etc. Men det finns ingen anledning att detta skulle vara större eller mindre, beroende av grupp.

Slutsats Grupperna håller ganska bra för jämförelser åldersmässigt och urvalsmässigt. Det man kan hålla särskild uppsikt över är det fanns något större familjeproblematik och något mer avancerat missbruk, kriminalitet hos några av ungdomarna som inte påbörjade YAR.

Hur gick det? – om man jämför

Bakgrundsmaterialet från YAR-enkäterna kompletterades med sociala akter och intervjuer med socialsekreterare/handläggare, fältassistent.

Utifrån dessa uppgifter är avsikten att ge en grov jämförande bild av omfattningen av sociala problem hos alla 42 ungdomar, två år efter YAR startade. Ungdomarna har då hunnit bli 17-21 år. I november 2005 kunde man se registrerade och dokumenterade problem enligt följande:

Pojkar

	N=11 ej YAR	N=9 YAR
Fängelse/§12	3	1
Behandlingshem missbruk	2	1
Familjehem	1	2
Andra sociala insatser[128]	8	5
Ekon bistånd	8	5
Inga insatser socialtjänst	2	3
Kriminalitet	7	2
Använt narkotika/missbruk	6	3

[128] T ex öppenvårdskontakt, kontaktman.

De mest problematiska

Den absolut största skillnaden mellan grupperna gäller faktorerna missbruk, kriminalitet och placeringar i fängelse/§12. I dessa tre hänseenden fanns det i gruppen ”ej- YAR” fyra tungt belastade pojkar med flera placeringar, omfattande kriminalitet och missbruk som inte gick att jämföra med någon i YAR-gruppen. De mest belastade 2003 var också de mest belastade två år senare. De två pojkar från YAR-gruppen som är närmast att jämföra var bägge under en period frivilligt intagna på institution.

De minst problematiska

Om man ser till den andra sidan, de pojkar som inte var tungt belastade, de som man kan beskriva som ”rehabiliterade med eller utan insats”. Dessa pojkar som inte visar tecken på att vara kriminella eller ha narkotikaproblem. I denna grupp fanns en relativt stor del från YAR (6/9 pojkar). Motsvarande jämförelsegrupp var något mindre (5/11).

Flickor

	N=13 ej YAR	N=9 YAR
Fängelse/§12	0	0
Behandlingshem missbruk	1	1
Annat behandlingshem	1	1
Familjehem	2	1
Andra sociala insatser[129]	5	2
Ekonomiskt bisånd	4	5
Inga insatser soctj	7	3
Kriminalitet	2	0
Använt narkotika/missbruk	4	3

Flickornas ”problemkarriärer” är betydligt svårare än pojkarnas att läsa av. Markörerna missbruk, kriminalitet och placeringar lyser starkt av sig i sociala dokumentationer jämfört med utanförskap, självdestruktivitet och depressioner. Det fanns en grupp bland flickorna som kan beskrivas med ”familjeproblematik, relationsproblem, kamratsvårigheter och dåligt självförtroende” som aktualiserades för YAR. Vissa kom in i YAR-programmet medan andra inte blev aktuella. Utifrån beskrivningar av bakgrunder i dokumentationer kan man ändå inte ta lätt på denna grupps problematik. De hade betydande svårigheter på många områden samt traumatiska och besvärliga erfarenheter att hantera. Huruvida dessa mår sämre eller bättre med eller utan YAR är omöjligt att säga. Man kan däremot dra slutsatser om att den gruppen inte kom att bli synlig i socialtjänstens dokumentation, vare sig de gått YAR eller inte. Möjligen kan

[129] Se ovan.

kontakterna inom YAR till och med synliggöra socialtjänstens hjälpinsatser. Flera av YAR- flickorna fick ett mycket värdefullt bostadsstöd som kanske den andra gruppen skulle ha behövt, men aldrig fick. Det var ungefär lika många flickor i de bägge grupperna som fick institutionsbehandling i någon form. De sociala insatserna i YAR-gruppen var fler, medan gruppen hade något mindre kriminalitet. Grupperna var jämförbara när det i frågan om dokumenterat missbruk.

8. Två år efter programmet

Kapitlet drar utifrån avslutande intervjuer två år efter programmet slutsatser om ungdomarnas livssituation och i någon mening "hur det gått". Kapitlet inleds med en sammanfattning i punktform över konkreta slutsatser och åtföljs sen av med nyanserade beskrivningar av "hur det gått till".

Slutsatser två år efter YAR

Med hänsyn till de bakgrunder och svårigheter ungdomarna hade när de var femton eller sexton år har det hänt en hel del. Huruvida man "klarat sig" eller inte är fortfarande lika svårt att ha en bestämd uppfattning om. Däremot kan man med visst fog i materialet sluta sig till att de flesta gjort stora framsteg under dessa tre år.

- Femton av de arton ungdomarna har två år efter avslutat YAR-program ordnade vardagsysselsättningar, antingen arbete eller utbildning.

- Tre av arton finns i huvudsak inom olika behandlings- eller vårdsammanhang.

- Fyra av ungdomarna har använt narkotika regelbundet efter YAR. Två av dessa säger sig inte ha problem med narkotika. En av de senare två, har varit drogfri i över ett år.

- Tolv har inga påvisbara problem med missbruk efter YAR- tiden.

- Tio har inte gjort något kriminellt de senaste tre åren.

- Fyra har gjort sig skyldiga till kriminella handlingar av allvarlig art efter programmet.

- Två till tre pojkar har i stort sett levt kriminella livsstilar sen YAR, ingen av flickorna.

- Fem ungdomar har haft regelbundna samtal eller behandling för depression eller psykisk sjukdom efter YAR. En har gjort självmordsförsök.

- De problem med depression, ätstörningsproblematik och svagt självförtroende som fanns hos flickorna före YAR har markant förbättrats hos alla.

- De få ungdomar som hade djupare psykisk problematik har fortfarande problem, även om det blivit något bättre.

- Intresset och engagemanget för skola och utbildning har markant förbättrats.

- Problematiska och splittrade familjeförhållanden finns fortfarande kvar. Speciellt pojkarna har ibland mycket tunna eller inga familjenätverk.

- Relationerna till föräldrar har blivit mycket bättre, speciellt hos flickorna och speciellt till deras mammor.

- Både pojkar och flickor ersätter, kompenserar brister i nätverken med flick- resp pojkvänner. Dessa relationer spelar stor roll för att markera avstånd och förändring till ”det gamla livet” och för att symbolisera ”det nya livet”.

- Tvåsamhet beskrivs ofta, speciellt av pojkarna, som alibi för att inte hålla kontakterna kvar med ”gänget”. De pojkar som lämnat olika ungdomsproblematik bakom sig har mycket konkreta strategier för hur de ska hålla avståndet till sina ”gamla kamrater och sitt gamla liv” .

- Många flickor har i något hänseende sökt sig från Borlänge för utbildning. De uttrycker behov av att byta miljö och ”börja om” utan belastningen av det gamla. Bara tre av de nio flickorna har Borlänge som huvudort.

I detta sken kan man säga att:

- tre ungdomar fortfarande har en påtaglig problematisk livssituation.
- fyra ungdomar har vissa problematiska komplikationer i livet men har gjort konkreta framsteg.
- elva ungdomar ser ut att leva ”vanliga liv med vanliga svårigheter”.

Två år efter YAR-programmets avslutning har ungdomarna blivit mellan arton och tjugoett år. De har nu blivit mogna unga män och kvinnor med livserfarenhet och distans till problematiska ungdomsliv och pedagogiska program. De flesta verkar tillfreds med livet trots svårigheter med ekonomi och ibland tillfälliga motgångar av olika slag. Andra kämpar fortfarande med psykiska plågoandar, ledsenhet eller missbruksproblematik.

Det som slår en, tre år efter första mötet, är hur vanliga bekymmer och vanlighet tagit plats i deras liv. YAR- tiden ligger långt tillbaka i tiden och det har hänt mycket annat under dessa år som fått stor betydelse. Några skrattar när jag hör mig för om eventuell kriminalitet eller missbruk. När mina frågor hjälper dem att plocka fram minnesbilder och episoder från kursveckan och veckoträffar, får jag en stark känsla av ”lumparminnen”, trots att flera av dem inte ens fyllt tjugo år. Man säger att militärtjänstgöring gör män av pojkar. Kanske är det så att YAR-programmet gjort män och kvinnor av ”problematiska ungdomar” eller så har de blivit vuxna ändå, oavsett program.

Denna avslutande del har i huvudsak tre syften:

- ge en någorlunda tydlig översiktlig bild över hur det gått för de 18 ungdomar som skrevs in i programmet 2003.
- genomlysa de olika förändringsprocesser som skett.
- vrida och vända på intressanta beskrivningar av tiden efter YAR för att fördjupa kunskapen om/hur programmet inverkat på dessa processer.

Aktuella livssituationer två år efter programmet

Boendeformer – pojkar		**arbete/studier – pojkar**	
Lgh/sambo	3	gymnasiet	4
Lgh/själv	1	annan yrkesutbildning	1
Hemma/föräldrar	2-3	fast arbete	1-2
Familjehem	1	tillfälligt arbetslös	0-1
Behandlingshem	1 –2	ej aktuellt pga vård	2

Tre av de äldre pojkarna (20-21) bor tillsammans med flickvän i en egen lägenhet. Två av dessa pojkar har blivit fäder. Familjeliven är inte helt konfliktfria även om det inte finns yttre problem med kriminalitet eller droger sedan flera år tillbaka. Ekonomiska problem och eftersläpningar i utbildningarna gör att de unga familjerna känner sig stressade över hur de ska klara allt praktiskt i framtiden. I ett av fallen beskrivs starkt stöd från flickvännens föräldrar och i ett annat fall från den egna familjen.

> .. det är klart att allt blivit annorlunda. Hälften av mina gamla kamrater är idag tungt kriminella. Jag står på egna ben idag… eller vi står på egna ben. Det är ingen risk med grupptrycket längre. Jag har annat att tänka på. Känner ett stort ansvar nu när man har barn och.. allting. Idag vet jag varför det alltid varit så oroligt för mig, varifrån jag fått min oro… jag har aldrig haft någon familj.. nu vet jag inte hur man ska vara… som pappa.. .har aldrig haft nån… . min sambos föräldrar har varit fantastiska… de har fått mig att inse varifrån jag fått min oro… och stöttat oss i alla lägen. De har varit bra sam-

> talspartners som fått mig att förstå varför det blir så struligt för mig ibland, och varför jag aldrig fått skolan att fungera.

Ante, med fast arbete sen YAR-tiden har inga barn ännu och säger sig leva ett typiskt ”vardagligt borlängeliv” långt från det gamla livet och de gamla kamraterna. Ungdomarna bor i en mycket fin insatslägenhet som de själva tillsammans med föräldrar rustat upp:

> ..tjejen tjatar om en 4:a och sen ett hus.. och det blir väl så till slut.

Även Fredde har under längre perioder haft arbete eller praktikjobb efter gymnasiet men var vid intervjutillfället arbetslös. Muha, en av de yngre pojkarna bor fortfarande hemma hos föräldrarna medan han går färdigt gymnasiet. De andra två yngre pojkarna (arton år) går också gymnasieutbildningar och bor i egen lägenhet respektive familjehem.

> Jag har utvecklats mest på det personliga planet. Än fast jag är ung har jag klarat det här med lägenhet och att kunna säga nej till en del av polarna. Jag kan styra mitt liv idag, trots att jag är själv. Sen fick jag igång skolan, har idag ingen frånvaro och kommer att gå ut med bra betyg. Jag har fått hem och ansvar och har inte tid att deppa över allt jag inte har.

En av pojkarna har under en längre tid funnits inom institutionsvården och en annan bor tillfälligt hemma efter en kortare tid på behandlingshem.

De fyra pojkar som går gymnasiet har betydligt mindre skolproblem än tidigare, bara en av dem har problem med skolk. Han är också den som är minst intresserad av skolan. De andra känner sig mycket motiverade och säger sig vara ambitiösa. Pojkarna går praktiska inriktningar, el- , industri- eller individuella programmet.

Familjerelationer

En del har fått lugnare och bättre relationer med föräldrarna. Knappt hälften av dem har ingen eller obetydlig kontakt med sina föräldrar eller de familjära nätverken. Pojkarna har blivit äldre och för de flesta har kanske oron över dem blivit mindre hos föräldrarna. Några beskriver varma och nära kontakter med sina mammor, vilket i allmänhet är den familj de har att tillgå. Bara en av pojkarna talar om en positiv och utvecklad relation med en fadersgestalt i hemmet. I de fall det funnits familjära nätverk har de inte blivit sämre efter YAR-tiden.

> Morsan har väl alltid varit okay, lite bråkig ibland… men den stora skillnaden är att farsan taggat ner…vilket gjort det lite lättare att umgås.

Relationerna till föräldrar kan också se ut på annat sätt:

> Jag har ärvt en styrka efter morsan. Jag vill att hon sa titta ner på mig från himlen och vara stolt över mig. Jag vill ha jobb och familj och allt sånt. Jag vill visa henne, vill visa alla, vill visa dom…hela Borlänge att det går…att jag kan.

Kontakter med socialtjänsten

Tre av pojkarna har pågående insatser från socialtjänsten, §12, HvB/kontaktman och familjehem/kontaktman. En annan har tillgång till kontaktfamilj.

Tre har inte alls haft att göra med socialtjänsten efter YAR och tre har relativt fortlöpande behövt och fått ekonomiskt bistånd.

Tre pojkar har regelbundet gått i samtal för depression eller liknande.

Kriminalitet och droger

Knappt hälften av pojkarna har inte gjort kriminella handlingar efter YAR-tiden. Några har gjort ”tillfällighetsbrott” som inbrott, stöld eller snatteri men har inte åkt fast. Tre av pojkarna har dokumenterad kriminalitet som misshandel, knivhot och narkotikabrott. Två av dem har varit kriminella i stort sett hela tiden efter YAR.

Två pojkar använder inga droger alls, medan två dricker alkohol vid enstaka tillfällen. Ytterligare två har använt narkotika vid enstaka tillfälle efter YAR, medan tre i perioder har använt narkotika i stor omfattning. Ingen av pojkarna har injicerat narkotika.

YAR, framgångar och styrkor

Många tycker att de mognat som människa, tar mer ansvar och lärt av misstag. De två pojkar som haft det mest tungt med droger har varit mycket depressiva och är försiktiga med att sätta upp stora mål för framtiden. En av dem framhåller ändå att YAR varit den bästa tiden i hans liv, den enda period han varit socialt accepterad och haft struktur på tillvaron.

Nästan alla framhåller att YAR gett ”läroprocesser” och värderingar som gett dem självförtroende och självinsikt. De blev ”klokare” och lärde ”begripa sig själv”. Flera menade att YAR-kunskaperna gör att de inte längre faller för grupptryck. Programtiden hade betydelse på många sätt. De fick en medvetenhet om sig själva och andra, uppleva en social samvaro och en öppenhet de inte träffat på tidigare. Konkret fick många ordning på skolan vilket sen blev den kompetens de kände sig mest stärkta av.

> De hjälpte mig med disciplin och motivation att ta skolan på allvar. Detta är den stora trygghet jag har idag att jag vet att mina betyg håller och att jag kommer att få jobb.

Däremot tunnades kontakterna mellan YAR-ungdomarna snabbt ut efter programmet. Några få har fortfarande ytlig kontakt, då de går i samma skola. En av ungdomarna umgås med en pojke från gamla programmet. Däremot har flera fortfarande kontakt med de stödpersoner de hade under programtiden. En av pojkarna brukar medverka i utåtriktad YAR-verksamhet som ”gamling”.

I backspegeln hade nästan alla, förståeligt nog, diffusa minnesbilder av de olika inslagen i YAR-programmet. Praktiskt taget alla pojkar framhåller kursveckan som det viktigaste inslaget. Där var minnesbilderna skarpa och de kunde fortfarande minnas konkreta händelser och ordväxlingar. Kursveckan hade gjort ett starkt intryck på dem. En del ”svävade på moln”, för andra ”gungade marken” .

> Jag reste mig upp, berättade allt om hur pappa dog om alla drogproblem och allting. Lyssnade på vad olika människor berättade … man märkte att man inte var ensam… vi hade alla våra helveten…just det här att man inte var ensam… det är nog den mest bestående erfarenheten jag haft med mig från YAR-tiden.. man behövde inte längre hålla masken … man kunde säga hur det var…det är kanske också något jag har efter YAR. Jag kämpade med att prata inför folk och lärde mig att bli mer utåtriktad, lärde mig säga hur det var. Jag är inte så bra på det idag heller, men utan YAR vet jag inte hur det gått. Det hade heller aldrig fungerat utan kursveckan och amerikanarna… då hade man aldrig kommit så långt, fått en så bra början… det måste gunga under fötterna för att man ska komma igång!

Däremot var det, två år efter programmet, delade meningar om innehållet i övrigt. Många såg veckoträffar och månadsträffar som en utdragen tid som kunnat komprimeras medan andra lovordade tematräffarna för samvaron och innehållet. De som var ofta borta såg träffarna som mindre viktiga medan de som alltid var där var mer positiva. Drygt hälften såg stödpersonerna som ”människor med stor betydelse för sin positiva utveckling” och ungefär lika många framhöll ”alla som jobbade med YAR” som viktiga.

Flickorna

Boendeformer – flickor		**arbete/studier – flickor**	
Lgh/sambo	2	gymnasiet	4
Lgh/själv	2	annan yrkesutbildning	2
Hemma/föräldar	3	fast arbete	1
Familjehem	0	div arbete	1
Behandlingshem	1	tillfälligt arbetslös	0
Villa /sambo	1	ej aktuellt pga vård	1

Sex av flickorna har haft pojkvän sen minst ett år tillbaka i tiden. Fyra av dem bor stadigvarande tillsammans. Ingen av flickorna har ännu skaffat familj. Pojkvännerna beskrivs i mycket positiva ordalag och som ”vanliga” pojkar. Det är stora skillnader mellan deras nuvarande partners och de pojkvänner som

beskrevs i de första intervjuerna. Flickorna är också mycket tillfreds med sina nuvarande livssituationer. De har sökt sig till olika praktiska gymnasieutbildningar som hotell- och restaurang, fjälledar-, chark-, trädgårdsutbildningar inom gymnasieskolan eller folkhögskola med inriktning mot gymnasiekomplettering eller teater. Alla flickor är mycket nöjda med sin utbildningsval, ingen har nämnvärd frånvaro. De flickor som går de olika gymnasieutbildningarna är hoppfulla inför den kommande arbetsmarknaden. Flera av dem har redan blivit lovade arbete efter utbildningen och några arbetar extra på kvällar och helger. Den flicka som bott på behandlingshem har pendlat mellan vård för missbruk och sina psykiska problem. Hon beskriver sig idag som ”nykter alkoholist” men behöver fortfarande terapi och stöd för sina psykiska bekymmer. De två flickor som huvudsakligen yrkesarbetar finns inom vårdsektorn.

Det är överraskande många som lämnat Borlänge. Många framhåller också att de geografiska avstånden har haft stor betydelse för att de ska komma ifrån det gamla. Det är egentligen bara tre av flickorna som fortfarande har Borlänge som huvudort. Folkhögskoleflickorna och flera med praktiska gymnasieinriktningar har sökt sig medvetet till andra orter. Många av dem har inte för avsikt att flytta tillbaka.

> Jag var tvungen att komma ifrån Borlänge. Det kändes som en fälla med allt skit som fanns kvar sen tidigare. Tror att jag skulle kvävts eller blivit tokig. Jag behövde börja om och skaffa mig nya kompisar. Mamma tyckte också att det var en bra ide´ så hon tjatade och det behövdes nog för att det skulle bli av. Det är lätt att man bara gör det bekväma och det som de andra gör. Så jag tog mod till mig och sökte till hotell- och restaurang i Falun och det blev väldigt bra. Umgicks bara med nya kompisar, de var äldre och lugnare… de släppte in mig.. och sen min pojkvän förstås…vi var sällan ut eller så… kände att jag behövde ha det lugnt runtomkring mig och inte stressa upp. Det blev bäst så…

En av flickorna som arbetar inom hemtjänsten, bor på landet ”med hus, man och hund och allt det där… du vet…”.

Familjerelationer

De flesta har fått det lugnare och bättre i sina relationer med föräldrarna. Många umgås med bägge sina föräldrar. Det är framförallt relationerna med mammorna som blivit mindre konfliktfyllda. Någon har också tappat kontakten med sin mamma eller tagit avstånd från henne och familjen. Vid några tillfällen har relationerna till pappor eller plastpappor utvecklats då mammor försvunnit ut ur bilden. Hos många flickor har deras positiva utveckling och deras partnerrelationer, avdramatiserat familjeberoendet vilket gett relationerna till bägge föräldrarna andra förutsättningar. Det är rimligtvis mycket lättare att vara förälder när det går bra för barnen. Flickorna som grupp hade i grunden stabilare familjeförhållanden redan från början än vad pojkarna hade.

> Begrep aldrig hur mycket hon betydde för mig. Vi var ju så lika. Det begriper man idag. Jag skulle vara lika orolig som hon om det gällde min dotter… Hur sjövild var man…tjafsade om allt. Idag är det helt annorlunda. Idag kan jag säga åt henne hur mycket jag älskar henne. Jag har också sagt att jag vill bli som henne när jag själv blir mamma…då grät hon. Det känns bra att jag sagt det… som hon har kämpat…

Kontakter med socialtjänsten

En av flickorna har pågående insats från socialtjänsten i form av placering på behandlingshem. Under tiden efter YAR har det varit stora problem huruvida det handlat om psykiska problem eller missbruk, och vilken huvudman som i så fall ska ta ekonomiskt ansvar. I detta fall har individen hamnat mellan stolarna vilket inte bara lett till personligt lidande, utan också försvårat möjligheterna till adekvat hjälp och rehabilitering.

Fyra av flickorna har inte haft eller behövt stöd av socialtjänsten.

Tre av flickorna har olika typer av ekonomiskt stöd. En har boendestöd/ekonomiskt stöd. En annan har haft en långvarig behandlingsinsats för missbruk som övergått till ekonomiskt bistånd till boende. En tredje har till och från haft olika insatser för sina missbruksproblem och visst ekonomiskt bistånd till boende.

En av flickorna har terapeutiska stödsamtal.

Kriminalitet och droger

En av flickorna har varit dömd för ett grövre brott efter YAR. Sju av flickorna har inte varit inblandade i kriminalitet alls.

Sex av flickorna har aldrig använt narkotika efter YAR. Bara en har använt narkotika, en gång, det senaste året. Även de två flickor som haft behandlingsinsatser för sina missbruk har varit drogfria under längre tider före intervjutillfället. Ingen av dem hade några sådana insatser längre.

> Har mognat på dessa områden och har tio gånger bättre självförtroende idag. Då behöver jag inga droger längre…det tog tid för mig att begripa.. allt tidigare var rop på hjälp. Behandlingstiden har fått mig att begripa mig själv. Idag behöver jag inte all den där uppmärksamheten jag tidigare skrek mig till. Ångestattackerna var mitt sätt att ropa på hjälp, likaså drogerna. Än fast jag bara är nitton har erfarenheterna gjort mig stark.. det är det jag berättar om när jag håller föredrag för ungdomar på skolorna.. det blir en annan vinkling att bearbeta och begripa, genom att prata om det

YAR, framgångar och styrkor

Samtalen med flickorna är mycket positiva. Många har mognat, vilket i sig i viss mån har med åldern att göra. Flickorna har också rent konkret fått det praktiska vardagsengagemanget välordnat i skola och arbete. Även de flickor som efter YAR hade olika insatser verkar vara på god väg att ordna upp sina liv. Det är frapperande hur nöjda de verkar vara med umgänge, boende och fram-

tid. Många ser också tillbaka på YAR-tiden som social läroprocess där de lärt sig ”lita på folk” och där man ”började tänka till”.

> Det finns i ryggmärgen från den tiden. Man bankade in nåt. Ångrade inte att jag gav hundra procent, att jag inte höll tillbaka … det var min chans.. och jag tog den…

Bara en av flickorna såg YAR-tiden som en parentes. För de övriga åtta blev tiden värdefull för den inställning och det ökade självförtroende de upplevde sig ha, två år senare. Flickorna betonade starkare än pojkarna det öppna klimatet som fanns mellan ungdomarna. Många hade varit deprimerade, ångestfyllda och känt starkt utanförskap tidigare. De relationer, värme och den öppenhet som fanns gjorde något med dem som grupp. Det fanns ett starkt behov av att jämföra sina erfarenheter med andra flickor, att tillsammans skapa klimat som alternativ till den laddade relationsklimat som rådde i skolan och i gängen. YAR beskrevs som en ”social värmestuga”, en frizon från det vanliga rollspelandet och det hårda klimat som fanns i skolan. Många såg tiden som ”början till att börja tycka om sig själv”.

> De hjälpte mig med disciplin och motivation att ta skolan på allvar. Detta är den stora trygghet jag har idag att jag vet att mina betyg håller och att jag kommer att få jobb

Det är bara två flickor som två år senare har starka sociala band med varandra, i övrigt har de inga kontakter med varandra. Antagligen finns det praktiska förklaringar till detta. Många bor inte längre på orten eller studerar på annat håll med pendling. En tredje förklaring är att ”tvåsamheten” med pojkvänner har förändrat umgängesmönstren för flera flickor.

Flickorna hade i allmänhet mycket klara minnesbilder av olika inslag i YAR-programmet. Alla framhöll kursveckan som det viktigaste inslaget. De mindes med skärpa olika situationer och kunde berätta dramatiska episoder där de gjort otänkbara saker allt ifrån att: ”ha avslöjat det onämnbara” till att äntligen få fram ”hur mycket föräldrarna egentligen betyder för en”. På olika sätt överträffar de sig själva, går över gränser, t ex när Henny med ”micken” i handen, inför 150 människor…

> … bad pappa resa sig..”pappa jag älskar dig”… något större har jag aldrig gjort…efteråt kramades vi och han sa att han älskade mig… det betydde mycket för mig… det var inte så att allt var hur bra som helst efteråt utan.. men det blev en start att börja prata med varandra … att krypa ut ur glasbubblan…sluta kriga…

I allmänhet var det en större positiv inställning till de innehållsliga delarna i programmet hos flickorna än det var bland pojkarna. I både veckoträffar och månadsträffar kunde man ”prata av sig”. Det fanns blandade erfarenheter av stödpersonerna i programmet. Tre av flickorna har fortfarande bra kontakt med sina stödpersoner. Någon beskrivs ha varit som en ”extra-mamma” de här

tre åren. För två av flickorna blev Lasse i boendestödet av central betydelse och den person som man ännu idag ”kan ringa och fråga om allt”.

Det finns en del frågor som blir intressanta av det skälet att de inte berörs! Vid inskrivningen uppgav i princip alla flickor att de hade någon form av ätstörningsproblematik. Lika många beskrev perioder av nedstämdhet och depression. Så här tre år efteråt är det bara två flickor som beskriver depressiva perioder, en med självdestruktiva inslag och ingen med påtaglig ätstörningsproblematik. För dessa flickor handlar det om inre psykiska svårigheter som på vissa sätt blivit tydligare och lättare att leva med men som ändå består. Nästan alla flickor beskriver depressionerna, självskadeperioderna och ätstörningarna som ”något” som hade med aktuella familjekonflikter och utanförskap att göra och som ett ”rop på hjälp” till omgivningen. En del såg också dessa frågor som ”något” som blev bättre när man upptäckte att man inte var ensam med dessa problem. Det fanns flera flickor i gruppen med likartade erfarenheter som man kunde se sig själv i.

> Det värsta var att man trodde sig ha det värst av alla,. Det fanns alltid nån som hade det värre. Nu när jag tänker på det var man upptagen av sig själv…trodde att allt helvete på jorden drabbat speciellt mig…ville att alla skulle tycka synd om en … visst var det allvar… men man var för jävla självupptagen…

Obemärkt minskade dessa problem i takt med att de fick det vanliga sociala livet att fungera bättre. Däremot kunde nästan alla ha tillfälliga svackor, ledsenhet och konflikter när de misslyckats med något, ”strul med pojkvännen” eller bråkat med någon sin omgivning. Det finns också traumatiska upplevelser hos några flickor under dessa år, som orsakat tillfälliga depressioner men som inte orsakade bestående problem.

9. Vändpunktsprocesser

Kapitlet drar, utifrån det samlade materialet och de avslutande intervjuerna två år efter programmet, slutsatser om ungdomarnas förändringsprocesser och i någon mening "vad som varit mest betydelsefullt" i detta skeende. Speciellt fokus läggs på att med begreppen vändpunkter och vändpunktsprocesser ge innebörd i de långsamma, spretiga och dynamiska förändringsprocesser det handlar om. Kapitlet inleds med teoretiska slutsatser som åtföljs av mer nyanserande beskrivningar och exempel.

Teoretiska slutsatser

Det finns en påtaglig poäng med att fråga människor om vändpunkter och vändpunktsprocesser. Man kommer automatiskt att rikta strålkastarljuset mot det som har förändrats till det bättre[130]. Den bild som i intervjuerna växer fram kommer att söka efter tecken som tyder på att man går mot ljusare inslag och positiva förändringar. Relationerna vid våra korta samtal har därför naturligt kommit att präglas av deras "friskprocesser". Det är inte lätt att sortera och ge allmängiltighet åt individuella och personligt formade upplevelser som är friskt spretiga och absolut olika. Mina andra datainsamlingsmetoder och jämförelser har därför kommit att borga för att jag inte ger en alltför positiv och skev bild av deras förändringsprocesser. De kvalitativa inslagen vill tränga djupare in i de individuella exemplen för att leta konsistensen bakom svaret på frågan – vad har varit av avgörande betydelse för ungdomarnas förändringsprocesser och i vad mån har YAR bidragit till dessa?

Jag har försökt, med inspiration av Ebaugh[131], anpassa grundtankar om exitprocesser till den aktuella målgruppen i fråga. De ungdomar det handlar om var i en problematisk livssituation där risken att växa in i problemtänkande och problemroller är överhängande. Många fanns också i miljöer som etablerar och förstärker problematiska livsstilar.

Med lite distans ser man att de som lyckats bäst är de ungdomar som i början hade problem med utanförskap, ensamhet och ledsenhet. Dessa problem och svårigheter har en förmåga att förlama och försvåra naturliga självläkningsprocesser, resilience och leder i sämsta fall till långvariga och fördjupade problemkarriärer, av olika slag[132]. Poängen med sociala insatser som YAR är att förändra inställning, förstärka friska sidor och kompensera brister i deras kamrat- och hemmiljöer. Redan i de första intervjuerna beskrev alla flickor och

[130] Även om det givetvis finns motsvarande vändpunkter även åt det andra hållet, dvs situationer och händelser som utlöst eller fördjupat problematik.

[131] 1988.

[132] Claezon 2004, Gjaerum m fl1999,Furman 1998, Helmen och Borge 2005, Berglund 2000,2003.

merparten av pojkarna starka tvivel och missnöje med det liv de levde. Många frågor handlade om ålderstypiska teman om att duga och i någon mån platsa i samhället man var på väg in i. Om man ska tala om exitprocesser i dessa sammanhang handlar det om ”exit” från utsatthetssituationer, problemtänkande och svagt självförtroende. Scheff[133] använder begreppet "feeling trap" för att beskriva spiralprocesser där skamkänslor påverkar hur man tänker om sig själv. Speciellt flickorna hamnade alltför ofta i fällan att se sig själva som fula och värdelösa. Dessutom fanns det ett utbrett massmissförstånd gentemot andra flickor där de trodde sig vara ensamma om att tycka så. Pojkar däremot hade oftare andra strategier att hantera samma sak. Där finns det många som blåste upp sig för att ge sig själva en känsla av att vara stor, självständig och betydelsefull. Deras tankemönster gjorde det svårare att ändra sig, speciellt då de var så beroende av att upprätthålla bilden utåt av att vara nöjd med hur man var.

Vändpunktsprocessen

Många beskrivningar av kursveckan handlade om att skaka om och förändrade tankemönster och synen på dem själva. Det är en pedagogisk utmaning att utnyttja få dagar och det intensiva sociala relationsklimatet. Första steget mot förändring är att dels synliggöra de enskilda ungdomarna som individer, personligheter och dels påverka hur de tolkar och beskriver problem och framtid. De behöver påbörja en förändrad berättelse om sig själva.

Nästa steg i förändringsprocessen handlar om att förstärka och motivera. Det måste löna sig att på kort och lång sikt att förändra sin berättelse om sig själv. Morén och Blom[134] betonar verksamhetsmiljön, ”andan på stället” och relationerna som nyckelfaktorer. Det handlar om förtroende, omtanke, nyfikenhet, humor och sociala band i ungdomarnas beskrivningar. Många ungdomar framhåller stödpersonerna och de ”vanliga praktiska sakerna” som promenader, läxstöd, övningskörning, sommarjobb etc som väsentliga inslag men också förändringar i familjerelationer och fritidsaktiviteter. Uppmärksamhet och gemenskap är en förutsättning för att förändring ska upplevas möjlig. Men det krävs också andra yttre synbara framgångar för att man ska tro på det man är på väg att göra, förändra sin livsberättelse.

Det tredje steget i processen, vändpunkter handlar om att upptäcka och för sig själv identifiera speciella situationer och viktiga människor som har betydelse för den berättelse man är i färd att utveckla. Genom att synliggöra och markera vändpunkter får man mentala vinster i form av osäkerhets- och spänningsreducering. Man offentliggör sin förändring, mobiliserar stöd från omgivningen. Därmed får man också en hanterlig bild eller metafor som stöd för sitt förändrade tänkande och handlande. Vändpunktsberättelser är självuppfyllande profetior som likt en stödkorsett håller formen och linjen i positiv utveckling.

[133] 1993 med hänvisning till Lewis 1971 s 18, 171-172, 199-200.
[134] 2006.

För att befästa förändring presenterar man sig genom nya eller förändrade identitetsmarkörer. Rollförändringar måste markeras genom att ge sin berättelse andra kläder. Miljön, umgänget och livsstilen tar sig nya uttryck. Man betonar andra problem, andra livsmål och tycker sig tillhöra andra grupper.

Vändpunktsprocesser, får utifrån min tolkningsram, målgruppen och det ungdomliga sammanhang rapporten handlar om, en annan struktur och form än den Ebaugh hade.

Vägar ut ur negativa tankemönster och problemroller

5. *Brott i tankemönster och känslofällor.* Situationer och sammanhang där värderingar och livsstil respektfullt ifrågasätts och utmanas. I rätt miljö kan man hjälpa ungdomar att reflektera, jämföra erfarenheter och fundera kring framtid och handlingsalternativ. Öppna och flexibla diskussioner förstärker personligt reflekterande som förbereder alternativa sätt att tänka, värdera och fungera.

6. *Sökande och prövande av alternativa vägar* som ger vinster i form av social kompetens, gemenskap, nya vänner, fungerande familjerelationer, skola, arbete osv.

7. *Vändpunkter* som mer eller mindre medvetet förstärker och markerar att något hänt, att man förändrat sig, tagit itu med saken, mognat, blivit äldre, förståndigare, klokare etc.

8. *Identitetsmarkörer*, handlingar som skapar nya sätt att presentera sig och ger en känsla
   av att man förändrat sitt sätt att hantera situationer och vilka nya mål man har med sitt liv.

Vändpunkter

Under intervjuerna fick jag ta del av många intressanta och tankeväckande beskrivningar av vad som varit viktigt och haft avgörande betydelse för deras positiva utveckling och förändring. Med distans framträder några olika karaktärstyper av vändpunktsbeskrivningar[135]:

- *speciella situationer och händelser* som gjort starkt intryck och som i efterhand upplevs ha haft avgörande betydelse för fortsättningen. De har karaktären av att något drastiskt har hänt som förändrat bilden.

[135] Bygger på Hedin, Månsson 1998 och Fuchs Ebaugh 1988.

- *speciella människor och relationer* som på ett avgörande sätt förändrat förutsättningar och fått inflytande över processerna. Det handlar både om kortvariga, tillfälliga relationer och om relationer av mer långvarigt slag.

- *ökad medvetenhet och mognad* där ungdomarna successivt utvecklat erfarenheter, värderingar och mål som i efterhand upplevs ha varit väsentligt för utvecklingen. Dessa beskrivningar handlar ofta om vardagliga intryck, utvecklandet av färdigheter, framgångar, långsamt förändrade värderingar och livsmål. Den utdragna intervjuperioden gör det möjligt att kontinuerligt reflektera över vad som hänt sen sist och därmed se sig själv.

Avsikten med uppdelningen är inte att göra skillnad mellan olika ungdomar. De flesta kan relatera till både speciella situationer och människor, samt de mer långsamma mognads- och medvetenhetsprocesserna. Det är också alldeles uppenbart att omskakande händelser och dramatik befolkas av människor som blir viktiga för förändringsvägarna. Människor gör intryck och i ”goda möten” skapas goda skäl till att utveckla personliga berättelser och identiteter.

Vändpunkter och vändpunktsprocesser

Speciella situationer och händelser

Hedin, Månsson[136] lyfter fram tre typer: ögonöppnande, traumatiska och positiva händelser. I mitt material finns olika beskrivningar av alla tre. Många ungdomar har starka upplevelser från den första kursveckan. Det var omskakande att samlas på det sätt man gjorde och med den intensitet som uppstod. Situationen, språket och det internationella inslaget bland ledarna bidrog till att ge veckan vändpunktskaraktär. Personalen utmanade, ifrågasatte, vred och vände på olika ämnen som rörde om i ungdomarnas tankebanor. Det fanns också i konceptet en tanke om att man skulle ta ställning, bestämma sig, göra bokslut. Många ungdomar tog i grupperna upp erfarenheter som de aldrig tidigare pratat om. Man kan prata om starka grupprocesser som skakar om och förändrar förutsättningarna och tänkandet. Ungdomarnas verklighetsbeskrivningar och värderingar ifrågasätts, de utmanas i tankeprocessen och uppmanas att ”börja om”. Den öppenhet och ärlighet som växer fram mellan ungdomarna ger bränsle åt ett intensivt förändringsklimat som är utgångspunkten för att konstruera vändpunkter.

Praktiskt taget alla ungdomar har vändpunktsberättelser knutna till veckan. De ”berättade öppet”, ”bestämde sig” och ”veckan drog igång allt”, ”det var där allt hände”. Man märkvärdiggör nästan mytiskt små och stora detaljer från

[136] 1998.

veckan. En av flickorna menar att man gjorde saker man aldrig gjort förut, man gick över gränser…

> …vi fick till och med springa 1,4 km….på morron!… och sitta i grupp flera timmar…utan rast!.. och utan att få röka!… då begrep jag hur lite jag provat och bestämde mig för att bli tuffare..

En del tänjde sina gränser på annat sätt. Kalle som hade en mycket komplicerad relation med sin sjuke far, fylld av dåligt samvete men också ilska över att ha föräldrar som inte ställer krav, håller ordning etc.

> Veckan var speciell för mig. De tog in mig i ett mörkt rum och ville att jag skulle prata ”med” min pappa. Han kunde inte ta hand om mig. Ingen har haft hand om mig under flera år. Jag hade inga tider, inga regler…. jag bad om förlåtelse…jag hade haft hasch på rummet och vi hade blivit vräkta… jag lärde mig tänka utanför fyrkanten… såg mig själv… hur lite jag hade…jag såg vad jag behövde och vad jag var på väg att göra med allting…speciellt mig själv… då bestämde jag mig…jag måste börja tänka utanför fyrkanten.

Kalle fortsatte att tänka utanför fyrkanten under resten av YAR-tiden. Han la ner stor energi på att ta tag i den skola han aldrig tidigare trivts eller fungerat i. Hans stödperson gav honom viktig hjälp med stresshantering och vardagsorganisation, och hos en nära släkting fick han de familjära ramarna. Hela resan har inte varit problemfri. Viktiga inslag har varit strukturerad vardag med läxläsning och körkort. Han har också successivt tagit mer eget ansvar och ständigt prövat av de egna vingarna med resor och utmaningar. Svårigheter har bestått av personlig överambition och en ständig gnagande känsla av att inte räcka till. Han har också haft svårt med att lämna det gamla livet, med den sociala trygghet som fanns i kamrater och det liv man levde. Idag är Kalle 20 år och lever ett vanligt liv med flickvän, studier och lägenhet. Han beskriver sig som klokare men fortfarande inte problemfri. Den här känslan av att inte räcka till är fortfarande hans ständiga följeslagare.

Många flickor relaterade till kursveckans avslutning med vänner och anhöriga. De skulle på en scen kliva fram och i ”micken” berätta om sig själva och sina beslut. Många berättade om upplevelser och situationer som familjen och de närmaste vännerna inte kände till. De gjorde något som ”de aldrig vågat tidigare”. För flera av de mer blyga och ensamma flickorna var detta en oerhört stark utmaning.

> Det här var nog det värsta jag gjort i hela mitt liv. Alla tittade på mig och jag berättade om hur ensam jag var och allt som hänt och hur jag kände mig. Hur vi bara bråkade om allt…sen berättade jag att jag ville sluta med det.. ville att vi skulle börja om… börja prata med varandra igen. Man hade blivit stärkt av att de andra också hade berättat hur det var för dom. Att man inte var ensam med att känna sig så nere och utanför och varför man strulat och sånt…en del hade ju varit med om värre saker än jag och en del

som man inte trodde var sådär utanför… berättade att dom var det också…vi blev som systrar…

Vändpunkter kommer inte automatiskt, däremot finns det många poänger med att i upplägg och metoder tidigt skapa ett klimat som skakar om och lägger ribban för verksamheten. Inom musiken pratar man om ”anslag” i början av musikstycken[137] – dvs det första anslaget, den ton och det tempo stycket sen ska förvalta. Rimligtvis har öppenvårdsverksamheter större behov av kraftfullt anslag än verksamheter mer inriktade mot behandling. Tiden är begränsad. Vill man fånga de ungas uppmärksamhet är det viktigt att direkt lägga an den ”kultur” av öppenhet och innehåll man vill ha. Avvägningen är svår då man inte heller kan lova något man sen inte förmår hålla. Misslyckas man senare, faller betydelsen av den anslaget man gjort vilket medför att tänkbara vändpunkter aldrig blir några vändpunkter. Då bäddar man för besvikelser och i värsta fall att de goda föresatserna blir till ytterligare dåliga erfarenheter av socialtjänst och vuxenvärld. Det räcker inte med att utmana och skaka om, man måste också ha en pedagogisk plan och en organisation som håller vad den lovar.

Andreassen[138] menar att det finns positiva och negativa smittoeffekter i de ungdomskulturer som bildas i verksamheter. Han menar också att kulturernas karaktär har direkt avgörande betydelse för hur framgångsrika metoder och verksamhetsinnehåll kan bli. Även Blom och Morèn[139] framhåller ”biståndskontextens” betydelse för hur ungdomar tar till sig verksamhetens ide´. De har ett vidare perspektiv än Andreassen och menar att även de allmänna bilderna och ryktet ungdomarna har om verksamheten kan vara avgörande för vad man hittar. I det sammanhanget är både metodens anslag och frontfigurerna för metoden viktiga. Vi vill gärna se en människa som representant för en metod. I skolan kan ungdomar gilla ett ämne för att alla pratar om hur läraren gör lektionerna spännande, är ”galen” (i positiv bemärkelse) eller beskrivs som” schysst”. På samma sätt ser Blom och Morèn en verksamhets framgång avhängigt det goda ryktet som omgav den. Ett gott rykte var inte bara väsentligt för verksamhetens utsida, utan även för de socialarbetare som gav personligt ansikte åt verksamheten. Ungdomarna gick till personer de förväntade och trodde skulle respektera och hjälpa dem. Inställning är avgörande i de flesta sammanhang, så även i dessa. Om man ser till bred kunskapsutveckling om bemästring och återhämtning, är man överens om den avgörande betydelse inställning har för rehabilitering och bibehållen livskvalité. Topor[140] som undersökt återhämtning hos schizofrena menar att - de som upplever sig minst sjuka klarar sig bäst - oavsett graden av sjukdom!

[137] Jmf ”intro”. Även inom filmkonst pratar man om den ”första scenen” som lägger an filmens ton. Helst ska denna scen direkt på ett symboliskt sätt anlägga filmens centrala tema.
[138] 2003.
[139] 2006.
[140] 2004.

Myten, spänningen och den exotiska karaktären i YAR:s kursvecka hade en stark smittoeffekt på ungdomarnas förmåga att hitta vändpunktssituationer. I rätt miljö och klimat skapas självuppfyllande profetior som sedermera visade sig, likt en stödkorsett, hålla formen och linjen i deras positiva utveckling. Ibland framhålls kamrater och människor med erfarenhet av liknande problem som ovärderliga inspirationskällor. Många ungdomar pratar om jämnåriga och vuxna som ”vet hur det är”. Likartade livserfarenheter avdramatiserar negativa självbilder och skuld. Människor som vet hur det är blir på olika sätt impulsgivare till att börja ”öppna sig” och till att ”visa upp sig”:

> Man fick lära sig att man var värd mer än man trodde. Jag började lita på de andra ungdomarna. Alla hade nånting som de varit med om. Man kunde gråta utan att de tyckte att man var konstig. Med Cherry kunde jag öppna mig, hon visste hur det var. Hon hade också blivit våldtagen. Hon var den förste som jag berättade för…för hon visste hur det var. Vi satt i timmar, hon visste hur det var. Hon blev inte rädd för det har alla varit tidigare. De har backat undan, gått sin väg. Jag tror att ingen tordes höra färdigt det är därför….Man har träffat så många som sagt…”du som är så söt kan väl inte….” eller ”inte ska du tänka så…”. Ingen har lyssnat på vad jag försökt säga… DET HAR BARA VARIT EN MASK!…Jag har aldrig haft någon vän som lyssnat. Ingen har stått ut med mig tidigare, stått kvar när jag berättat. Mitt inre har skrämt folk…aldrig vågat vara öppen för… tänk om de ser hur sjuk jag är….eller…. jag var ju sjuk… men… jag var ju något annat också..
>
> Cherry och de andra hade varit med om mycket och träffat massor med ungdomar som haft problem, mycket värre än det vi hade. Dom var också mycket mer bestämda, vilket vi svenskar är ovana med. Dom gick på och sa som det var. Det var några som försökte rymma då hämtade de bara in dem igen… inget konstigt och då fick man svara för sig…man lärde sig stå upp och visa sig… det behövde mitt självförtroende.
>
> Jag mådde oerhört dåligt tidigare. Jag var inåtvänd, uppkäftig, elak och rebellisk, det vara alltid bråk hemma. Nu så här efteråt begriper man. Jag hade inget förtroende för någon…inte ens för mig själv…det är inte riktigt bra nu heller …men det var där jag tog första steget… det var där jag berättade första gången.

Viktiga människor

Många framhåller hur betydelsefulla människor påverkat deras förändringsprocesser på ett avgörande sätt. Ibland beskrivs föräldrar, socialarbetare, stödpersoner, jämnåriga eller partners som avgörande och betydelsefulla. I de fall det handlar om vuxna i programmet handlar det alltid om människor med förnamn, dvs en person. De personerna som gjort starkt intryck, blivit förebilder och fått betydelse har engagerat sig på ett personligt och speciellt sätt. De har lyssnat och bekräftat dem. ”Utanför ramarna” , utanför de professionella delarna av uppdraget har de visat empati, personligt bemötande och obyråkratisk medmänsklighet. Ungdomarna beskriver engagemang som sträcker sig utanför det förväntade och har formen av personligt intresse. Måhända sitter en del i den enskilde ungdomens subjektiva upplevelse. Oavsett detta, framstår ändå behovet av att bli bemött som person och känslan av att vara utvald som oer-

hört avgörande. Betty förklarar för mig varför hon haft tur med socialsekreterare:

> Hon har alltid hört av sig i tid. Hållit det hon lovat. Sen ringer hon när hon inte behöver. Antagligen har vi något visst ihop som gör att det fungerar så bra. Jag är inte bara en klient för henne. Jag vet att hon gillar mig speciellt mycket. Annars skulle hon aldrig bry sig så mycket. Då skulle hon bara vara en vanlig sosskärring…

Lyckligtvis följer yrkesmänniskor inte alltid sina byråkratiska metodrationaler. Socialt samspel mellan yrkeshjälpare och klienter finner ofta gehör, med eller utan förfinade analyser och metoder. Det är som om de professionella måste uppvisa egenskaper som vanliga, omtänksamma medmänniskor borde ha, för att fungera bra[141]. De beskrivs som personer som:

> … lyssnade på mig… …såg mig… visste hur det var…
> ….brydde sig… …ställde upp

Kommunikationslust och handlingsutrymme producerar ständigt icke märkvärdiggjort socialt samspel, goda mellanmänskliga möten och därmed också läkande krafter.

> De katalyserande personerna och situationerna kan inte bara finnas eller skapas i någon yttre objektiv mening, utan de skapas minst lika mycket i en inre subjektiv mening utifrån den roll de har i individens biografi. Individen uppmärksammar dem. Ser dem med möjligheter och ger dem en alldeles egen mening. Mötet blir ett ömsesidigt skapande.[142]

Ibland uppstod goda skäl ur goda möten[143] som ”side-bets” [144]sidovinster, när man tycker sig göra något naturligt och trivialt vardagligt. I flera fall handlar det om regelbundna informella samtal och promenader med stödpersonerna, gnuggande av matteläxor och övningskörningar med bil. Väldigt få av ungdomarna hade erfarenheter hemifrån av läxhjälp, struktur och omtanke, vilket många stödpersoner tillförde. Inom programmet uppstod ofta situationer där vanlig hygglig medmänsklighet uppstår, trots skillnader i ålder, roll eller grupptillhörighet. För en av gamlingarna blev en sista övertalning avgörande för om han skulle gå in i programmet.

> S: Måste man bestämma sig innan man far dit?
> - Ja, man måste bestämma sig och jag hade ju bestämt att jag inte skulle vara med då. Men den sista dagen innan vi skulle åka, så tänkte jag inte fara dit. Jag tänkte vad är det här….

---

[141] Jmf Topor 2001, Olofsson 2000, Blom, Morén 2005.
[142] Topor 2001, s. 188.
[143] Med anknytning till undertiteln ”I goda möten skapas goda skäl”. Berglund 2000.
[144] Becker 1960, s. 35.

S: Du var fortfarande osäker.. om du vill gå med i YAR?
- Ja, jag var fortfarande osäker, jag skiter i det här. Men sen efter ett tag börja dom fråga …. Nån sa att dom visste var jag bodde, så ….då gick en volontär hem till mig och hämta mig. Du kom, ….han sa.. lyssna på mig, lyssna på mig, lita på mig, det här är bra, sa han och jag var fortfarande osäker. …han har varit ….han har varit hur bra som helst och han har stöttat mig mycket faktiskt. Han är vuxen alltså han är ungefär 45 år och jobbar på SSAB i Borlänge.
S: Han är som vanligt folk?
- Ja just det
S: Men varför gick just han upp?
- Han tänkte, just så här…han har sagt till mig att… varje morgon så läser han tidningen, och händer det både det ena och det andra. Det händer så mycket i Borlänge och nån måste ju ta tag i det här och stoppa allt våld och såna saker, droger. Då tänkte han att …tja, varför kan inte jag ställa upp och hjälpa till ..hjälpa såna som håller på så att vi kan få bort det, så berättade han det för mig. Så det var ju frivilligt och han tjänar ju inga pengar på att han ställde upp.
S: Ja, men varför gick just han upp?
-Ja, vet faktiskt inte, jag vet inte hur det gick till. Han är en vanlig person som bara ställde upp. Och deras SSAB fick …det var….några som frågade om det var någon som ville ställa upp och det ville han….liksom…. ställa upp.

Josse hade en relation med sin kontaktman som byggde både på vänskap och professionalitet. Hon var mycket medveten om den pedagogiska stil behandlingshemmet hade, men också om den vänskap som växt fram mellan henne och hennes kontaktman.

Min kontaktperson fick mig att se mig själv. Hon kritiserade mig och sa att jag var självupptagen och ego….och jag litade på henne för vi var mycket nära varandra. Det var bara hon som kunde få säga nåt sånt utan att jag skulle explodera…jag litade på att hon inte vill sätta dit mig och jävlas…jag visste att hon gillade mig och ville mitt bästa.. i början rev det upp en hel del men efterhand fick det mig att se mig själv. Jag fick hjälp med att hitta varför jag gör som jag gör… på det sättet växte jag mig stark… och blev ärlig… jag mognade helt enkelt. Det är sånt jag tagit med mig in i livet.

Andresen m fl [145]preciserar och förordar att man ska nedgradera yrkeshjälparnas myndighet och uppgradera klienternas egen erfarenhet och förståelse av vad som är bra hjälp. Liknande utgångspunkter har Topor[146] för ett spännande resonemang om professionalitet och bemötande. Han menar att patienter alltför ensidigt tar emot behandling, vård, omsorg och de professionellas tolkningar. Processerna kan i sämsta fall reducera individen till att enbart bli problembärare och mottagare av vård/behandling. I ett längre perspektiv, utgör detta ett hot mot identitetskänslan, rehabiliteringsmöjligheterna och självbilden som kompetent människa. I hans fall var det personliga bemötandet, samarbetet

[145] Andresen m fl 2002, s38.
[146] Topor 2001, 2004.

och upplevelsen av tillfriskningsmöjligheter vägledande för positiva förändringsprocesser. Dessa resonemang har stora likheter med det flera behandlingsinriktade forskare menar med betydelsen av ”terapeutisk allianser” och ”terapeutisk relationer”. Samarbete och gemensam intresseinriktning är en förutsättning för positiva förändringsprocesser.[147]

> Vi kan bara bli auktoriteter som lärare om vi står på elevernas sida.[148]

Hyggliga människor finns det lyckligtvis gott om, så även inom YAR-programmet. Det viktigaste stödet efter YAR hämtades trots allt från gruppen partners, vänner eller släktingar. Den känslomässigt viktigaste dialogen förs alltid med sig själv och med de relationsmässigt närmaste. Utomterapeutiska faktorer har mest betydelse för om man ska lyckas i professionell behandling eller bemötande[149]. YAR:s bottom-upmodell har stora fördelar på detta plan genom att inte i alltför hög utsträckning märkvärdiggöra ungdomarnas problembilder. Ungdomarna uttryckte i början av programmet tydliga konkreta behov av att få hjälp med att förbättra självförtroende, relationer till föräldrar och kamrater och att bättre kunna hantera skolan. Många hade också stora problem med ensamhet, ledsenhet och utanförskap. Efter programmet ansåg nästan alla att programmet gett mest just i detta hänseende. De stora vinsterna låg på det mänskliga planet! Genom att i så liten utsträckning som möjligt problembehänga och stämpla - och i stor utsträckning synliggöra personligheter och resurssidor, förbättras självbilder och skapas självförtroende. Personligt bemötande och personligt stöd tillvaratar de ”naturliga och kulturliga läkeprocesserna”[150] som finns i socialt samspel. Här spelar programmets närhet till det omgivande samhället och programmets integrering i ”det vanliga” stor betydelse. Det finns låg grad av expertorientering och stora inslag av vanliga ungdomsfrågor och ”vanligt folk” i form av stödpersoner och frivilliga. Tyvärr har dessa ungdomar med sig problemmättade erfarenheter som ofta ätit sig in i självbilden och påverkat de roll- och livsstilar man lärt sig upprätthålla. Det är inte alltid lätt att bryta vanor, inlärda attityder och livsstilar. Tyvärr har också många broar brustit i deras nätverk som gör det svårt att reparera svek och besvikelser – men – som det visade sig – inte omöjliga att reparera. YAR-året och tiden efter gav en läkningsperiod där ansträngda relationer till föräldrar och syskon fick ligga till sig, vila och i de flesta fall repareras.

---

[147] Blom, Morèn, Miller, Blomqvist etc.

[148] Freire 1975.

[149] Miller i Hubble et al 1999, Blom, Morén 2006, Andreassen 2003.

[150] Med glimten i ögat, då det mesta är mer kultur-ligt och mindre natur-ligt. I det vanliga sociala samspel som präglar vår kultur skapas bekräftelser, hänsyn, omtanke, empati etc som symboliskt och konkret utvecklar personlighet och identitet på ett för människan upplevt naturligt sätt. Jmf konstruktionism och symbolisk interaktionism. Se resonemang i Berglund 2000, Dencik i Dahlgren mfl 1995.

Många flickor framhöll den förbättrade relationen med mammorna som central och viktig faktor i förändringsprocesserna. Här kommer de kulturellt inlärda könsskillnaderna in, där flickor har stor vana att identifiera sig själva och sina liv med hjälp av relationernas och bekräftelsernas kvalité. Pojkar har större vana att upprätthålla identitet genom sina prestationer och andras uppskattning. Häri ligger också förklaringarna till könsskillnader i problembilder, hjälpbehov och vägar ut ur problematiska livsstilar.

I stort har flickorna så här långt lyckats något bättre än pojkarna. Detta utfall är inte överraskande då flickor i allmänhet tillgodogör sig vård bättre än pojkar[151]. Ingen av flickorna hade tre år efter programmet direkta drogproblem eller var kriminella medan minst tre av pojkarna hade sådana problem. Det var även stora skillnader i vilka typer av problematik de hade när de påbörjade programmet, hur de upplevde programtiden och hur de förändrade sina liv efteråt.

Praktiskt taget alla flickor hade i början relationsmässigt komplicerade liv. Många var ensamma, ledsna och besvikna på kamrater, föräldrar och skolan. De kände sig inte sedda och såg problemen i första hand som personliga tillkortakommanden. Dessa beskrivningar syns sällan hos pojkarna. Många pojkar såg sig som kompetenta trots svårigheter och misslyckanden. Det finns en fundamental skillnad i att flickorna upplevde sämre självförtroende och mer negativ självbild, när väl beteendeproblematiken ökade. Flickors uttrycksmedel vid problem bär en relationell prägel vilket också kan sägas om deras vägar ut ur problem.

Hos en del pojkar fanns det helt motsatta beskrivningar. Mer och större beteendeproblematik kunde ibland innebära ökad självkänsla, självförtroende och status. Många konstruerade genom mytbildning, insinuationer och handlingar, spänning och respekt i de andras ögon. Kriminalitet är en typisk manlig arena som bygger på manliga artefakter. Det är en myt att man alltid måste ha problem för att vara kriminell. För en del pojkar var den kriminella livsstilen ett valbart alternativ bland andra alternativ. Familjebanden var svaga medan banden till kamrater i liknande livssituationer/med liknande erfarenheter var starka. I dessa sammanhang kan beskrivningarna av att man är problematisk få kontraproduktiva följder. De stärker självkänslan och knyter banden till de andra ännu starkare. Det prestationsetos man ser hos pojkarna har bara en stark minuspol. Ingen av pojkarna skulle stå ut med känslan att vara en nolla, Mr Nobody – ingen-. Allt är bättre än att man i andras ögon framstår som oviktig. Hellre bra på att vara dålig än att vara den som man inte lägger märke till. Av dessa skäl är det svårare för pojkarna att ändra livsstil. Många har starka band som drar åt motsatt håll. Maskhållning och stage confidence[152] handlar om att till varje pris visa manlig karaktär. Pojkar är känsligare för grupprocesser, har svårare för att

[151] Se Andreassen 2003, Ulmanen och Andersson SiS 1/06.

[152]Erwing Goffman 1988 tillämpar ett dramaturgiskt perspektiv och en teatermetafor för att beskriva vardagliga sociala interaktioner.

visa svagheter. De mäter sig hela tiden med andra, framförallt andra pojkar. Pojkar, som trots allt ändå lyckats förändra spelet, beskriver processen i termer av att de ”blivit tvungna”. De har ”hållit sig undan” gamla kamrater, ”har en kvinna som sagt ifrån” eller liknande. I de flesta fall finns beskrivningar som innehåller allt, utom att de själva aktivt tagit del i en medveten förändringsprocess. Man låter sig förändras men lovar ingenting!

En av pojkarna som bara är nitton år och som ännu inte kommit ifrån sin kriminella livsstil beskriver en situation där kriminella nätverk och droger dominerar allt vardagsliv.

> Det är inte så lätt. Har man kommit in i den här världen är det svårt att stå emot. Alla jag umgås med håller på. Det är mycket knark, droger flyter omkring och man har gjort grejer som gör att man inte kommer ur. Min chans är att försvinna, byta identitet och börja om med en ny identitet…men jag måste bli kvitt drogerna först…

Alla drivs av viljan att bli någon, platsa någonstans och skapa en mening med sitt liv. På många sätt liknar hans grundläggande ambitioner alla andras. Det som skiljer är den arena han valde att agera på och de handlingar han valde att göra. Han har blivit expert på fel område. Med dessa begrepp och på denna abstraktionsnivå blir även kriminella livsstilsorienteringar knutna till livsprocesserna i sociala världar[153] med gemenskap, status, karriärvägar, regler och koder. De blir begripliga och logiska[154] men också provocerande då vår kultur helst vill skilja ut ”problembeteenden” från det vanliga och därför hellre fokuserar på ”problemet”. I detta fall visar projektresultaten starkt på miljö-, kultur- och gruppbetingade processer när det gäller pojkarnas ”problembilder” och svårigheter. Processerna har antagligen också starkt inflytande över upplevda möjligheter att bryta invanda roller.

> Som man lever så tänker man.[155]

Nätverken och den invanda bilden av hur man ska vara, är svårare att bryta för pojkar än för flickor. Flickorna i målgruppen satsar, flyttar eller byter bekantskapskrets medan pojkarna defensivt håller masken, säger sig ha kontroll och försöker balansera mellan det gamla och det nya - utan att lova någonting. Det kostar på att ständigt leva med ett prestationsetos, det sätter sin prägel på tankemönster och handlingsval. Kanske måste en del pojkar först bli bra på något annat, för att ha mod att förändra och utveckla en respektfull bild av sig själva som riktiga män.

---

[153] Schibutani 1986.

[154] Världar som kan belysas i biografisk skönlitteratur men även vetenskapliga verk som Svensson 1996, Kristiansen 2000 och Lalander 2001.

[155] Knutgård 2003, s 40.

Faran med stereotypt könstänkande

I nationella litteratur- och kunskapsgenomgångar har på senare år diskuterats riskerna med könsuppdelade behandlingsverksamheter och stereotypt könsrolltänkande.[156] Tendenserna går mot relationsorienterade behandlingar av typisk flickproblematik medan pojkarna bemöts med manualbaserade program mot utåtagerande beteendestörningar. Likriktningen är speciellt tydlig inom den statliga ungdomsvården. Hjelte[157] lyfter upp riskerna med ”dubbel könsblindhet”. Han menar att man riskerar, inte bara att missa typiska flickaktiga, osynliga ohälsoproblemen som depression, utanförskap, ensamhet etc. Man missar dessutom alla de pojkar som faktiskt lider av samma sak. Även om det i denna undersökning fanns könstypiska problembilder och könstypiska sätt att svara mot insatserna, är det viktigt att inte falla i fällan och tro att det gäller alla. Det finns stora variationer inom både pojk- och flickgruppen. Rapporter och preciserade slutsatser färgar lätt allt svart eller vitt. Våra könsroller är under ständig omstöpning och förändring och när världen förändras så förändras vi med den. Det finns all anledning att ständigt ompröva och ytterligare undersöka könsperspektiv på sociala insatser.

Avslutning

Liggande rapport har säkert många brister. Mänskliga förändringsprocesser är komplicerade, svåra att begripa och ännu svårare att beskriva. Ungdomar i problematiska livssituationer är också ett i allra högsta grad ”levande material” som hela tiden rör sig och ger nya tolkningsalternativ. Dessa två omöjliga och svåröverskådliga betingelser utgör förutsättningarna för professionellt bemötande i olika sociala verksamheter som YAR. Suget efter kunskap om vad som fungerar i metoder och verksamheter är lika stort som bristen på säkra och tydliga kunskaper.

Rapporten har egentligen två tydliga syften, att på olika sätt ge en nyanserad bild av förändringsprocesser och dra slutsatser om vad som har betydelse. I och med att ungdomarna gick YAR-programmet kom detta verksamhetsexempel att utgöra en central linje, parallellt med vändpunktstemat. Det är viktigt att poängtera att syftet aldrig varit att utvärdera YAR som verksamhet, det har andra gjort. Som avslutande resonemang är det trots allt ofrånkomligt att inte beröra och värdera det jag sett.

Resultaten på lång sikt var mycket goda. Överraskande många ungdomar verkar tre efter kursveckan ha hittat en hygglig livssituation. Många av dem ser YAR och de människor, vuxna och unga som medverkade i programmet, som avgörande för det positiva de skapat. Det går inte att ta miste på det stora hjärta, engagemang och den värme som funnits i programmet. Även om jag konsekvent och på

[156] T ex Ulmanen och Andersson SiS 1/06, Claezon och Hilte 2005, Hjelte 2007 (programskrift UFFE, under bearbetning).
[157] Hjelte 2007.

ett respektfullt sätt hållit distansen till det jag undersökt, vill jag ändå avslutningsvis framföra min beundran för de människor som gjorde detta möjlig. När man möter ungdomar som man vet haft det svårt, och upptäcker livsgnista, framtidstro och en stadig blick, blir man smittad. Smittad av det läkkött som finns i mänskliga relationer och de sociala sammanhangen. Antagligen är vi skapta att hjälpa varandra vilket man lätt glömmer i en självcentrerad värld.

> Livet är så vist inrättat att ingen på allvar kan hjälpa någon utan att samtidigt hjälpa sig själv.[158]

[158] Einhorn 2005, s

Referenslista

Andershed H, Andershed A-K 2005. *Normbrytande beteende i barndomen. Vad säger forskningen?* IMS, Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete, SiS, Statens institutionsstyrelse och Gothia.

Andersson B 1991. *Att förstå drogmissbruk.* Arkiv förlag. Lind.

Andersson B, Hilte M 1993. *Förändringens väg – Självförståelse och strategier i frigörelsen från drogmissbruk.* Lunds universitet. Lund.

Andreassen T 2003. *Institutionsbehandling av ungdomar. Vad säger forskningen?* Centrum för utvärdering av socialt arbete, Statens institutionsstyrelse och Gothia.

Andresen R (red) 2002. *Sociala nätverk, grupper och organisationer.* Natur och kultur. Stockholm.

Antonovsky A 1991. *Hälsans mysterium.* Natur och kultur. Stockholm.

Becker H S 1960. Notes on the Concept of Commitment. *The American Journal of Sociology*, volume LXVI, 1-1960. The University of Chicago Press. Chicago.

Berglund S-A 1998. *Val av livsstil. Problemungdomars sätt att hantera verklighet och konstruera identitet.* Avhandling i socialt arbete vid Umeå Universitet.

Berglund S-A 2000. *Social pedagogik. I goda möten skapas goda skäl.* Studentlitteratur. Lund.

Berglund S-A i Alalehto T (red) 2003. *Vem är du? Vem är jag? – Levande charader.* Rapport nr 49 Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet. Umeå.

Blom B Morén S 2006. *Kunskapens kraft. Om socialt arbete, utvärdering och verksamhetsutveckling på kritisk realistisk grund.* Institutionen för socialt arbete. Forskningsrapport nr 53. Umeå universitet.

Blomqvist J 2002. *Att sluta med narkotika - med eller utan behandling.* FoU-rapport 2002:2, Stockholms stad.

Bremberg, S. (2006). *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa – analyser och förslag till åtgärder.* SOU 2006:77. Stockholm: Fritzes.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development.* Cambridge: Harvard University Press.

Brå-rapport 2003:5. *Självdeklarationsundersökningar.* Brottsförebyggande rådet. Stockholm.

Claezon I , Hilte M 2005. *Flickor och pojkar på institution. Ett könsperspektiv på vården av unga.* Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2005:4.

Claezon I 1996. *Mot alla odds. Barn till narkotikamissbrukare.* Mareld. Stockholm.

Claezon I 2004. *Tvångsomhändertaganden.* Mareld. Stockholm.

Claezon I, Hilte M 2005. *Flickor och pojkar på institution.* Stiftelsen Allmänna barnhuset. Rapport 2005:4,

Craaford C 1996. *Människan som en berättelse. Tankar om samtalskonst.* Natur och Kultur. Stockholm.

Dencik i Dahlgren A & Hultqvist K (red) 1995. *Seendet och seendets villkor. En bok om barns och ungas välfärd.* HLS Förlag. Stockholm.

Einhorn S 2005. *Konsten att vara snäll.* Bokförlaget Forum. Sverige.

El- Khouri B, Sundell et al 2005. *Riskafaktorer för normbrytande beteende. Skillnader mellan flickor och pojkar i tonåren.* Fou-rapport 2005:17. Stockholms statsledningskontor: FoU-enheten.
Farrington D P 1990. Implications of Criminal Career research for Prevention of Offending. *Journal of Adolescense*, 13, 209-227.
Ferrer-Wreder L, Stattin H et al 2005. *Framgångsrika preventionsprogram för barn och ungs. En forskningsöversikt*. Stockholm. Gothia.
Forkby T 2005. *Ungdomsvård på hemmaplan. Idéerna, framväxten, praktiken.* Göteborgs universitet. Göteborg.
FoU-rapport 2002:5 Brottsnivåer i landets kommuner. En statistisk undersökning. Brottsförebyggande rådet.
Freire P 1975. *Pedagogik för förtryckta.* Gummessons. Falköping.
Fuchs Ebaugh HR 1988. *Becoming an Ex, the Process of Role Exit*. University och Chicago Press. Chicago.
Furman B 1998. Det är aldrig försent att få en lycklig barndom. Natur och kultur. Stockholm
Gjaerum B, Groholt B & Sommerschild H (red) 1999. *Att bemästra.* Sfph. WSOY. Finland.
Goffman E 1988. *Jaget och maskerna - en studie i vardagslivets dramatik*. Rabe`n & Sjögren. Stockholm.
Hedin U-C Månsson S-A 1998. *Vägen ut! Om kvinnors uppbrott ur prostitution*. Carlsson förlag. Stockholm.
Helmen Borge I 2005. *Resiliens – risk och sund utveckling.* Studentlitteratur. Lund.
Hjelte J 2007. Programskrift UFFE,Umeå fältforskningsenhet. Under bearbetning.
Hubble M A et al 1999. *The Heart and Soul of Change. What Works in Therapy.* American psychological association. Washington DC.
Hughes J H, Månsson S-A 1988. *Kvalitativ Sociologi.* Studentlitteratur. Lund.
Håkansson C 2007. *Att rymma både och – om vanlighet, mod och professionella samtal.* Mareld. Västra Frölunda.
Höjer S 2001. *Mellan öppenvård och institution – en studie av tre dagverksamheter för unga vuxna.* Länsstyrelsen i Göteborg.
in the World of Youth Compulsory Care. *Narrative Inquiry,* 13(1), 217-242.
Knutgård H 2003. *Introduktion till verksamhetsteori.* Studentlitteratur. Lund.
Kristiansen A 2000. *Fri från narkotika.* Bjurner och Bruno. Stockholm.
Lagerberg D, Sundelin C 2000. "Risk och prognos i socialt arbete med barn. Forskningsmetoder. och resultat. Stockholm: Gothia.
Lalander P 2001.*Hela världen är din. En bok om unga heroinister.* Studentlitteratur. Lund.
Levin 1998. *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe.* Arkiv Lund.
Lewis H B 1971. *Shame and Guilt in Neurosis.* International Universities Press. New York.
Lundström, T. & Sallnäs, M. (2003) *Klass, kön och etnicitet i den sociala barnavården.* Stockholms universitet.

Masten A S 2001. Ordinary magic. Resilience processes in development. *American psychologist*, 53, 227-238.
Masten AS m fl 1990. Resilience and development. *Development and Psychpathology*, 2, 425-444.
Messerschmidt J W 1993. *Masculinities and Crime. Critique and Reconceptualization of Theory*. Roman and Littlefield Pub. Maryland.
Messerschmidt J W 1997. *Crime as Structered action. Gender, Race, Class and Crime in the Making*. SAGE. New Dehli.
MOB 2005 Mobilisering mot narkotika. Puhakka O. *Kriminella ungdomsnätverk – utanförskapets pris*. En förstudie. Stocholm.
Månsson S-Aoch Hilte M 1990. *Mellan hopp och förtvivlan – en studie om HIV och homosexualitet*. Studentlitteratur. Lund.
Ogden T, Amlund Hagen K 2006. Multisystemic treatment of serious behaviour problems in youth. : Sustainability of effectiveness two years after intak. Child and Adolescent Mental Health, in press.
Ohlsson L & Swärd H 1994. *Ungdomar som samhällsproblem*. Studentlitteratur. Lund.
Olofsson B 2000. *Use of coercion in psyckiatric care as narrated by patients, nurses and physicians*. Avhandling Umeå universitet, Medicinska fakulteten.
Pettersson 2002. Avhandling Kriminologiska institutionen i Stockholm.
Pettersson T 2002. *Tre perspektiv på brottsliga nätverk. Supporterbråk, etnicitet och genus*. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet.
Rutter M 1979. Protective Factors in Children's Response i *Primary Prevention of Psychophatology* vol 3.
Sarnecki J 2001. *Brottsliga nätverk i Stockholm* i Estrada, F. & Flyghed, J (red) Den svenska. ungdomsbrottsligheten, Studentlitteratur, Lund.
Sarnecki J 2003. *Introduktion till kriminologi*. Studentlitteratur..
Schlytter A 1999. *Kön och juridik i socialt arbete. Tillämpning av § 3LVU på länsrättsnivå*. Studentlitteratur. Lund.
Shibutani T 1986. *Social Process*. University of California Press. USA.
SOU 2006:77. *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa. Analyser och förslag till åtgärder. Slutbetänkande av Utredningen om ungdomars psykiska hälsa*. Stockholm.
Stattin H & Magnusson D 1995. *British Journal of Criminology* vol 35 no 3.
Stattin H och Magnusson D 1996. *Antisocial development: a holistic approach. Development and Psychopathology*, vol 8, s617-645.
Stattin i Söderholm, Runquist, red 2002. *Ung med tung problematik*. SiS, Statens institutionsstyrelse.
Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2004. *Unga som skadar sig själva. En belysning av forskningsläget*. Forskningsöversikt 2004:1.
Sundell K 2003. *Drog- och riskbetende hos Stocholmsungdoamr. Resultat från 2002 års droginventering i grundskolans årskurs nio och gymnasiet*. FoU 2003:2. Stockholms statsledningskontor: FoU-enheten.
Sundell K, Hansson K m fl 2006. *Multisystemisk terapi för ungdomar med allvarliga beteendeproblem. Resultat efter sex månader*. MOB, Mobilisering mot narkotika,

IMS, intstitutet för utveckling av metoder i socialt arbete Stockolms stad, FoU-enheten.
Sundell K, Nyman M, Alvasdotter A 2000. *Mellanvård för kriminella ungdomar. En studie av 133 ungdomar fem år efter avslutad mellanvård.* FoU-rapport 2000:1. Stockholms stad.
Svensson B 1996. *Pundare, Jonkare och andra - med narkotikan som följeslagare.* Carlssons. Eslöv.
Söderholm Carpelan K, Runquist W (red) 2002. *Ung med tung social problematik. Antologi från en SiS-konferens.* SiS, Statens institutionsstyrelse.
Thernlund G 1995. *Från psykodynamisk kristeori till copingbegrepp.* Socialmedicinsk tidskrift.
Topor 2004. *Vad hjälper? Vägar till återhämtning från svåra psykiska problem.* Natur och Kultur. Stockholm.
Topor A 2001. *Återhämtning från svåra psykiska störningar.* Natur och kultur. Stockholm.
Turunen P 2003. *Ungdomar i YAR-programmet – livssituation, förändring och resultat. Slutrapport om Youth at Risk i Borlänge 2000-2002.* Dalarnas forskningsråd.
Ulmanen P, Andersson G 2006. *Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993-2003.* En litteraturgenomgång. SiS, Statens institutionsstyrelse 1/06.
Werner E & Smith R S 1992. *Overcoming the odds.* Cornell University press. Itacha New York.
Vinnerljung B och Sallnäs M 2006 *Utsatthet bland barn och unga.* Socialstyrelsen, Social rapport 2006, kapitel 7. Socialstyrelsen.
Vinnerljung B och Sallnäs M m fl 2001. *Sammanbrott vid tonårsplaceringar – om ungdomar på fosterhem och på institution.* Stockholm. Centrum för utvärdering av socialt arbetet, Socialstyrelsen.
Wolin S, Wolin S 1993. *The Resilience Self.* Villard. New York.
Överlien, C, Hydén M 2003. *Work Identity at Stake: The Power of Sexual Abuse Stories.*

Bilaga 1

YAR - Youth At Risk

Beskrivning av program och upplägg
Åsa Danielsson, projektledare för YAR

Inledning:
Youth at risk (YAR) är en metod som har använts i USA, England, Holland och Australien med goda resultat.

YAR-programmet riktar sig till ungdomar i åldrarna 16-21 år som befinner sig i riskzon för att hamna i samhällets utkant -eller som redan har hamnat där. Problemen kan vara exempelvis kriminalitet, missbruk, uttalade svårigheter att fungera i skola eller sysselsättning, svåra relationsproblem, mm.

Socialförvaltningen i Borlänge genomförde under 2001-2002 som första kommun i landet ett Youth at risk-program. Målsättningen var att utveckla nya metoder för att kunna rehabilitera socialt utsatta ungdomar på ett bra sätt i öppenvård. Vidare att kunna bygga en plattform där man kan samla alla viktiga aktörer runt ungdomarna såsom frivilligkrafter, företag, kyrkan, myndigheter. I detta program deltog 23 ungdomar, var och en av dessa hade en utbildad stödperson, en frivillig vuxen volontär från Borlänge som stöttade dem under ett år i programmet. Programmet utvärderades utav Dalarnas forskningsråd och resultaten visade att 2/3 av dessa ungdomar hade uppnått alla sina mål för den förändring de ville uppnå i sina liv. Under 2003 och 2004 genomförs ytterligare ett program med 18 ungdomar. I samverkan med Individuella programmet på gymnasieskolan har vi projektanställt en pedagog som arbetar med att hitta individuella läroprofiler för ungdomarna i programmet.

Metoden
Alla unga har en framtid. Programmet lär ut att alla kan ta ansvar för sitt liv, och påverka hur man vill att framtiden för sig själv ska se ut. Att delta i programmet är frivilligt. YAR erbjuder de unga som kommit utanför i samhället en väg tillbaka.

Kort kan man säga att programmet sker i tre faser;

-en förberedande då samarbete planeras och utvecklas
-ett genomförande med en intensivkurs under 6 dagar en bit ifrån stan med ungdomarna
-en uppföljning om 9-12 månader

Ungdomarna som bestämmer sig för att vara med får genomgå en intensivkurs under en vecka, där inomhus och utomhusaktiviteter varvas. Här bereds ungdomarna ett tillfälle att få reflektera över sig själva och bli lyssnade på. Kursen är intensiv och berör känslomässigt. Allt sker under ordnade former där regler-

na är klar och tydliga, men med stor omsorg om de unga och med närhet från ledarna. Stor tonvikt läggs på att hålla det man lovar, övervinna sina rädslor, lära sig respektera sig själv för den man verkligen är, samt kunna relatera till andra. Ungdomarna väljer 3 områden i sitt liv som de vill förändra. De fattar ett beslut att göra detta. En vuxen volontär, en stödperson, utses för varje ung person. Denne åtar sig att stödja den unge i att genomföra sina beslut.

Hemma ordnas en välkomstfest där föräldrar och anhöriga deltar. Ungdomarna diplomeras. Därefter följer en 9-12 månader lång uppföljning på hemmaplan. Varje ung person stöttas under denna tid av sin stödperson. YAR finns med som kontinuerligt stöd till projekttidens utgång.

Volontärer

Frivilliga volontärer har en stor roll i detta projekt, och det finns flera olika uppdrag. Det kan vara allt från att hjälpa till med att ordna sponsorer, värva fler volontärer eller att motivera unga att delta i programmet.

En del av de frivilliga volontärerna utbildas till stödpersoner. För att vara stödperson krävs att man har ett engagemang för unga människor och vill göra en frivillig insats. Man kan inte komma ifråga för uppdraget om man dömts för brott mot barn eller ungdom. För övrigt bör man vara trygg i sig själv och ha möjlighet att avsätta tid för en ungdom minst två tillfällen per vecka under ett års tid. I YAR-projektet erbjuds utbildning till dem som bestämmer sig för att bli volontärer.

I första programmet har 110 vuxna människor från Borlänge deltagit med sin tid, en del har varit sponsrade från sin arbetsplats. YAR ersätter inte den professionella personal som finns tillgänglig i kommunen, tvärtom inbjuder det till ett samarbete. Första programmet visade ett tydligt brottsförebyggande arbete, dels för de företag som valde att engagera sig i programmet men också genom de enskilda individernas engagemang och ökade kunskap om ungdomars villkor i samhället.

Medverkan från företag

Som företag kan man bidra inom följande områden, tex sponsring av produkter eller delar av insatser eller att upplåta personal som på arbetstid får delta med olika insatser, tex vara volontär.

Personal som genomgår YAR:s ledarträning får erfarenheter av tex konflikthantering, teamwork, träna sig i att lyssna och lär sej en ökad effektivitet. Man blir mer kraftfull i relationer och uppnår en bättre förmåga till kommunikation.